

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ИШЛЕРИ БОЮНДЖА ДЕВЛАЕТ КОМИТЕТИНИНЪ
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

ЙЫЛДЫЗ

МЕДЖМУАСЫ

№ 3 (255) 2020 майыс – июнь

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Иса АБДУРАМАН

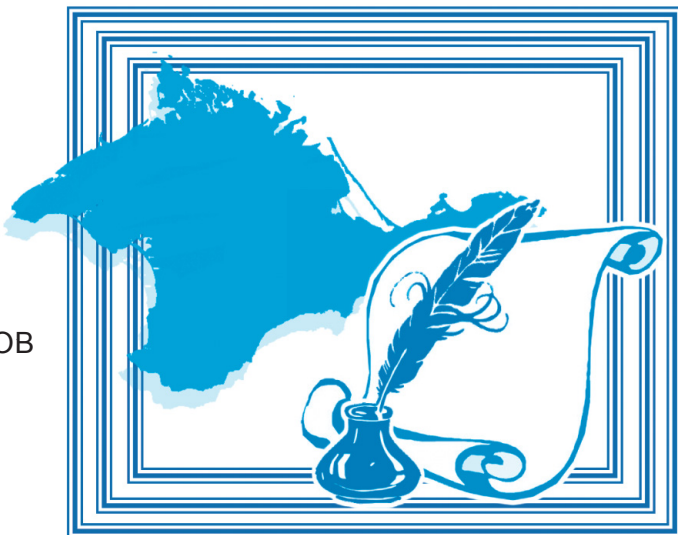
Аблязиз ВЕЛИЕВ

Ирфан НАФИЕВ

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

Урие ЭДЕМОВА

Шевкет ЮНУСОВ

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Дилявер ОСМАН. Коронавирус ве «яптымизация» белясы.....	4
---	---

Несир

Урие ЭДЕМОВА. Бу борджум эди.....	6
Чингиз АЙТМАТОВ. Далфидан бойлу дюльберим. Повесть. Терджиме	7
Сейяре МЕДЖИТОВА. Къадын сабыры. Икяе	31
Гульнара УСЕИНОВА. Чечекли азбарда. Икяе.....	49

Эдебият меселелери

Фера СЕФЕРОВА. Юксек бедийликни талап эткен шиириет.....	55
--	----

Тарих саифелери

Умер ИПЧИ. Багъчасарай. Очерк	63
Нариман АБДУЛЬВАПОВ. Къырым АССР заманында къырымтатар неширлери	77
Сейдамет МАМУТОВ. Эльдар Шабановнынъ ады халкъымызнынъ тарихында эбедий къаладжакътыр	84
Ахмед Ихсан КЪЫРЫМЛЫ. Бу байракъ сенинъ! Шиир...88	
Къырым манзаралары	90

Эдебий такъвим

Аблязиз ВЕЛИЕВ. Халкъымызнынъ къайгысынен яшагъан инсан. <i>Шаир</i> Адхат Сеногъулнынъ 85 йыллыгъы мунасебетинен.....	92
Адхат СЕНОГЪУЛ. Шиирлер	94

Дилявер ОСМАН. Кырым ве Къазанны багълагъан
сана йылдызы. Шефикъа Къудусованынь
110 йыллыгъы мунасебетинен. 100

Сервер БЕКИРОВ. Ана тильге урьметинъиз
эксильмесин ич!.. Линяре Дерменджининь
90 йыллыгъы мунасебетинен 108

Терджимелер

Азиз НЕСИН. Шакъаджы адамлар. Аджвий икяе ... 114

Окъуйджылар иджадындан

Алие СЕЙТУМЕРОВА. Инсаф. Алгъышлар
къазанайыкъ. Табиатнынъ мужделери
сынъырсыз. *Шиирлер* 122

Генч къалемлер

Весиле МЕНУСМАНОВА. Озь тилини
бильмегенлерге. Гъурбетликте. Къальбиме
къондынъ. *Шиирлер* 125

«Йылдыз» меджмуасы эдебият конкурсыны илян эте

«Йылдыз» меджмуасынынъ муарририети 2020 сенеси эдебият конкурсыны илян эте. Конкурс Шиириет (поэзия) ве Несир (проза) номинациялары боюнджа кечириледжек.

Эсерлерни «Конкурска» язысынен Акъмесджит ш., Вернадский проспекти, 155-нджи эв, кв. 3, (индекс 295007) адресине я да yildiz1976s@mail.ru электрон мензилимизге ёлламакъ мумкюн.

Конкурска такъдим этильген эсер эвель нешир этильмеген алда кырымтатар тилинде олмасы шарттыр.

Эсер электрон (компьютер язысы) шекильде олмалы (14 кегль, сатыр арасы 1,5) ве муэллифнинъ ады, сойады, толу адреси, телефоны косьтерильмек керек. Муэллифнинъ фотосурети де олмалы.

Конкурста гъалип танылгъан назм ве несир эсерлер пара яхут кыйметли мукафат эм фахрий ярлыгъынен такъдирленеджек. Эсерлер «Йылдыз» меджмуасында дердж олунаджакъ.

«Йылдыз» меджмуасынынъ муарририети

Муаррир минбери

Дилавер ОСМАН

Коронавирус ве «яптымизация» белясы

Коронавирус дерди дюньяны энди сарсытып башлагъанда Акъмесджит сокъагъында расткельген бир таныш иш адамым “уф, уф не олаята я, ишханемни къапаттым, келирим кесильди, адамларымны меджбурий татильге ёлладым, бу мараз хасталыкъ биткен сонъ кери къайтырлармы ёкъмы, бильмейим,

дюнья шашты”, деп йылдырым киби ялкъ этип, шашкъынлыкънен козь огюмден деф олды. Кель заман, кет заман, коронавируснен багълы къалентир* биткен сонъ, шу иш адамы кене манъа расткельди. Селямлашып, ал-хатир сораштыкъ.

“Ишханемни ачтым, малымызны алгъан ёкъ, муштерилерим кокке савурылгъан думан киби савурылдылар, адамларыма айлыкъларыны тёлемеге чарем къалмайаткъанда ерли акимиятке баш урып, ич олмадым, бергилерни вакътынджа токътатынъыз, дедим, олар да: ишханенъни оптимизация яп, деп кестирдилер. Бу, оптимизация дегенлери, даа насыл мараз, я?” – деп, танышым козьлерини манъа тикти. Заваллы, терен тюшюнджелер ичинде эди. Къаршымызда олгъан къавеханеге кирип отурдыкъ. Бир фильджан къаведен сонъ танышым тынчланып, озюне кельген киби олды. Мен яваштан сёзюмни башладым.

“Билесинъми, оптимизация сёзю, асылында, бу къырымтатар тилинден кельген яптымизация сёзюдир”, – дедим танышыма.

О бирден сескенип, озь дердини унутып: “Ва-а-й, я сен къырымтатар тилини бу къадар яхшы къайдан билесинъ я?”, – деди. Э-э, къардашым мен паалы арабаларны севген, зинзортлы тойлар япкъан, эки-учь къатлы эвлер къургъан, оларнынъ ичине ябанджы

* Къалентир – карантин

келин-киевлерни отуртып, ана тилимизни сув тильмач "бильген" торунларны асрагъан къоджаман миллетнинъ ойле де "къоджаман", тап алты юз окъуйыджысы олгъан, дюньягъа нам берген улу кырымтатар эдебиятынынъ эдебий-бедий меджмуасынынъ башы олам да, бильмейсинъми", – дедим. "Ва-а-й, не къадар гузель, я меджмуанынъ ады не я? – деди танышым. Онынъ ады бир четте турсын, сен анъламагъан оптимизация- яптымизацияны бу меджмуа энди отуз йылдан берли токътамай озъ башындан кечире. Оны не бир домуз-къуш хасталыгъы, не тильки-девлет, не аюв-девлет, не коронавирус, не оптимизация киби мараз алалмай, кыш демей, яз демей меджмуа токътамай чыкъа. Бизге оптимизация аждерхасы келе деселер, биз, аман, яптымизациягъа огърамайыкъ деп, ойле бир чалышып башлаймыз ки, бир адам эки-учь адам япкъан ишни беджерип башлай, бойле этип биз яптымизациянынъ бойнуны бир кереден ойле бурып ташлаймыз ки, бир даа о невбеттеки оптимизациягъаже башыны котералмай, юлкългъан тавукътай серилип ята. Эльбет, бизде де недендир къоркъып, пысып, сенинъ киби тюшкюнликке берилип озълери озълерини яптымизация этип кеткенлер олды, не япаджакъсынъ, инсанлыкъ алы...

Аслында, бу хасталыкъ коронавирус киби гъает бир юкъун-

члы хасталыкъ олса керек, о эр шейге токъуна. Ана, кеченлерде, эки дефа къараманнынъ абидеси этрафында бу хасталыкъ кене къозгъады. Онынъ да хатырасыны ярым асырдан берли оптимизация япаджакъ олалар, амма чаресини тапалмай эп огърашмакъталар. Эльбет, башкъасынынъ оджагъында къазан аскъанлар вира чокълаша, амма бу заваллылар оптимизация сёзюнинъ там кырымтатар манасыны, биз насыл анълагъанымызны бельким де бильмейдирлер, не япаджакъсынъ...

Онынъ ичюн къардашым, санъа оптимизация яп дегенлер экен, яптымизациягъа огърамамакъ ичюн тез-тез ишке киришинъиз де озюнъизни, адамларынынъизни, ишханенъизни бу мараздан къуртармакъ ичюн чалышынынъиз, акс алда ишинъиз де малынынъиз да харап. Гъафлет къалма, къардашым.

Сен сорагъан анавы меджмуанынъ ады исе "Йылдыз" дыр. Онынъ джанындан гъайры озюнинъ малы-мулькю де, сенинъ эвинъ киби мухтешем бир бинасы да, менменлик къопайчоралыгъы да ёкъ. Онынъ дерди – тиль дердидир. Онъа язылып, ана тилинъни балаларынъа ашласанъ оптимизация-яптымизация аждерхасымы, домуз-къуш хасталыгъымы, тильки-аюв девлетлерими, коронавирус дерди келеми, баба-деделеримиз дегендай, бизге бир капик, весселям...

Бу борджум эди

1983 сенеси сентябрь-октябрь айларында Ташкентте, Асия, Африка язиджыларынынъ VII юбилей конференциясы олды. Анда дюньяджа белли иджаткярлар иштирак эттилер. Шу вакъытта «Ленин байрагы»нда месуль кятип хызметинде булунган А. Велиевнинъ тешеббюсинен газетанынъ редакциясында Чингиз Айтматов, Мустай Карим, Давид Кугультинов, Къайсын Кулиев ве Гъариф Ахундов мусафирликте булундылар. Бирер фильджан къокъулы къаведен сонъ газета ве тиль, эдебий тенкъид, эдиплер огюнде турган муаммалар акъкъында къызгын субет олды.

Къайсын Кулиев озъ сёзюнинъ сонъунда «Къыйметли кырым-татар эдиплери, мен сизлерге Чингиз Айтматовнынъ «Асырға мусавий бир кунъ» адлы романыны окъуйыджыларынынъызгъа озъ ана тилинъизде такъдим этменъизни истер эдим», – деди.

Гъафур Гъулам адына бедий эдебият нешриятынынъ теркибинде чалышкъан болюгимиз эр сене рус, озъбек ве дигер джумхуриетлернинъ векиллери яраткъан энъ илери эсерлеринден бир китап чыкъармагъа борджлу эдик. Мен шу болюкнинъ муаррири оларакъ деръал Къайсын Кулиевнинъ тевсиесини омюрге кечирмеге тырыштым. Романны терджиме этип башладым. Ярысына кельгенде сиясий нокътай назардан баш муарририет мени токътатты.

Мен о заман бу буюк эдип, Къыргъызыстан халкъ язиджысы, эмек къараманы, учъ дефа девлет мукафатынынъ лауреаты Чингиз Айтматовнынъ бир де бир эсерини терджиме этмекни ниет эткен эдим.

Шимди кечче олса да, борджумны эда этмек ниетинде иджаткярнынъ колем джеэтинден меджмуамызда дердж этмеге имкянымыз олган «Далфидан бойлу дюльберим» адына повестини сизге такъдим этмектем.

Урие ЭДЕМОВА

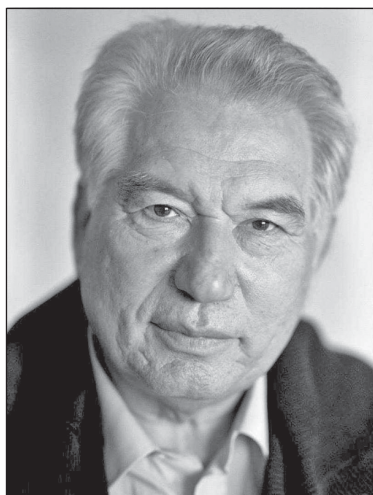

Чингиз АЙТМАТОВ

Далфидан бойлу дюльберим

Повесть

Мукъаддеме ерине

Зенаатым журналист олганы себебинден сыкъ-сыкъ Тянь-Шань бетлерде булунмагъа сыра тюше. Бундан бир бучукъ йыл эвельси, баарь куньлерининъ биринде мени аджеле суретте редакциягъа чагъырдылар. Мен бу заман Тянь-Шань виляетининъ меркези Нарында эдим. Ашыкъ-аджеле автостанциягъа келип чыкътым. Бундан бир къач дакъкъа эвельси автобус кеткен. Невбеттекисини къарарнен беш саат беклемек керек экен. Къыскъасы, бир де бир расткельген машинагъа минмектен башкъа чаре ёкъ эди. Бойледже, шеэрнинъ четинден кечкен таш ёлгъа чаптым.

Айланмада, бензин колонкасы янында бир юк машинасы турмакъта эди. Айдавджы машинасына энди бензин къойгъан экен. Тап къуwandым. Кабинанынъ пенджеречигине халкъара къатнав бельгиси «SU» – «Советлер бирлиги», деп язылгъан. Демек, машина Хытайдан Рыбачьедеки тыш мемлекетлерле алякъада булунгъан транспорт автобазасына кете экен. Андан истеген вакъытта Фрунзеге кетмек м умкюн эди.

– Сиз шимди кетеджексинъизми? Мени де Рыбачьегедже алсанъыз! – деп риджа эттим айдавджыгъа. О бойнуны созып, омузы устюнден манъа бакъты, кевдесини бираз тузетти, озюни сыкъмадан:

– Ёкъ, агъам, чарем ёкъ, – деди.

– Ялварам, мени аджеле ишнен Фрунзеге чагъырдылар.

Айдавджы манъа чырайыны сытып бакъты.

– Аньлайым, амма джанынъыз агъырмасын, агъа. Кимсени алып оламайым.

Мен шаштым. Кабинасы бош, бир адамны алса не ола экен. Нефесим-нефесиме етмей чапып кельгенимни корип отура.

– Мен журналистим. Пек ашыкъам. Акъкъынъызны истегенинъиз къадар төлерим...

– Иш парада дегиль, агъа! – деп сёзюмни бирден кести ай-

давджы. Сонъра ачувнен къаршысындаки копчекнинъ балоныны тепти. – Башкъа вакытта бедава алып кетерим. Амма шимди ич де чарем ёкъ. Джанынъыз агъырмасын. Тезден башкъа машиналарымыз да келип чыкъарлар, истегенинъизге отура билесинъиз, лякин мен алып кетип оламайым...

Ёлда башкъа бирини аладжакътыр, деп тюшюндим ве:

– Тёпеде де олмаймы? – деп сорадым.

– Эпси бир... Багъышланъыз мени, агъачыгъым.

Айдавджы саатине бакъты, кетмеге ашыкъты.

Шашкъанымдан омузларымны сыкътым, баягъыдан берли къаршыдаки будканынъ пенджересинден бизге сёзсиз бакъып тургъан ихтияр рус къадынына шашкъын назарлар быракътым. О гуя «Тий-мень онъа», – деген киби башыны къакъытты. Шашыладжакъ шей.

Айдавджы дюмен башына кечип отурды, дудакъларына папир-рос кыыстырды, моторны кочюрди. О яш, отузларда олса керек, азачыкъ къамбурайгъан, амма юксек бойлу йигит эди. Онынъ дюменни туткъан салмакълы, кучлю эллери, гъамлы, тюшюнджели козьлери ве ёргунлыкътан салынып къалгъан киби корюнген козь къапакълары хатиримде сакъланып къалды. Ёлга чыкъмаздан эвель о чересини авучлары иле сыйпады ве теренден кокюс кечирди, дагънынъ ичинден созулып кеткен ёлга тюшюнджели бакъты. Машина бирден ель киби учып кетти.

Тянь-Шань айдавджылары ачулвы корюнселер де, машиналарында ер олса ёлджуларнынъ риджаларыны бир заман ред этмей эдилер. Бу кересинде насылдыр бир анъламасы зор олгъан бир инат айдавджыга расткельдим. Бензинджи къадын эвчигинден чыкъты. Анълагъаныма коре о мени тынчландырмакъ истеди гъалиба:

– Джанынъыз агъырмасын, шимди сиз де кетерсинъиз, – деди.

– Ойле пек ашыкъмагъан олсам!.. – деп гъомурдандым.

– Мадам ки, ойле экен...

– Я не?

– Ёкъ, айттым иште! – деп къадын кимнидир аджыгъан киби элини саллады ве шлангны колонканынъ янына топлап къояркен, теренден кокюс кечирди. – Бу вакъианынъ тарихы узун!..

Мен сусып турдым.

– Гъарип йигитнинъ башына нелер кельмеди. Бир заманлар о бизлернен, мында, автобазада яшай эди.

Бензинджи къадыннынъ икяесини манъа чокъ динълемек насип олмады. Бир «Победа» машинасы кельди, бизлер ёлга чыкътыкъ. Юк машинасына къолайлыкънен етиштип оламадыкъ, ялынъыз Долан юксеклигининъ этегинде етиштик. О атта чокъ шейни корьген Тянь-Шань айдавджыларына биле мусааде олунмагъан бир сурьатнен учып кетмекте эди. Машина дёнюмлерде биле сурьатыны эксильтмей, къаялар тюбюнден юксек давуш чыкъаргъан алда, иддет иле юксекликке котериле ве бирден девирилип кеткен киби алчакълыкъкъа чомып узакълаша, сонъра кене устуне ортыюлген

брезентнинь четлери шап-шап машина когертенинь ян тарафына урулып, бирден огде пейдалана эди. Эпси бир «Победа» победалыгыны япты. Биз юк машинасыны узып кечтик. Мен онъа чевирилип бакътым: бу адам не ичюн бу къадар умютсизленген экен, анда ашыкъа экен? Бирден ягъмурнен къарышыкъ бурчакъ ягып башлады. Бизде – богъазда, бойле авагъа сыкъ-сыкъ расткелине эди. Къыялап шыпламакъта олгъан бурчакълы ягъмур тамчылары арасындан чырайы бем-безд, агъзында папиросы олгъан гъает джиддий корюништеки сума кабинанынь пенджересинден къа корюне, къа силинип кете эди. Онынъ эллери дюмен устюнде тез-тез аркет этмекте эдилер. Кабинада да, тѣпедѣ де кимсе корюнмей.

Бу тесадюфий корюшювден сонъ арадан чокъ вакъыт кечмеден мени Къыргызстаннынъ дженюбине, Ош виляетине ёлладылар. Адети узьре биз журналистлернинъ вакъты эр заман сыкълет ола. Акъшам трен кетмеден эвель вокзалгъа чапып кельдим, вагонгъа сычрап миндим, озь купемге кирдим. Бу вакъыт пенджерѣ къаршысында тышкъа бакъып тургъан ёлджугъа къулакъ асмагъаным... О да манъа чевирилип бакъмады биле. Башыны пенджеренинь джамына токъундыргъан алда тышкъа бакъмакъта, тюшюнмекте.

Трен сурьатыны эп чабиклештирди. Радиочыкътан музыка янгырады. Манъа таныш йыр иджра олунмакъта эди. Бу къыргыз классик йыры манъа даима ерге акъшам сакинлиги тюшеяткъанда кениш, акърансыз чѣльде йырлап кеткен янгъыз атлыны анъдыра эди. Ёл узакъ, чѣль уджсыз-буджакъсыз. Эгер устюнде терен тюшюнджеге даларакъ, тюркю йырламакъ да мумкюн. Бу вакъыт юрегинъдекини беян этип олсанъ да... Ат туякъларынынъ тапуртупуры алтында ялынъыз озю йырлап кеткен ёлджунинъ юрегинде чешит тюшюнджелер аз ола дейсинъизми?.. Арыкътаки сув уфакъ ташчыкълар устюнден йылтырап, шырылдап акъкъан киби, къобуз тарлаларындан нешэли, йымшакъ йыр, сакин таркъалмакъта эди. Къобуз байырлар артына энеяткъан кунеш акъкъында, орталыкъны сыйпамакъта олгъан йымшакъ ельчик акъкъында, ёл бою кеткен ем-ешилъ ювшан ве сап-сары отларнынъ сакин-сакин тепреткени акъкъында йырлай эди. Чѣль де атлынынъ тюркюсини сускъан алда динълемекте ве онынъле берабер тюшюне, берабер йырлай...

Итимал, шимди биз ель киби учып кетмекте олгъан бу ерден о атлы да, бир заманларда юргендир... Бельки о заман, тыпкъы шимдики киби, чѣльнинъ уфугъы яваш-яваш ал-сары ренкке кирип, сѣнюккен, дагънынъ устюндеки къар исе тыпкъы шимдики киби кунешнинъ сонъки шавлесини эмип, гульгулли тюске киререк, деръал сѣнюкип къалгъандыр.

Пенджерѣден багъ-багъчалар, ем-ешилъ мысырбогъдай тарлалары бири-бирининъ артындан чапкъан киби кечмектелер. Тренимизнинъ янашасындан тазе пичен юкю къош атлы араба

ель киби учып кетмекте эди. О шлагбаум кьаршысында токьтады.

Кунештен бедени бакьыр ренкини алган, йыртыкь майкалы, штанынын балакьларыны тизлеринедже чьрмелеген арабаджы бала аякь устюне тураракь, тренге меракьле бакьты, йылмайды, кимгедир элини салады.

Радиодан яньгыраяткьан йыр треннинь тапыр-тупыр давушына кьошуларакь инсанны айретлендириджи дереджеде бири-бирине уйгьунлашмакьта эди.

Атнынь аякь давушлары дерсинь рельслернинь кьуранган ерине урулаяткьан копчеклернинь давушынен бирлешип кеткен киби эди. Кьомшум исе тирсегини масачыгьына тиреп, козьлерини тыштан алмай отурмакьта эди. Занымджа о да яньгьыз атлынынь йырыны сес-солукьсыз йырламакьта эди. О даргьынмы, екьса бир шейлер акькьында тюшюнеми, эр алда, онынь корюнишинден башында бир агьыр тюшюндже, юрегинде сьнмез элем олгьаны дуюлып турмакьта эди. О озюни бир тамам унуткьан, купеде меним отургьанымны биле абайламады. Мен онынь чересини корьмеге ынтылдым. Таныш киби. Я мен бу адамны анда корьген эдим? Атта бакьыр тьсюлю эллери, узун пармакьлары биле таныш корюне.

Ниает, оны таныдым. Бу мени бир заманлар машинасына минсетмеген айдавджынынь озю эди. Бир ерлерге озь ишинен кетедир даа, деп тюшюндим. Джемиданымдан окьума кьта олган китабымны чыкьардым. Озюмни оньа таныш этмек керекми? Итимал о мени чокьтан унуткьандыр. Айдавджыларгьа ёлда аз ёлджу расткеле беллейсиньизми?!

Бойлеликнен, биз баягьы вакьыткьадже озь хаялларымыз иле олып, сускьан алда кеттик. Орталыкькьа акьшам кьаранлыгьы тюшип башлады. Ёдашым джебинден папирос чыкьарды, серник якьмаздан эвель теренден кокьос кечирди. Башыны котерди. Маньа шашкьын-шашкьын бакьты ве бирден череси кьызарды. Таныды.

– Селям, агьа! – деди о, кьабаатлы адам киби азачыкь йылмайды. Мен де оньа элимни узаттым.

– Узакькьа кетесиньизми? – деп сорадым.

– Эльбет... Узакькьа! – деди о папирос тютюнини ичине юткьан алда. Бираздан сонь: – Памирге, – деп кьошты.

– Памирге?! Демек аякьдаш экенмиз де. Мен Ошкьа кетем.

– Асылында мен де анда кетем.

– Не гузель олды я, бераберликте олсакь безмемиз.

– Итимал, – деди о ишанчсызлыкьнен.

– Раатланмагьамы? Ёкьса анда чалышмагьа кетесиньизми?

– Э, оньа беньзей... Ичесиньизми? – деп маньа папирос узатты.

Бизлер папиросларымызны думанлатып баягьы вакьыт сускьан алда отурдыкь. Дерсинь лаф этмек ичюн энди бир шей кьалма-гьан эди. О кене тьпсиз хаялгьа далды. Башыны кокьюне эндирген алда треннинь арекетине таби олган алда тепренип

кетмекте эди. О манъя биринджи кере корьгенимден баягы денъишкен киби корюнди. Баягы юфкъалашкъан, манълайындаки учъ сыра чызыклар даа да теренлешкенлер, азачык сытылгъан къашлары чересине гъамлы кольге эндирмекте. О умютсизден башыны котерди, къыйык, къаверенки козьлерини манъя чевирди.

– Сизинъ о заман манъя джанынъыз пек агъыргъандыр, э, агъа?
– деди азачык йымшагъан алда.

– Не вакъыт? Мен бир шей хатырлап оламайым.

Мен онынъ къолайсыз алгъа тюшкенини истемей эдим. Догърусыны айткъанда ойле джан агъыртыладжакъ киби шей де олмагъан эди. Лякин о манъя ойле бир самимиетле бакъмакъта эди ки, мен артык онъа итираз бильдирип оламадым.

– Э, эй, арадан не къадар вакъыт кечти... Ойле чокъ хатырланаджакъ киби де дегиль я. Оны унуткъаным. Ёлджукъта инсан нелерге расткельмей. Сиз о корюшювни аля даа хатырлайсынъызмы?

– Башкъа вакъытта олгъан исе итимал унутыр да эдим. Лякин о кунни ич де унутып оламайым...

– Я не, бир де бир фелякет олгъан эдими? – деп сорадым ондан, о куню машинаны насыл идаре эткенини хатырлагъан алда.

– Ёкъ, не айтсам экен? Бир тюрю фелякет олмагъан эди! – деди о бираз тюшюнджели алда, сонъра енгильден кулюмсиреди, догърусыны айткъанда озюни кульмеге меджбур этти. – Шимди истеген еринъызге алып барыр, машинамнен кезиндирир эдим, амма корьгенининъиз киби озюм де ёлджум...

– Зарары ёкъ, ат бир баскъан изинден бинъ кере юре, дейлер. Мытлакъа, вакъты-саати келип, кене ёлда корюширмиз...

– Бир даа насип этип корюшкен киби олсакъ, эльбетте, озюм зорлап сизни кабинамгъа алырым, – деди, башыны силькти.

– Демек, анълаштык, ойлемеи? – деп эриштим мен. – Бойлекнен, о заман мени не ичюн алып кетмеген эдинъыз?

– Не ичюн дейсинъызми? – деди, бирден чырайы денъишти.

Махзун алда папиросыны сыкъ-сыкъ тартты. Мен ерсиз суаль бергенимни анъладым, башкъа бир шейлер акъкъында лаф этмеге тырыштым. Лякин айтылгъан сёз озюнинъ тесирини косътермей къалмады. О папиросыны сёндюрди.

– Чарем ёкъ эди... Огълумны ойнатып юрмекте эдим... – деди зар-зорнен лаф этти.

– Огълумны? – тааджиплендим мен. – Балабанджыкъмы?

– Ёкъ! – деп йылмайды о, козьлери манъя тебессюмле бакъа эдилер. – Кучюджик, энди бешке адым атты.

– О сизни бир ерде беклей эдими?

– Эльбет, богъаза.

– Я сонъ не олды? – мен аля даа бир шей анъламай эдим. Меракълы шей, оглу не ичюн анда экен...

– Билесиньизми... Ишлер бойле... Сизге насыл этип анылатсам экен?.. – деди, маньлайына чыбырып чыккыян тер тамчыларыны сюртти. Эеджаныны бираз ятыштырмак ичюн кене папирос якты, бир кыач кере терен-терен чекти, сонъра манъа джиддий тавурда бакъты.

Бойлеликнен, мен айдавджынынь икяесини динълемеге наиль олдым. Лякин о ич кимсеге, хусусан манъа – журналистке озюнинъ ич дюньясы акъкында ойле чокъ шей айтмайджагына эмин эдим. Сонъундан анылаганыма коре, бу адам расткельген ёлджугъа юрегиндеки сырыны тёкюп ташлайджакълардан дегиль экен. Амма айдавджынынь башындан кечирген белялары ойле эди ки, о истейми, ёкъмы, олып кечкен вакъианы бирлей-бирлей айтмагъа меджбур олгъан эди. Чюнки мен онъа джаным агъыргъаныны аля даа унутмагъан киби корюнгеним.

Мензильге барып етмек ичюн вакътымыз баягы бар эди. Трен Ошкъадже эки гедже-кунъдюз юрмек керек эди. Мен, эльбет, оны ашыкытырмадым, чешит суаллернен онынъ икяесини больмекни ляйыкъ коръмедим. Инсан озюнинъ башындан кечиргенлерини къайтадан яшайткъан киби къа далгъаланып, къа токъталып, къа тюшюнджели икяе этсе пек меракълы ола экен. Онынъ икяесине къошулып кетмемек ичюн озюмни зорнен тутып тура эдим. Чюнки мен шуны дуйдым ки, шараитке кореми, ёкъса журналистлик зенаатым себебинденми о икяе этеджек инсанлар акъкында мен баягы бир шейлер энди биле эдим, онынъ ичюн субетке къошулув истегим буюк эди. Эр алда мен айдавджынынь икяесини сюкют сакълагъан алда динълемекни ляйыкъ коръдим. Эм догъру яптым, беллейим. Не ичюн? Эйиси къараманларнынъ озълери икяе этсинлер.

Айдавджынынь икяеси

...Буларнынъ эписи умютсизден олды. О заманларда мен моторлаштырылгъан къысымда арбий борджумны эда этип, ордудан янъы къайтып кельген эдим. Ордугъа кетмезден эвель он сыныфны битирип, айдавджы оларакъ чалыштым. Асылында мен балалар эвинде осьтим, тербиелендим. Достум Алибек Джантурин менден бир йыл эвель арбий хызметни битирип келип, Рыбачьедеки автобазада чалыша эди. Мен де арбий хызметтен сонъ онынъ янына кельдим. Достумнен экимиз Тянь-Шаньда я да Памирде чалышмакъларны эвельден арз этип юре эдик. Автобазада мени сыджакълыкъларнен къаршылап алдылар. Ятакъханеге ерлештим. Атта бир ерчиги биле берчленмеген яп-янъы «Зил» машинасы бердилер. Догърусыны айткъанда машинамны энъ якъын достум киби севе эдим. Моторы пек къуветли, аджайип машина эди. Бунъа бакъмадан оны чокъ юклемеге истемей эдим. Тянь-Шань ёлуны озюньиз яхшы билесиньиз. О дюньяда энъ юксек дагълар ёллардан бири, нидже-нидже дереликлерден, юксекликлерден кече.

Дагъ ёлунда сув истегенинъ къадар бар. Бунъа бакъмадан, эр итималгъа коре, ёлгъа чыкъкъанда сувны озюмизнен берабер де алмагъа тырыша эдик. Итимал, машина когертесининъ ог коше-чигине асып къоюлгъан сув савутына козюнъиз тюшкендир.

Юкюмиз чокъ агъыр олмаса да, оймалы-чукъурлы ёлларда мотор тез кыза, радиаторнынъ ирип кетмеси бир шей дегиль. Шунынъ ичюн эр даим сув алып юремиз. Башталары мен машинамны чокъча юклемеге тырыша эдим. Сонъундан бу ниетимден вазгечтим.

Мен озюмнинъ ишимни пек бегене эдим. Бу ернинъ озю де, табияты да манъа якъын эди. Автобазамаз Иссыкъголыннинъ янчыгында эди. Мында тыш мемлекетлернинъ туристлери де чокъ келе тургъанлар. Олар гольнинъ ялысында саатлернен сейир этип отура эдилер. Мен исе озъ-озюме:

– Бакъсанъыз, Иссыкъголюмиз не къадар аджайип! Бу къадар дюльбер, бу къадар нешэли манзараны тапмакъ къолай дегиль! – деп фералана эдим.

Башталары, не ичюндир, баягы тарсыккып юрдим. Баарь келип, авалар кызып башлагъанынен колхозджылар кьуруджылыкъ ишлерини баягы джанландыргъан эдилер. Кьуруджылар кызыгъынлыкънен арекет этселер де, техника етишмегени ишни баягы чаналата тургъан. Шунынъ ичюн де, автобазадаки машиналарнынъ бир кысымы колхозларгъа ярдымгъа ёлланылды.

Бу вазифе хусусан, ишке янъы кельген инсанларгъа авале этиле эди. Мен де оларнынъ сырасында булундым. Эсас ёлгъа энди алышып башлагъанда бизлерни кой-койден айдаштыра эдилер. Ишнинъ не къадар зарур олгъаныны яхшы анълайым. Лякин мен эр алда айдавджым, машинама языкъсынам. Машина дегиль, мен озюмни дере-тёпели ёлларда чамургъа батып юрген киби ис этем. Кой ёллары ойле фена ки, бойле сойларыны тюшюнъизде де корьмегендирсинъиз.

Куньлернинъ биринде янъы кьурулмакъта олгъан аран ичюн колхозгъа шифер алып кетмекте эдим. Бу кой дагънынъ джапында ерлешкен. Онъа кеткен ёл дагъ бойлап узангъан. Машинам яхшы-яхшы кетмекте эди, ёл да баягы сарккъан. Лякин энди койге якъынлаштым дегенде, машинам умютсизден бир арыкъ ичине тюшип кетти. Бу ёлдан машиналар чокъ юргени ичюн, тазе сюрюльген топраккыны анъдырып, анда деве батып кетсе биле чыкъармаккынынъ чареси олмаз эди. Машинамны о якъкъа-бу якъкъа бургъучлап бакътым, бир шей чыкъарып оламадым. Инат чамур ойле сарып алгъан эди ки, оны кыбырдатмаккынынъ чареси ёкъ эди. Бу вакыт машинанынъ дюменини ачувнен кучлю бургъан эдим, ашагъыдан бир шей узюлип кеткен киби олды. Чамургъа батып, машинанынъ тюбюне кирмек керек олды. Терге батып чалышам, ёлны агъзыма расткельген фена сёзлернен сёгеяткъанда,

кимниньдир манъа якъынлашкъаныны дуйдым. Яткъан еримден манъа резина чызмалар корюнди. Олар якъынлашып токътaды. Мен даа зияде ачувландым. Сейир этмеге кельген!

– Айды, башымнынъ устюнде тикленип турма, ёлунъа реване ол! – деп къычырдым машина тюбюнден.

Козьлериме эскирген, кубре иле лекеленген антер этеги илишти. Бир къартий олса керек, къомшу койге алып кетмемни истейдир...

– Ёлунъа кетебер, къартийим! Манъа мында чокъча эгленмек керек оладжакъ! – дедим.

– Мен къартий дегилим! – деди о. Бу сёзлерни джесаретсизликнен, чекинчекликнен айтты.

– Айса кимсинъ? – дедим ачувнен.

– Къыз...

– Къыз?.. – Чызмаларгъа козь къыясынен бакътым. Сонъра, онъа сертийгенимни анълап, сёзюмни шакъагъа чевирмеге тырыштым. – Дюльберсинъми? – деп сорадым.

Чызмалар къыбырданды, кетмеге тедариклендилер. Мен деръал машина тюбюнден чыкътым. Бакъсам не корейим, къаршымда къашлары чатылгъан, омузларына балабан ыркъа быракъылгъан, къырмызы явлукълы назик къыз турмакъта. О манъа сускъан алда бакъмакъта.

Мен чамургъа былангъанымны унуттым:

– Ишлер фена дегиль! Керчектен де дюльбер экенсинъ де! – дедим.

Онынъ башындан аягъынадже дикъкъатнен бакътым, йылмайдим. О акъыкъатен де пек дюльбер эди.

– Шу аякъларгъа ярашыкълы окчели аякъкъапчыкълар олса да! – деп шакъа эттим.

Къыз бирден чевирильди, артына бакъмай тез-тез кетти.

Не олды онъа? Джаны агъырдымы? Эльбет шакъалашып отурмакъ вакъты дегиль! Башыма акъылымны топладым, пешинден бираз юрдим. Оны токътатаджакъ олдым. Сонъ пешман эттим, артыма къайтып, керестелеримни джыйыштырдым, кабинагъа сычрап миндим ве машинаны къа огге, къа арткъа тез-тез арекет эттирдим. Мен шу вакъыт ялынъыз бир шей акъкында тюшюнмекте эдим. Мотор исе эп кучене, тырылдай, машина тургъан еринде саллана берди. Бир адым биле огге джылышмады. Къыз исе эп менден узакълашмакъта. Мен чамур ичинде, бир ерде айланмакъта олгъан копчеклерге бакъаркеним:

– Ёлла, ёлла дейим санъа! Эшитесинъми? – деп багъырдым, кимге не ичюн багъыргъанымны озюм де бильмейим. Бутюн кучюмнен акселераторны сыкътым. Машина кучлю давушле яваш-яваш огге джылышып башлады ве насылдыр бир муджизе олгъан киби батакътан атылып чыккы. Не къадар буюк къуванч! Машинаны

ёлға чықардым, пошумнен черемнинь чамурыны сюрттим, сачларымны пармакларым арасындан кечиререк, тертипке чектим. Къызынъ янына барганда машинаны токътаттым, бу къадар джесаретлик андан кельди бильмейим, узанып, енгиль бир арекетнен кабинанынъ къапысыны ачтым да:

– Буюрынъыз! – деп итирамы иле онъа элимни узаттым.

Къыз токътамады. «Ана санъа бир шей даа!» – деп башымны къашыдым. Демки джесаретликтен, итирамдан бир тюрюлю бельги къалмагъан эди. Мен кене огге джылыштым, онъа етишкен сонъ, бу кересинде афу сорадым, риджа этип башладым:

– Джанынъыз агъырмасын! Мен азачыкъ... Отурынъыз!

Лякин къыз сес-солукъ чықармады.

Мен онынъ огюне кечип, машинаны конделен этип токътаттым, кабинадан сычрап тюштим, сагъ тарафкъа чапып кечтим, кабинанынъ къапысыны ачтым, турдым.

О, бу серсемге не керек экен, деген киби, манъа якъынлашты. Мен эп сусмакътам. Башымны эгген алда турдым. Мени аджыдымы, ёкъса башкъа бир шей тюшондими, башыны силькитип алды, сускъан алда кабинагъа минди. Мен машинаны кочюрдим. Сесимни чықармайым, насыл этип сёз башламакъны тюшонем.

Къызларнен биринджи кере корюшювим дегиль, лякин не ичюнدير янымдакинен лаф этмеге джесаретим етишмей. Не ичюн экен? Дюменни о якъ-бу якъкъа бургъучлар экеним, къызгъа козь къыясындан, гизлиден бакъып алдым. Къап-къара, дюльбер сачлары къувурчыкълы-къувурчыкълы олып, бойнуна тюшип тура. Ыркъасы омузларындан ашагъы саркъкъан, оны тирсеклеринен тутып турмакъта... Манъа якъынлашмамакъ ичюн эп къапы бетке сюрюльмекте эди. Корюниши пек джиддий олса да, чересинден мерхаметли, самимий олгъаны билинип тура эди. Череси ай киби, чырайы ачыкъ. Къашларыны сытмакъ истеди, лякин олмады, манъа мукъайтлыкънен бакъып-бакъып алды. Козълеримиз расткелишти. О енгильден йылмайды. Мен бирден джанланып кеттим:

– Сиз анда, машина янында не ичюн токътагъан эдинъиз? – деп сорадым, агъыма не кельген олса шуны айткъан алда.

– Сизге ярдым этмек истеген эдим.

– Ярдым этмек? – кулип йибердим. – Керчектен де ярдым эттинъиз! Эгер сиз кельмеген олсанъыз анда акъшамгъадже чекишир, ёл ичинде къалыр эдим... Сиз даима шу ёлдан юресинъизми?

– Э, фермада чалышам.

– Пек яхшы! – дедим гъает къувангъан алда. Лякин бирден озюме кельдим, сёзлеримни догърултмагъа тырыштым. – Ёл пек яхшы.

Шу арада машина бир чукъурчыкъкъа тюшти, къатты силькинди, омузларымыз бири-бирине токъунды. Мен енгильден оксюрип алдым, череме насылдыр бир сыджакълыкъ урулды. О бирден кулды. Мен де озюмни тутып оламай шакъылдап кулдым.

– Мен шашкын, колхозгъа бармайджагъым деп юрем э? – дедим тебессюмле. – Эгер ёлда сизинь киби ярдымджы расткеджегини бильген олсам, диспетчер иле давалашып отурмаз эдим... Эй, Ильяс, Ильяс! – деп озюм-озюме дарылдым. Сонъра: – Бу меним адымдыр, – деп анълаттым къызгъа.

– Меним адым исе Асель...

Бизлер койге якъынлашып башладыкъ. Энди ёл да бир джорукъ эди. Мен машинаны даа чабикче айдап башладым. Ельчик кабинанынь джамына урулып, Асельнинь башындаки явлучыгъыны тарткычлап, сачларыны чыбалтмакъта эди.

Экимиз де сустыкъ. Экимиз де эйи дуйгъулар къучагъында эдик. Тирсеги-тирсегеме токъунайым-токъунайым деп отургъан шу къыз акъкында бир саат эвельси бир шей бильмей эдинь, шимди исе ялынъыз онынь акъкында тюшюнмек истейсинь, деп ойландым. Бойле вакъытта машинаны айдамакъ да пек къолай, меракълы ола экен... Асель нелер акъкында тюшюнгенини бильмейим, амма козьлеринде тебессюм парылдамакъта эди. Бельки о да тыпкы меним киби бу ёлнынь девамлы олгъаныны истейдир. Бу меним арзум, истегим эльбет. Машинамыз кой ёлундан кетмекте эди. Асель бирден озюне кельген киби:

– Токътатынъыз, мен тюшеджегим! – деди абдырагъан алда.

Мен машинаны чаналатып, токътаттым.

– Келип чыктыкъ, э? Мында яшайсынъызмы?

– Ёкъ, – деди о эеджанлангъан, раатсызлангъан алда. – Эйиси мында тюшейим.

– Не ичюн? Дос-догъру эвинъизге алып бара билем! – деп, онынь итираз эткенине бакъмадан машинаны кене юрсеттим.

– Бу ерде мытлакъа тюшмек керегим! – деди Асель ниает. – Сагъ олунъыз!

– Лютфен, – дедим зорнен. – Эгер машина ярын кене о ерде батып къалса, ярдым этерсинъизми? – дедим яры шакъа, яры джиддий алда.

О манъа джевап берип етиштиралмады. Бизге якъын эвнинь азбар къапысы ачылып, недендир раатсызлангъан къадын чыкты.

– Асель! – деп кычырды, бир шейлер айтмакъ истеген адам киби, сонъ авучы иле агъзыны къапатты. – Къайдаларда быралкъыланьп юресинь? Аллах белянъны алсын! Бар, тез-тез урбаларынъны денъиштир, къудалар кельдилер.

Асель шашмалады. Омузындан ыркъасы тюшип кетти, оны ерден алды да, итааткярлыкъле къадыннынь пешинден юрди. Къапы янына баргъанда артына чевирилип бакъты, лякин бирден къапы «такъ» этип орътюльди.

Мен ёл кенарында къазыкъкъа багълы, эгерли, узакъ ёлдан терге батып кельген атларны энди абайладым. Отургъан еримден бойнумны созып, дивар устюнден азбаргъа козь ташладым.

Оджакъ башында бир къач къадын нелернендир ограшмакъта эдилер. Балабан, алтын ренкли самовардан був котерильмекте. Эки адам сонсурма тюбюнде союлган къойнынъ терисини сыдырмакъталар. Демек, къудалар ляйыкълы алда къаршыланылып алынмакъталар. Меним мында япаджакъ ишим ёкъ. Барып машинамы бошатмакъ кереким.

Автобазагъа пек кеч къайттым. Машинамы ювып, темизлеп, гаражгъа кирсеттим. Мында машинанынъ о якъыны-бу якъыны козьден кечирдим. Бугуньки вакъиа мени бу къадар раатсызлагъанынынъ себебини озюм де анъламайым. Андан къайткъанда ёл бою озюм-озюме де дарылам, де гонъюмни котермеге тырышам:

«Я санъа не? Сен насыл акъылсызсынъ? О сенинъ киминъ ола? Нишанлынъмы, севгилинъми, къардашынъмы? Тесадюфен ёлда расткелиштинъ, эвине алып бардынъ. Сонъ не олган? Дерсинъ чокътан берли севип юрген къызынъ, не ичюн бу къадар яныкъла-насынъ? Итимал о сенинъ акъкъынъда тюшюнмеге биле истемез. Сенинъ ичюн козьлери сагълы-соллы ойнамайдыр. Онынъ нишанлысы бардыр. Я сен кимсинъ? Ёлда расткельген бир айдавджысынъ. Орталыкъ сенинъ киби айдавджыгъа толугъа... Оларнынъ ишине къарышмагъа не акъкъынъ бар? Олар къудалар олса керек, якъында тойдыр. Оларнынъ ишине бурнунынъ сокъма! Вазгеч! Эй-иси дюменинъни айландырып юребер!..»

Эй, буларнынъ эписи бош лаф. Озюмни не къадар алдатаджакъ олсам да, беджералмайым. О къызынъ ич де акъылымдан чыкъарып оламайым. Машина янында япаджакъ ишим де къалмады. Ятакъханеге кетмек керек. Анда сес-шамата, къората. Лякин анда бармагъа истемейим. Ялынъыз къалмакъ истейим. Элмеримни башымнынъ тюбюне къойып, машинамынъ басамагъы устюне чалкъа тюшюп яттым. Янчыгъымда машина тюбюнде Джантай адлы айдавджы бир шейлер япмакъта. О чукъурдан башыны чыкъарды:

– Санъа не олды я, гузель йигит? Пек тюшюнджели корюнесинъ?
– деди мыскъыллы давушнен.

– Эльбет, пара акъкъында тюшюнем! – деп кестим онынъ сёзюни.

Асылында мен оны севмей эдим. О гъает хасис, айнеджи, ошекчи инсан. О асылында дигерлери киби ятакъханеде булунмай эди. Насылдыр бир къадыннынъ эвинде яшагъаныны яхшы билем. Айткъанларына коре о къадынгъа эвленедек, эвли-баркълы оладжакъ эмиш. Мен онъа терс чевирильдим. Машиналар ювулган ерде йигитлеримиз къыямет-шамата котерип, шакъалаша эдилер. Кимдир кабинанынъ устюне чыкъып, невбет беклеп турган йигитлернинъ устюне сув фышкъыртты. Олар сес-шамата котердилер. Фышкъырган сув ойле кучълю эди ки, о инсанны бирден турган еринде дандюрюклете биле эди.

Сув фышкъырткъан йигитни кабинанынъ устюнден къакъышты-

рып тюшюреджек олалар, лякин о якъа туттырмай, автоматнен кършун ягдыргъан киби сувнынъ кучюнен йигитлернинъ баш кийимлерини аттырып йибермекте эди. Сув бирден тѣпеге атылып башлады, кунеш шавлеси алтында дерсинъ кок кършагъы пейда олды. Бир даа бакъсам диспетчеримиз Хатидже къртып къралгъан киби тура. Сув онынъ устюнден фышкърмакъта. О исе кърбырмамай тура. Хатидже озюнинъ кърдрини, кърйметини бильген, эр кеснинъ онъа авеснен бакъкъраныны севген кърздыр.

Эм ойле-бойле инсанны озюне якърнлаштырмай эди. Шимди де озюни съркмай, ич бир шейден сакърнмай, ишанчнен, кърна манъа фышкъртчы бакърайым, деген киби турмакъта. Чызмалы аякърларыны эки тарафкъа керерек, шпилькаларыны дудакърлары арасында бирер-бирер алып, тебессюмнен сачларына сокърмакъта. Кумюш киби сув тамчылары башы узъре кечип сепильмекте. Йигитлер шакърлдап кулюшелер ве кабина устюндеки сувджыны эп кързыштыра эдилер.

– Хатиджени ювундырса!

– Чомдырса!

– Элинъден кельмез!

– Кърач, Хатидже!

Йигит джесарет эталмай фышкърмакъта олгъан сувны де ашагъы эндире, де юкъраргъа котере. Онынъ еринде мен олгъан олсам кързны башындан аягърнадже сувгъа чомдырыр, о исе манъа бир сѣз биле айтмаз, енгильден йылмайыр эди. Мен буны макъртанмакъ ичюн айтмайым. Хатидженинъ башкъраларгъа нисбетен манъа айрыджа бир сыджакърлыкърнен бакъркъраныны чокъртан дуйып юрем. О менимле пек муляйым, мукърайтылыкърнен лаф эте. Базы вакърытларда онъа эришсем, башыны сърппасам биле къраршылыкър косъртермей, тебессюмле бакърп тура. Онынъле давалашкърн, къравгъалашкърн вакъртымыз да ола. Бойле вакърытларда мен акърсыз олсам да, о чокър тирельмей, эр шейни йылмайып енъе. Киногъа баргъан вакърытларымыз да ола. Мен оны эвлеринедже озгърарам. Онынъ иш одасына ич де тартынмай кире билем. Башкъралары исе тек кичкене пенджеречиктен субетлешелер.

Лякин шимди Хатидженен де меракърланмадым. Бильгенини япсын. Хатидже сачларына сонъки шпильканы сокъраркен:

– Етти, етер энди шу кърдар серсемленгенинъ! – деди эмиране.

– Яхшы, яхшы, диспетчер аркърдаш! – деп кабина устюндеки йигит бир элини кокюси устюне кърйды, укърмни бир сѣзсиз эда этти.

Этрафтаки йигитлер оны кабина устюнден чекип тюшюрдилер. Хатидже бизге тараф юрди. Джантайнынъ машинасы янында токъртады, кимнидир кърдырды. Мени баягъы вакърткъадже абайламады. Арамызда гаражны айырып тургъан тель кърора бар эди. Джантай чукърурдан башыны котерди:

– Селям, дюльбер кыз, – деп селямлашты.

– Э, Джантай...

О козьлерини акъайтып, кызынын аякъларына бакъмакъта эди. Хатидже ачувланды, омузыны къакъып алды:

– Сонъ, не бу къадар бакъып къалдынъ? – деп чызмачыгынынъ уджунен Джантайнынъ ченьгесине тюртти.

Башкъасы олган исе кызыны я къакъыштырып, я да сёгер эдими? Бу исе гуя оны опыкенлер, агъзы къулагъынадже созылды, озю де чукъур ичине синъди. Хатидже азачыкъ юргенинен мени абайлады.

– Раатланасынъмы, Ильяс? – деди.

– Э, пуф тёшек устюнде яткъан кибим!

О чересини тель къорагъа токъундырды, ве манъа алчакъ да-вушнен:

– Одама кир, – деди.

– Яхшы.

Хатидже кетти. Турдым, кетмеге азырландым. Джантай кене башыны котерди:

– Не де яхшы я! – деп авучларыны бири-бирине уфкъалады, манъа козюни кымды.

– Лякин сенинъ ляйыгынынъ дегиль! – дедим ачыкътан-ачыкъ.

Мен о шимди алекет чыкъарып, кычырып башлар беллеген эдим. Догырусыны айткъанда шимди къавгъа-мавгъа чыкъкъаныны истемейим, лякин озюмни къоймагъа ер тапамайым.

Джантай къавгъа этмекни акъылына биле кетирмеди:

– Зарары ёкъ! – деп мырылданды. – Сагъ-селямет олсакъ ко-рермиз...

Диспетчер одасында кимсе ёкъ эди. Не олды? Анда кеткен экен о. Ичери киргенимнен къапы бирден орътюльди. Артыма чевирильдим, кокусим Хатидженинъ кокусине токъунды.

О башыны арткъа быракъты, къапыгъа таянган алда турмакъта. Козьлери кирпичлери арасындан йылтырамакъта. Череме сыджакъ нефеси урулды. О меним къучакъламамны, опыкенимни истер киби сусмакъта. Озюмни тутып оламагъан киби олдым, бирден арткъа чекильдим. Шашыладжакъ шей, шу дакъкъада озюмни Асельге хыянетлик япкъан киби ис эттим. Кульгюнчли ал.

– Не ичюн чагырдынъ? – деп сорадым сертче. Хатидже эп манъа бакъып турмакъта. – Айтса, не ичюн? – дедим сабырсыз алда.

– Керчектен де не ичюн олгъаныны бильмейсинъми? – деди джаны агъырған киби. – Не ичюндир, чевирилип биле бакъмайсынъ. Ёкъса башкъа бириси пейда олдымы?

Мен шашмаладым. Не ичюн сачмалай. Ёкъса бир шей дуйдымы? Бу вакъыт одачыкынынъ кучюк пенджеречиги такъылдады. Джантайнынъ башы корюнди. О кысыкъ козьлерини ойнатып, йылмаймакъта эди. Мени эльге тюшюрмек истеген. Эй, меним

ичимде нелер оляяткяныны бильсе, бойле япмаз эди амма!..

– Лютфен, диспетчер аркядаш! – деди кинаели сеснен.

Хатиджеге насылдыр кягыт узатты. Хатидже онъа джиддий бакъ-ты, кягытны алмады. Манъа ачувнен:

– Сенинъчюн ёлланманы ким алмакъ керек? Айрыджа давет-наме беклейсинъми?

Хатидже элинен мени кенаргъа ийтеди. Маса бетке юрди.

– Ма! – деп манъа кягытны узатты. Мен оны алдым. Ёлланма, кене тюневинки колхозгъа кетмек керек. Юрегим бузлагъан киби олды: Асельнинъ насыл вазияте экенини биле-биле кене анда бараджагъыммы?.. Не ичюн мени колхоздан-колхозгъа айдашты-ра берелер я?

Ачувымдан патлаяздым.

– Кене колхозгъамы? Кене кубре, тола ташымагъамы? Бар-майджагъым! – деп ёлланманы маса устюне фырлаттым. – Еtti, чамурларгъа батып юргеним етер! Башкъалары барсынлар!

– Багъырма! О бир афталыкъ! Керек олса ондан сонъ да ёл-ларлар! – деди Хатидже манъа.

Мен озюмни сыкъмадым:

– Бармайджагъым! – дедим къатийликнен. Эр вакъыттаки киби Хатидже бирден йымшады.

– Айды, яхшы. Мен башлыкъларнен лаф этип бакъарым, – деди.

О маса устюнден ёлланманы алды.

«Демек бармайджагъым», – деп тюшюндим мен. – Энди Асельни бир вакъыт корьмейджегимми?». Даа зияде чекишип башладым. Тезден озь укюмимден вазгечтим, о якъкъа бармагъа къарар бердим. Эгер ойле япмасам сонъундан омюрлик чекишип юреджегимни анълагъан эдим. «Яхшы, не олса олсун, барарым!»

– Яхшы бер оны манъа! – ёлланманы кызынынъ элинден чекип алдым.

Пенджеречиктен бакъып тургъан Джантай фысылдагъан алда кульди:

– Койдеки къартанама селям айт!– деди.

Мен онъа бир шей айтмадым. Бурнуна бир юмрукъ салласанъ да! Къапыны тарсылдатып къапаттым, ятакъханеге кеттим.

Эртеси куню ёлда кетеркеним эр тарафкъа бакъа-бакъа козь-лерим дёрт олды. Къайда о? Онынъ далфидан бою корюнсе де! Къырмызы явлукълы далфидан бойлум! Дерсинъ бабасынынъ ре-зина чызмаларыны ве ыркъасыны кийген! Олмайджакъ шей! Мен онынъ насыл экенини озь козьлеримнен корьдим!

О мени не ичюн бу къадар тылсымлады, эсир эти? Эп этрафкъа бакъынам. Ёкъ, бир ерде корюнмей. Тазыйыкълар ичинде къалдым. Анда о, оны насыл тапмакъ мумкюн экен? Койге барып чыкътым, кой ёлу бойлап кетмектем. Оларнынъ эвлерине якъынлашкъанда

машинамны явашлаттым, токътadayм. Бельки эвлериндедир? Оны насыл чагъырсам экен? Я онъа не дейджегим? Онынъле бир даа корюшмек манъа насип дегиль экенде. Юкни бошатмакъ ичюн машинамны юрсеттим.

Юкни бошаткъанда да, бутюн фикри-хаялым онда эди. Бельки къайткъанда корерим? Лякин къайткъанда да расткетирмедим. Машинаны ферма бетке бурдым. Оларнынъ эски фермасы койнинъ четинде экен. Анда барып бир къыздан сорадым. О Асель ёкъ, бугунъ ишке кельмеди, – деди.

Демек ёлда менимнен корюшмемек ичюн, ишке биле чыкъмагъан, деп тюшюндим, ичим-багърым янды. Автобазагъа гъамлы алда къайтып кельдим.

Экинджи куню ёлгъа эрте-ярыкъ чыктым. Амма онынънен корюшмекни ич де умют этмедим. Асылында онъа мен не ичюн керек экеним? Къыз нишанлы, оны раатсызламакъ керекми? Амма бойле оладжагъына ич де инанмакъ истемейим. Койлеримизде аля даа къызнен йигитни бир-бирине косътермей эвлendirген адет укъом сюре де! Бу акъта газеталарда да чокъ языла. Язы-чызынынъ файдасы ёкъ. Тойдан сонъ – хына меселеси... Нишанландымы битти. Нишанны бозмакъ эки яшнынъ омюрини бозмакъ демектир... Бойле фикирлер къафамны ёрмакъта эди...

Тамам баарь вакъты эди. Дагъ джапларында лялелер тавланалар. Мен балалыгъымда да бу атеш киби къып-къырмызы чечеклерни пек севе эдим. Ялынаякъ чапкъалап, къучакъ-къучакъ ляле джыйып, онъа алып барып берсень! Амма, анда энди о, тап бакъайым...

Бакъсам не корейим, къаршымда – Асель. Козълериме инанмадым! Кечкен сефер машинам чамургъа баткъан ерде, бир четчикте, таш устюнде отура. Кимнидир беклей гъалиба. О бирден абдырады, еринден турды, шашмалагъан киби олды, башындан явлугъыны чекип алды, пармакълары арасында эзгилеп башлады. Устюнде дюльбер антер, аякъларында аякъкъаплаы. Ёл баягъы узакъ исе де аякъкъаплаы окчели. Машинаны деръал токътаттым. Юрегим кокюс къафесимге дерсинъ сыгъмай, чапалана.

– Селям, Асель!

– Селям, – деди алчакъ давушле.

Мен онъа кабинагъа минмеге ярдым этеджек олдым, о явашчыкътан бурулып, ёл бою юрип кетти. Демек, кабинагъа минмеге истемей. Кабинанынъ къапысы ачыкъ, онынъле ян-янаша кеттим. О ёлнынъ четинден, мен исе дюмен башында кетемиз. Мен онъа не демесини бильмейим. О бирден манъа:

– Тюневин фермагъа кельген сиз эдинъизми? – деп сорады.

– Эльбет, мен эдим, я не?

– Бир шей дегиль, озюм. Лякин энди анда барманъыз.

– Сизни коръмек истеген эдим.

Бир шей айтмады, сусты. Къафамда эп анавы меним ичюн беллисиз нишанлав меселеси доланмакъта эди. О куню Аселлернинъ эвинде нелер олып кечкенини бильмек истедим. Лякин джесарет эталмайым. Онынъ не деп джевап береджегинден къоркъа эдим.

Асель манъа бакъты.

– Анавы керчекми?..

О башыны саллап, меним айткъанымны тасдикълады. Дюмен туткъан эллерим бирден джансызланып кеттилер.

– Той не вакъыт? – деп сорадым.

– Якъында, – деди сакин давушле.

Газгъа басып, машинаны чаптырып кетмек истедим. Аксине япкъаным. Мотор бош-бошына чалышмакъта. Асель абдырады, четке чекильди. Мен исе ондан афу биле сорамадым. Бу кимнинъ акъылына кельген шей дейсинъиз!

– Энди корюшип оламайджакъ экенмиз даа? – дедим.

– Бильмейим. Ойле олгъаны яхшы, гъалиба.

– Мен, мен эпси бир... Истесенъиз де, истемесенъиз де сизни арайджагъым!

Бизлер кене сустыкъ. Итимал экимиз де бир шей акъкъында тюшюнедирмиз. Амма экимиз эки ёлдан кеткен, гуя арамызда меним онъа, онынъ исе меним кабинамгъа отурмагъа имкъан бермеген насылдыр бир дивар турмакъта.

– Асель! – дедим. – Менден чекинменъиз. Сизге ич де кедер этмем. Сизни узакътан корюп юрмек мумкюнми?..

– Бильмейим, бельки...

– Отурынъыз, Асель...

– Ёкъ, кетеберинъиз. Койге якъынлаштыкъ.

Шундан сонъ да бизлер корюшип турдыкъ, эр сефер гуя умятсизден расткелишкен киби ола эдик. О кене ёлнынъ четинден кете, мен исе кабинадам. Манъа бу юрюшлер элем эте амма, не япаджакъсынъ. Къызны кабинагъа минсетип оламайым. Къолайсызлана биле, ондан сонъ озюм де истемейим. Асельнинъ айткъанына бакъкъанда йигитни къызнынъ озю де бильмей. Ана тарафтан бираз якъынлыгъы бар экен. Озю исе узакъта, дагъда, орман ходжалыгъында чалыша экен. Бу къоранталар эвель-эзельден бири-биринден къыз алып, къыз берише экенлер.

Бизде бойле сой-соплукъ урьмет этиле. Асельнинъ ана-бабасы оны ят йигитке бермекни акъылларына биле кетирмей экенлер. Меним акъкъымда сёз биле ола бильмей. Мен ким экеним? Къайдандыр бир кельмешек, адий бир айдавджы! Догърусыны айткъанда озюм де бу акъта агъыз ачмаз эдим, амма...

О куньлерде Асель де пек денъишти. Бутюн вакъыт кускюн, гъамлы корюне. Меним исе бутюн арзу-умютлерим ёкъкъа чыкъкъан киби эди. Онынъ талийи аль олунмакъта. Корюшмекнинъ де фай-

дасы ёкъ. Лякин бизлер яш балалар киби чокъ тюшюнмей, корюше бердик. Корюшмемиз исе мумкюн дегиль, бусыз яшамакънынъ чареси ёкъ. Лякин илериде бизлерни не беклегенини экимиз де бильмей эдик. Арадан беш кунъ кечти. Сабадан ёл азырлыгъы корип башлады. Бир достум келип, мени диспетчерханеде беклегенлерини айтты. Чапып бардым.

– Козюнь айдын! – деди Хатидже къуванчлы алда. – Сени Синь-цзян ёлуна авуштырдылар!

Мен къатып къалдым. Анда чокъ керелер булундым. Ойле олмасы бир шей дегиль эди. Лякин сонъки вакъытларда манъа омюрлик колхозгъа къатнамам керек киби келе эди.

Хытайгъа къатнамакъ чокъ кунлюк ёл, ким бильсин, Асельнен корюшмеге вакътым, чарем олурмы? Онъа хабер этмеден, бирден гъайып олып кетмек олурмы?

– Чокъ къуванмадынъ, гъалиба? – деди Хатидже.

– Колхознынъ иши не оладжакъ? – дедим эеджанланып. – Андаки ишлер даа битмеген эди...

Хатидже омузларыны сыкъты:

– Анда бармагъа истемеген эдинъ де! – деди.

Амма да ичери тюшюрди, деп тюшюндим мен ачувлангъан алда:

– О заман истемеген олсам истемегендирим! – дедим.

Скемле устуне отурдым, не япмасыны бильмейим.

Джантай чапып кельди. Анълагъаныма коре, колхозгъа меним ериме оны ёллагъанлар. Мен шашмаладым. Сонъра ичимде умют чырагъы янган киби олды. Джантай анда бармаса керек, чюнки элине пара аз тюше биле. Лякин о ёлланманы сёзсиз алды, мемнюн алда:

– Истеген тарафынъа ёлла, дюньянынъ о бир кошесинедже бара билем. Шимди колхозда къойларнынъ къозулагъан девир-ри, санъа да алып келейимми? – деди. Мени корьгенинен: – Багъышла, кедер эттим, гъалиба, – деди.

– Деф ол бу ерден, – деп джекирдим, башымны котермей.

– Сонъ, даа не отурасынъ, Ильяс? – деп омузымдан тюртти Хатидже.

– Колхозгъа мен бармакъ керигим, мени ёлла, Хатидже! – деп ялвардым онъа.

– Башынъ чалышамы, чарем ёкъ, ёлланма азыр! – деди, манъа тааджипленген алда бакъты. – О колхозгъа не ичюн бу къадар сарылдынъ, я?

Мен бир шей айтмай чыкъып кеттим. Гаражгъа кельдим. Джантай мени эриштирген киби машинасынен янымдан ель киби кечип кетти. Аз къалды мени илиштирип кетеджек эди.

Баягъы вакъыт машинамынынъ янында доланып юрдим. Лякин

эп чаресиз эдим. Станциягъа бардым. Бир къач айдавджы невбет беклеп турмакъталар. Достларым мени тютюн якъмагъа чагъырдылар. Лякин мен кабинадан чыкъмадым. Козьлеримни юмдым, ёл четинде мени беклеп тургъан Асельни корьген киби олдым. Бир кунь беклер, эки кунь, учь кунь... Сонъра меним акъкъымда нелер тюшюне биле? Къоркъакъ, къачып кетти, деп тюшюне биле де...

Меним невбетим эп якъынлашмакъта. Огюмдеки машинаны юклеп башладылар. Кран балабан-балабан ящиклерни тёпеден айландыракакъ, машинанынъ когертесине ерлештирмекте. Бир-раздан краннынъ тюбюне меним машинам кирмек керек.

Мени багъышла, Асель, деп тюшюндим. Багъышла мени, гузем, далфидан бойлум! Санъа хабар этип оламадым! Бу вакъыт къафама башкъа бир фикир сокъулды. Мен анда барып кельмем мумкюн эди де. Эр шейни аньлатыр эдим. Ёлга бир къач саат кеч къалып чыкъсам, кок узюлип ерге тюшмез. Сонъундан башлыгъымызгъа эр шейни аньлатырым. Бельки аньлар, аньламаса дарылыр, джезалар. Даа да олмаса ишини алыр. Чокътан ойле япмам керек эди. Кеттим!

Машинаны арткъа алмакъ ичюн моторыны кочюрдим. Амма артымда машиналар сыраланып турмакъта эдилер. Огюмдеки машина манъа ер бошатты. Невбет манъа кельди. Мен бир-раз токъталдым.

– Машинанъны кетир! Эй, йигит! – деп къычырды кранджы.

Мен машинаны огге джылыштырдым. Краннынъ бурны манъа якъынлашты. Олды, иш битти! Экспорт юкюнен бир якъкъа барчы бакъайым. Бу акъта не ичюн эртедже тюшюнемедим экен? Ёлга озгъарыджы келип меним весикъаларыма бельги къойды. Мен кабинанынъ арт пенджересинден бакътым. Тёпеден когертеге контейнер тепренип якъынлашмакъта. Мен бирден:

– Токъта! – деп багъырдым.

Машинаны чабикликнен контейнернинъ тюбюнден алып къачтым. Эйи ки, мотор сёндюрюльмеген эди. Арттан, сес-шамата, сёгюнчлер эшитильди. Мен бир шейге къулакъ асмадан машинаны амбарлар, дестеленип къоюлгъан тахтастар, агъачлар ве комюр йыгъынлары янындан ель киби кечип кетмекте эдим. Тез арада шеэрден тышкъа чыкътым. Кимсесиз дагъ ёлуна кечтим. Машина ель киби учмакъта. «Зил» де о, де бу тарафкъа ташлана. Бизлер бунъа алышыкъмыз.

Арадан чокъ кечмеден Джантайгъа еттим. Янындан кечип кетмек ичюн машинанынъ дююгини бастым. О кабинадан башыны чыкъарып, чырайыны сытып бакъты. Мени таныды, шашмалады. Хиянет, ашыкъкъанымны коре биле, ёл бермек истемей.

Мен машинамны кенаргъа бурдым, онынънен ян-янаша кеттим. Джантай да машинасынынъ сурьатыны арттырды. Энди о манъа ёлга чыкъмагъа имкъан бермей эди. Бу якъынларда ёл къаиделе-

рини бозуджыларны джезалайыджылар олмагъаныны яхшы биле эди. Шимди онъа бир шей япып оламайджагъымны да яхшы анълай. Бизлер эп кетемиз. О ёлнынъ ортасында, мен кенардан... Экимизнинъ бутюн дикъкъатымыз ёлда ве дюменде, экимиз де бир-биримизге йыртыджылар киби бакъмакътамыз.

– Сен анда кетесинъ? Не ичюн? – деп къычырды манъа.

Мен онъа юмругъымны саладым. Меним машинам бош олгъаны ичюн оны артта къалдырдым. Бираздан чевирилип бакъсам о энди ашыкъмай, тынч кельмекте. Иблис, бетер ол, дедим мен.

Асельни бир ерде расткетирип оламадым. Койге кирдим, машинаны оларнынъ эвлери янында токътаттым. Джаяв чапып кельген адам киби нефесим тутулды. Кимсе корюнмей. Бир эгерленген ат къазыкъкъа байлы тура эди. Не япмалы? Беклемеге къарар бердим. Машинаны коръсе ёлгъа чыкъар, деп тюшондим. Бир шейлер япкъан киби моторны ачтым. О якъ-бу якъыны къармалап башладым, амма эки козюм къапыда. Чокъ беклемек керек олмады, къапы ачылды, ичерицен Асельнинъ анасы иле толу мучели, къара къалпакълы, бири-бири устюнден эки тон кийген къарт чыкты.

Къартнынъ элинде дюльбер къамчы. Анълашылгъанына коре шимди софра башындан тургъан. Череси терлеген, къызаргъан. Олар аткъа якъынлаштылар. Асельнинъ анасы урьмет иле югенни тутты, бунынъле къарткъа аткъа минмеге ярдым этти.

– Биз сизден миннетдармыз, къуда! – деди. – Иншалла, бизим тараф да ойле олур. Къызымыздан бир шей аямаймыз. Аллагъа шукюрлер олсун къысметимиз бол.

– Эльбет, бей ханым, биз де мемнюнмиз, – деди эгерге ерлешкен алда. – Аллагъым яшларгъа узакъ омюр берсин. Не къадар эйилик япсакъ да, озъ эвлятларымызгъа япамыз. Раббимге шукюр, биринджи кере къуда дегильмиз. Айды сагълыкънен къал. Бойлекле, джума кунюне анълаштыкъ, э?

– Эльбет, джума куню корюширмиз. Джума, мубарек кунъ. Огъурлар олсун! Къудагъа селямлар айтыңыз!

Джума куню олар не япаджакъ олалар я, деп тюшондим мен. Я бугунъ насыл кунъ? Чаршенбе... Джума куню оны алып кетмек истейлерми? Э, не вакъыткъадже бу эски адетлер яшларнынъ омюрини якъаджакълар я?

Къарт атыны дагъгъа тараф ёрттырып кетти. Асельнинъ анасы баягъы вакъыткъадже онынъ артындан бакъып турды. Сонъра манъа чевирильди, чырайыны сытты:

– Не ичюн бу ерлерде долана бересинъ я? – деди. – Бу ер санъа керван сарай дегиль. Деф ол! Эшитесинъми, санъа айтам.

Демек дуйгъан.

– Машинам бозулды, – дедим инатлыкънен, белимгедже моторнынъ ичине сокъулдым. «Ёкъ, Асельнен корюшмегендже бир якъкъа кетмем», – деп тюшондим.

Къадын сомурдана-сомурдана азбаргъа кирип кетти.

Мен капотнынъ ичинден чыктым, машинанынъ мердивенине отурдым, папирос яктым. Андандыр кичкене бир кызчыкъ пейда олды. О бир аягъы устюнде сычрап, машинанынъ этрафында доланды. Къыз бираз Асельге бензей эди. Онынъ къардашчыгъы дегиль экенми?

– Асель кетти, – деди о меним суалимге джевап оларакъ. Озю исе эп секириклеп ойнамакъта эди.

– Анда? – деп туттым оны. – Анда кетти?

– Мен андан билейим! Йибер мени, – деп элимден сыптырылды. Манъа тилини косътерди, къачып кетти.

Капотны такъ этип къапаттым, дюмен башына отурдым. Анда барайым, оны анда къыдырайым? Вакъыт исе эп кете. Къайтмакъ керегим. Мен артыма къайттым, койден узакълашып, арыкътан кече-джекте машинаны токътаттым. Не япмасыны бильмейим. Кабинадан чыктым. Ерге – отлар устюне, тешелип яттым. Юрегим патлай-джакъ. Асельни тапмадым, ишни харап эттим. Арткъа къайтмакънынъ файдасы ёкъ. Оладжакъ шей олды. Не олса олсун! Козълериме бир шей корюнемей, къулакъларым эшитмей. Бойледже арадан не къадар вакъыт кечти бильмейим. Эр алда баягъы яттым. Башымны котердим. Машинанынъ о якъында аякъкъаплы аячыкълар корюнди. О! Деръал таныдым. Къуванчнен еримден турып оламадым. Бу кересинде де бизлер биринджи кере корюшкен еримизде эдик.

– Ёлунъдан къалма, къартийим! – дедим машина тюбюнден, аякъкъаплардан козь алмай.

– Мен къартий дегилим! – деп шакъагъа шакъанен джевап берди Асель.

– Я кимсинъ айса?

– Къыз!

– Къыз? Дюльберсинъми?

– Яхшыджа бакъынъыз даа!..

Экимиз де шакъылдап кулюштик. Мен онъа тараф чаптым, о да манъа догъру юрди. Козъ-козъге келип токътадыкъ. Бахтияр балалар киби кулюмсирей эдик.

– Гузельнинъ гузели, – дедим мен.

Къолтугъында эки китап, устюнде янъы кыска дюльбер антер, янакълары ал гуллер киби янып, ельчиктен яваш-яваш тебрэнген назик фидангъа ошай эди о.

– Меним мында экенимни андан бильдинъ?

– Китапханеден келе эдим. Бакъсам ёлда машинанъызнынъ излери...

– Керчектенми?

Меним ичюн бу сёзлер «севем» дегенден де къыйметли эдилер. О да меним акъкъымда тюшюне экен, атта машинамынъ изини

биле таный экен. Демек мени севе. Арттаки сол копчегимнинь покрывкасы эки тюрю эди. Кызы ондан хабардар экен.

– Мен сизни корьгенимнен мында чаптым, дерсинь сизинь мени беклегенинъизни дуйгъаным.

Мен онынъ элини туттым:

– Мында кель, Асель, бираз айланайыкъ.

О бирден разы олды. Энди о да, мен де дерсинь башкъа адамлар эдик. Бутюн гъам ве кедерни унуттым. Олардан бир тюрю тесир къалмагъан эди. Козьлериме мавы кок, ер ве экимизден башкъа бир шей корюнмей эди. Бизлер гъает бахтлы эдик.

Машинанынъ къапысыны ачып, оны кабинагъа минсеттим. Озюм дюмен башына кечтим. Ёлгъа чыктыкъ. Кетемиз, анда, ве не ичюн, озюмиз де бильмеймиз. Бизим ичюн шимди онынъ эмиети де ёкъ эди. Ян-янаша отурсакъ, бири-биримизге кулюмсиреп бакъсакъ, бизим ичюн бундан да буюк бахт ола билеми? Асель меним аскер шапкемни тюзетти.

– Бойле кийсенъиз пек яраша экен! – деди, эркеленди, омузыма башыны къойды.

Машина ель киби учмакъта. Бутюн варлыкъ арекетте. Дагълар, дерелер, тереклер эписи-эписи бизни къуванчнен къаршылап алмакъта. Черелеримизни ельчик сыйпалай, кунеш бизге тебессюмнен бакъмакъта, чюнки бизлер къуванчлы эдик. Авасы темиз, лялелер, ювшанлар мис киби къокъуйлар. Бизлер бол-бол нефес алмакътамыз.

Ялынъыз эски къабир устюнде тургъан чель къарталы бирден котерильди, къанатларыны кениш ачып, машинамызнынъ де тѣпесинден, де кенарындан учып кетмекте. Ёлда кеткен эки атлы, абдырагъан алда озьлерини четке алдылар. Сонъра къычырышып, артымыздан чаптылар.

– Эй-й, токъта! Токъта! – деп багъыраракъ, атларыны эп къамчыламакъта эдилер.

Оларнынъ ким экенини бильмейим. Бельки Асельнинъ койдеш-лериدير. Амма биз оларны тоз-думан ичинде къалдырып кеттик. Огюмизде насылдыр бир араба ёл четине бурулды. Анда отургъан йигитнен кызы ерлеринден азачыкъ котерильди, эллерини бири-бирининъ омузлары устюне къояракъ, экинджи эллерини бизге салап къалдылар.

– Сагъ олунъыз! – деп къычырдым мен.

Чокъ кечмеден, эсас ёлгъа чыктыкъ. Копчеклер асфальт устюнде енгиль кетмектелер. Машинамыз гольге тараф кетмекте. Мен оны бирден четке бурдым, отларны басып-эзип, ялы бетке кеттим. Юксекликте, сув янында токътадыкъ.

О, Иссыкъголь, къыргъыз диярынынъ битмез-тюкенмез йыры. Бу севишкенлер ичюн эфсаневий бир дияр экенине инанмамакъ мумкюн дегиль. О сакин-сакин далгъаланып, кумюш киби йылытырамакъта.

Далгъалар обачыкъ-обачыкъ олып, гуя эль тутышып, сарыджа ялы бою чапа эдилер. Кунеш юксек дагълар артында корюнмекте. Узакъта, кокке баш ургъан къарлы дагъларнынъ ал ренкли уджлары козьге чарпа. Бу ойдым-чукъурлар устюнде чуллы, къуршун ренкли булутлар саркъкъанлар.

– Бакъ, Асель! Акъкъушлар! – деп къчырдым мен.

Олар Иссыкъгольге тек кузьде учып келе, мында да къышлайлар. Бааръде исе мында пек сийрек булуналар. Адамларнынъ айткъанына коре олар шималъге кочип кететкъан дженюп акъкъушлары эмиш. Оларнынъ келюви яхшылыкътан, бахттан хабер берюв эмиш...

Акъкъушлар голь устюнде учмакъта эдилер. Олар къа тёпеге коте-рилелер, къа къанатларыны яйып ашагъы эне, сувгъа чома, копюрип тургъан сув тамчыларыны этрафкъа сычрата эдилер. Сонъра кок теренлигинде турналар киби тизилип, къанатларыны яйгъан алда геджелемек ичюн коръфезнинъ къумлы ялылары бетке кетелер.

Биз кабинада отурып, гольни сейир этмектемиз. Мен бугунъ балабан бир иш япкъан адам киби хошнут алда:

– Анавы ялыдаки тенеке дамлы эвлерни коресинъми, о бизим автобазамыз. Бу исе, – деп кабинаны косътердим, – бизим эвимиздир! – дедим, бирден шакъылдап кульдим. – Къызны анда алып барырсинъ?!

Асель козьлеримнинъ ичине тикилип бакъты, озюни къучагъыма быракъты. О меним багърыма сокъулыр экен, эм агълады, эм кульди.

– Джанчыгъым, манъа сенинъ эвинъ-азбарынъ керекмей! Тек анам-бабам, сонъундан олса да, мени анълап, гунахымны багъышласалар етти. Оларнынъ джаны манъа пек агъырыр, буны пек яхшы билем... Лякин къабаат мендеми?..

Орталыкъкъа акъшам къаранлыгъы тюшип башлады. Мавы кокни къара булутлар къаплады. Голь узъре сакинлик, серинлик чёкти. Дагънынъ юксеклигинде дерсинъ сваркаджы отургъан, бирден орталыкъ ярыкълана, козьлерни къамаштыра ве сонъра бирден сёне эди. Кок гудюрдеп башлады. Акъкъушларнынъ озъ ёлларны денъиштирювлернинъ себеби бар экен. Дагъда ягъмурлар ягъып башланаджагъыны эвельден дуйгъанлар. Бирден кок кучлю гудюрдеди. Ягъмур шыбалап башлады. Голь чайкъалды, далгъаланып ялыгъа урула башлады. Бу биринджи бааръ ягъмуры эди. Бу – бизим бераберликте кечирген биринджи геджемиз эди. Кабинанынъ устюнден, пенджерелерден къопкъанен сув тёккен киби шувулдап акъмакъта эди. Узакъларгъа созулып кеткен ачыкъ ешилъ шемшек къап-къара олып корюнген гольнинъ устюне эне эди. Биз бири-биримизни къучакълагъан алда, фысылдынен лакъырды этмектемиз. Асельнинъ абдыравынданмы, я да ушюгенинденми азачыкъ къалтырагъаныны дуйдым. Оны багърыма даа да якъын чектим. О вакъыт озюме пек такъатлы инсан олып

корюндим. Озюмде бу къадар атешли севги, мерхамет олгъаныны эм бу дуйгъу инсангъа буюк зевкъ багъышлагъаныны бильмей эдим. Онынъ къулагъына:

– Ич кимсеге бир вакъыт сенинъ джанынъны агъырттырмам, къырмызы явлукълы далфидан бойлум! – деп фысылдадым.

Арадан чокъ кечмеден ягъмур да баягъы сакинледи. Амма далгъаланып тургъан гольге ягъмур эп ягъмакъта эди. Мен кабинанынъ къутучыгъындан даима озюмнен алып юрген радиочыгъымны алдым. О заман меним бутюн зенгинлигим шу радиочыкъ эди. Музыка динълемеге пек севем, шунынъ ичюн де оны бир ерде къалдырмай эдим. Оны бираз къармалап, озюме керекли шейни таптым. Шимдикиси киби ая даа акъылымда, о заман театрден «Чолпан» балетини эшитпирмекте эди. Балетте йырлагъан нешэли, инсанны эсир этиджи аджайип музыка акъыкый севги дагълар-ташлар узеринден далгъаланып кечерек бизим кабинамызгъа сокъулмакъта эди.

Бутюн залда шаматалы эльчырпмалар янъгырыды, артистлер алгъышланмакъта. Темашаджылар оларнынъ адларыны айтып къычырышалар. Бельки оларнынъ аякълары тюбуне гульдестелер атадырлар. Лякин оларнынъ ич биринде бизде олгъан зевкъ, бахт далгъаланмаса керек.

Бу бизим балетимиз, биринджи геджемиздеки балетимиз эди. Озь бахтыны къыдырып кеткен къыз – Чолпаннынъ такъдири бизим къальбимизге пек якъын эди. Меним Чолпаным – танъ йылдызым менимле бераберликте отурмакъта. Яры геджеде о башыны омузыма къойды, юкълап къалды. Мен исе чокъ вакъыткъадже татлы хаялларгъа чомып отурдым. Къызнынъ чересини, сачларыны мукъайтлыкънен сыйпай, Иссыкъгольнинъ шувултысы алтында терен нефес алгъаныны динълеп отура эдим.

Автобазагъа саба эрте келип чыкътыкъ. Мени яхшы этип тазирледилер. Лякин гунахымны багъышладылар. Сонъундан меним юк краны тюбюнден насыл къачып кеткенимни хатырлап кулюше эдилер.

Меним ишнен Хытайгъа кетмем керек эди. Асельни да озюмнен берабер алдым. Оны ёлда достум Алибек Джантуриннинъ эвинде къалдырмакъ истедим. О къорантасынен берабер Нарыннынъ янчыгъында яшай, сынъырдан чокъ узакъ дегиль эди. Мен онынъ эвинде чокъ керелер булундым. Алибекнинъ къарысы пек яхшы инсан, мен оны пек севе, сая эдим.

Ниает, ёлга чыкътыкъ. Биринджи невбетте ёл кенарындаки тюкянчыкътан Асельге киймеге бир шейлер алдыкъ. Онынъ устюнде антеринден ве элинде китапханеден алгъан эки китаптан гъайры бир шейни ёкъ эди. Бир-эки антернен берабер балабан чечекли шал да алдыкъ. Эм пек яхшы да япкъанмыз. Ёлда биринджи оларакъ къарт айдавджымыз, акъсакъалымыз Урьмет агъаны расткетирдик. Бизлер даа баягъы узакъта экенде о элини котерип, токътамамызны риджа этти. Мен онынъ янчыгъында токътадым. Кабинадан сычрап тюштим, селямлаштым:

– Селям алейкум, Урьмет аґа!
– Алейкум селям, Ильяс! Башыңа бахт кышу кыонган, Алла-
гым узакъ омюр берсин, балалы-чагъалы олунъыз! – деди.

– Сагъ олунъыз! Андан бильдинъиз, Урьмет аґа, – дедим таа-
джипленген алда.

– Эй, оғлум, хайырлы хабер тез даркыай. Эр ерде сизинъ акъ-
кыңызда козъайдын хабери айталар.

– Я-а! – дедим эеджанлы даушнен.

Ёл четинде лаф эте бердик. Урьмет аґа башта машинагъа
якын биле бармады. Асельге козъ биле ташламады. Асель ба-
шына шалыны быракъып чересини орыткен. Сонъра исе Урьмет
аґа мемнюн алда кулюмсиреди де:

– Бу ишинъ пек яхшы – диерек, кабинагъа якынлашып Асельге
бакъты:

– Сагъ ол, кызым, урьмет эткенинъ ичюн чокъ сагъ ол! Сен энди
бизим келинимизсинъ, бутюн акъсакъалларнынъ келини. Ёлда
оларнынъ чокъусынен корюширсинъиз. Мына Ильяс, козъакъкы,
– деп манъа пара узатты.

Мен онынъ элини кыайтарып оламадым, джаныны агъырттыра
биле эдим. Бизлер сагълыкълаштыкъ. Асель чересини ая даа
ачмай башыны эгген алда отурмакъта.

Адетиндже акъикый кыргыз аилесине тюшкен келин адамлар-
нен корюшкенде утанган алда чересини орымек лязим эди. Эки-
миз ялынъыз кыалганда буны кулюп кечире турганмыз. Доғрусыны
айткъанда Асельни бойле вакытта мен даа да зияде бегене эдим.

– Айды, джаным, кыана башыңы котер мени опычи, – дедим
онъа.

– Мумкюн дегиль, акъсакъаллар корерлер, – деди де, бириси
коръмесин деген киби мукъайтыкънен янагымдан опыти.

Ёлда кетеркенмиз даа да меракълы адиселерге расткельдик.
Автобазанынъ бутюн айдавджылары бизни токътата кыайта-кыай-
та хайырлайлар, бахт-сеадет тилейлер. Оларнынъ бир чокълары
ёлда чечек джыйып гульдестелер япкъанлар. Буларнен берабер
бизлерге бахшышлар да бердилер.

Ким биле бойле шей кимнинъ акъылына кельген. Бу рус достла-
рымызнынъ ишине бенъзей. Коюмизде той олса, олар машинаны
яхшы этип яраштыралар. Шимди де бизим машинамызгъа кыр-
мызы, кок, ешилъ шертлер байладылар, йипек фырланталар, гуль-
дестелернен яраштырдылар. Машинамыз тюрю ренклер алтында
парылдап, чокъ узакътан козъге ташланса керек. Асельнен экимиз
гъает бахтлы эдик, мен достларымнынъ бу ишлеринден феракъ-
лана эдим. Акъикый дост башыңа агъырлыкъ тюшкенде билине,
дейлер. Занымджа, олар бахтлы куньлерде де сыналсалар керек.

Девамы бар.

Сейяре МЕДЖИТОВА

Къадын сабыры

Икяе

1975 сенеси 25 майыс. Бутюн мектеплерде сонъки чанъ байрамы. Гулистан шеэрининъ меркезинде ерлешкен 5 санлы мектепнинъ азбарында алекет, чечеклер, гульдестелер, чечек толу сепетлер, шеньлик-шераметлик уюм сюре. Къапыларда пускалар, чешит-тюрю ренклерде ельпиреп туралар. Генч къызлар санки кобелеклер киби фырланалар, оъланлар да янларында токътамайып, дюльбер багъча этрафында къайсы бир кобелекни тутмагъа бильмегендайын айланалар.

Бакъ сен, даа тюневин мектепке келип, биринджи оджапчелеринен таныш олып, эллерине къалем тутып, ильк кере рале башына отурып, биринджи сёзлер ана, Ватан сёзлерини язганларына он йыл кечкен.

Битмез-тюкенмез арзулар, омюрге догъру ёл сайламакъ, севген зенаат саиби олып, оны да мукеммель огренип, халкъкъа файда кетирмектен де алидженап иш бармы экен?

Торгъай учса, топунен деп, 22 нефер мезун озъ юваларыны терк этип, къанаатларыны къакъып, чешит тарафкъа учып, кетеджек олалар. Оларны бу мухтешем аятта, чешит тюрю адиселерге толу, сергузештлернен сырланып кельген омюрге не беклей экен, аджеба?

Теэссюфки, бу суальге кимсе джевап бералмаз, деп тюшюнем, чюнки эр бир инсан озъ такъдирини мустакъиль суретте чезе биле. Я нафиле айтылмагъан – эр шей адамнынъ озюне багълы. Мен бу ерде мешур алман языджысы Томас Маннынъ бир айткъан келимесини кетирмек истейим: «Инсан догъъанда адам ве айван арасында догъа экен, амма омюрге ким оладжагъыны озю сайлап ала». О, насыл адам олып етишеджеги тек озюне багълы, оны кимсе айталмай.

Я да белли пролетар языджысы Максим Горькийни алайыкъ. Онынъ тасавурында адамлар эки ёнелиште кете билелер, биревлер озьлерини шаиндайын корип, тез вакъыт ичинде кокке учмагъа ашыкъалар, дигерлери, аксине, бу ёлны яваш-яваш, яни татий-татий, йылышып йылан киби козь туткъан мензиллерине етип баралар.

Бу кыуанчлы кунде мезунлар арасында тек Мавиле Умерованын кейфиети тюшкюн, чюнки онын бабасы Асан ага тешекте агыр хаста ята, догърусы, онын омюри мум чыракъ киби зорнен липильдеп тура. О, бутюн омюр айдавджы олып чалышты, яни элери тек дюмен тутты, амма бир къач йылдан берли буйрек хаста-лыгына огърап, энди тек тешекте ята. Элинден кельгенине коре, аилесини гузель бакъты, бир шейге мухтадж этмеди. Рефикъасы Февзие апте кыурабие, шекер-кыйыкъ япылган истисалда чалыша, тирнекли, таснакъ, ашкъа-сугъа уста, эвни-баркъны тертип низамда темиз-тазе туткъан чебер элли къадынлардан бири эди.

Асан аганын ана-бабасыны да ынжытмай бакъты. Экиси де бу эвде вефат этти. Асан агадан, келинлери Февзие аптеден разы олып, бу фаний дюньяны терк эткенлерине бир къач йыл олды. Аиледе эки кыыз осип чыкъты. Мавиле ве Селиме гъает гузель осьмюрлер. Мавиле мектеп битирип, Гулистанда эмширелик окъув юртунда окъумага авес эте, Селиме исе даа эки йыл шу мектепте окъуйджакъ. Анасы иште олганда эки кыыз бабасыны авушып-туюшип, янгъыз ташламай, ашы-сувуны вакътында берип, иляджларыны ичирип туралар.

Кызлар мектепте де яхшы окъуйлар. Ана-бабалар топлашувларында сыныф реберлери эр вакъыт тербиели, эдепли олганларыны къайд этелер. Эр кеске белли мектепке тек аналар бара турган, бабалар мектепнин къапысы къайсы тарафтан ачылганыны бильмейлер. Асан ага да истисна дегиль. Эгер хаста, тешекте ятмаган олса, бугунь сонъки чань байрамына барып, Мавиле кызыны бир керечик олса да оджаларнын макътаганыны эшитир эди. О шимди кызларнын илериде омюрлери насыл кечеджегини тюшюне, озюнин агыр вазиятини козь огюне алып, Мавиле кызым эмшире олып, манъа санчма якъаныны корьсем, ольсем де окюнчли олмаз эди, деп тюшюне. Эй, къудретли Аллах-Таала, эр шей сенин къолунда, манъа сен омюр багъышла, тонгуч эвлядымнын зенаат саиби олганыны, ич олмайдым, корейим, деп бильген дуаларыны эллерини яйып, окъуды, ичинден тоюны корьмесем де, разыман, дие къошты. Асан аганын яткъан одасында диварда чань къакъкъан саат, эр бир саатте вакъытны белли эте.

Уйле маали олды, амма кызлар даа байрамдан кельмейлер, гъалиба, байрам алекетинен хаста бабасыны унуттылар, – деген фикир къафасында пейда олып, Асан ага аталар сёзюни хатырлады: «Хаста алыны сав бильмез, ач къадрин токь бильмез», дегендже азбардан сеслер эшитильди. Вай, бакъса сен, меним къокълачыкларым кельди, деп кыуанды баба.

Бир-эки дакъкъа кечер-кечмез, къапыда кийинген-къушанган эки кызы пейда олды. Арды-сыра келип, бабасыны кучакъладылар: «Багъышларсыз, баба, кечиктик, эльбет, къарнынъыз ачкъандыр, шимди сизге аш кетирип къоярмыз, байрам пек гузель олып кеч-

ти, огюмизде имтианлар бар. Кысмет этсе, шу сынаван кечсек, сонъра ана-бабаларнен мезун акъшамы оладжакъ. Не бермеген Аллах, бельки, о вакъытка къадар сиз де тюзелирсиз, анамнен берабер къошулып, къавеханеге барарсыз, – деди къуванчнен Мавиле.

Вай, кызым! Яхшы ниет – ярым девлет! Агъызынь балнен олсун, тѣшekten турсам, сенинь тантананъа барсам, мытлакъа «Хайтарма» тѣшерим, деп бабасы ваде берди. Кызлар деръал бабасынынъ огюне аш кыздырып, соффра къойдылар, берабер чай ичтилер. Баба баягъы джошты, рухланды, тюзеледжегине умют багълады, атта ичте олгъан агърылары да кечкен киби олды.

Мавиле, догърусы эким олмагъа авеслиги бар, амма эвдеки агъыр шараит оны къоркъуза, чюнки анасы бир озю чалыша, маашы да буюк дегиль. Эвде пара меселесинден замет чекиле эди. Буны козь огюне алып, яш осьмюр эмшире олмакъны сайлады, эм де имтианларыны бергенинен Гулистан шеэринде ерлешкен тиббият окъув юртуна весикъаларыны тапшырмагъа къарар этти.

Акъшам анасы иштен кельди, эвлерни кызлар къуртдай сыкъ-къанлар, эр ер темиз-пак, атта йылтырай. Февзие апте деръал омюр аркъадашы яткъан одагъа кирди: «Асан! Бугунь сагълыгъынъ насыл? Буйреклер раатсызламадымы, аш-сув ашадынъмы? Кызларнынъ бугунь мектеп байрамы олды, замет чекмединъми?»

«Ёкъ, Февзие, кызлар сагъ олсун, дюнья тургъандже турсынлар, сен киби, пек беджериклилер, гузель ашаттылар, манъа кучъ-къудрет багъышладылар».

«Айды, Асан, раатланып тур. Мен акъшамлыкъ байрам соффра-сы азырлайым, саба эрте турып, хамыр басып кеттим», – деп чабик адымларнен Февзие ашханеге кирди. Шай дегендже Мавиле ве Селиме ярдымгъа кельдилер.

Гедженинь бир маалинде баба кене ярамады, кене буйреклер тутты. Асан агъа ынъранъып башлады. Деръал ана ве кызлар аякъ устуне турып, баба одасына кирдилер. Бабанынь чырайы бем-безъ эди. Февзие апте аджеле тиббият ярдымына телефон этти. Йигирми дакъкъадан барармыз, деп ишандырдылар. Олар кельгендже агъырув туткъанда ичкен иляджны тапып, Мавиле бабасына ичирди. Кене яхшы, эким айткъан вакъытта етип кельди. Эким деръал хастаханеге алып кетмек кереклигини айтты. Эвде къалдырсакъ олмаз, шимди саат учъ, бугунь анда буйрек девалагъан эким не-вбетчилик япа, о бутюн чарелерни корер. Хастанен ким кетеджек? – деп сорады эким. Мавиле анасына бакъып, мен кетерим, деди къатты давушнен. Шай этип, баба хастаханеге тюшти, о бир къач ай эвель айны шу экимде деваланып, баягъы тюзелип, санчмалар алып, эвге къайткъан эди. О замандан тамам ярым йыл кечти, хасталыкъ кене къозгъады.

Мавиле бутюн гедже, яни сабагъадже аятта, бабасынынъ яткъан одасы янында отуруп чыккыты. Танъда анасы ве кыз къардашы хабер

алмагъа кельдилер. Асан агъа баягъы тынчлангъан эди, череси де бираз дёнъишкен, чырайы баяз дивар киби дегиль эди. Эким оларны тынчландырып, эвге къайтарды, алы бир къараргъа кельди, акъшам устю келип кетерсиз, бугунь башкъа эким невбетчилик япаджакъ.

Асан агъа бир ай деваланды. Мавиле бутюн имтианларны яхшы берип, элине 10-нджы сыныф битиргени акъта шеадетнамесини алып, тиббият окъув юртуна весикъаларны тапшырды. Къавеха-неде мезунлар акъшамы тантаналы суретте кечти. Тезссюф ки, бабасынынъ «Хайтарма» тешемек бир якъта турсынъ, анда барып отурмагъа чареси олмады. Тек Февзие апте барып, бир-эки саат отурып, къайтты, чюнки эвде хаста омюр аркъадашы беклей эди. Селиме бабасынынъ янында къалды. Асан агъа: «Эпинъиз барынъыз, бойле тантаналы байрам омюрге бир кере ола», деп бакъты, лякин Селиме кесен-кес барувны, шеньленмекни ред этип, эвде хастаны бир озюни ташлап кетмеди.

Мектеп мезунларынынъ танъны къаршыламакъ анъанесинде Мавиле иштирак этмеди. О, эвге къайтып кельди, чюнки бабасы тешекте хаста ятып, о насыл шеньленеджек, зевкъланаджакъ. Бабанынъ вазияти тюзеледжекке ошамай эди. Бельки, бир муджизе яратылып да, Алла не бермеген, умют дюньясы... Онынъ девасыны экимлер, не къадар баш ёрсалар да, тапмадылар.

Мавиле мектепни битирип къыйналмай-чекишмей, замет чекмей, имтианларны яхшы тапшырып, тиббият окъув журтунынъ студенти олды. Ярым йыл окъугъан сонъ ильки санчмаларны япмагъа башлады.

Асан агъа буны корип, пек къуванды. Аилемизде эмширемиз бар, къоркъмагъа шей ёкъ. Амма оны сагълыгъы пек феналашты, чырайы бозарды, козьлери сёнюкти, такъаттан кесильди.

Эвде бир къач адым атып, аджетине баргъан олса, энди о кыбырдамай, меджалсыз алда ята эди. Рефикъасы онынъ мушкуль алыны корип, кызларгъа дуйдурмай мыкъ кесе эди. Шу йылы кыш къатты эди, ер таш киби къатып къалды. О, гедже-кунъдюз Алладан тек: «Къыш ольдюрме, яз ольдюр, ач ольдюрме, токъ ольдюр», – деп тилек эте тургъан. Анама ярдым олсун, деп Мавиле бабасы яткъан хастаханеге джыйыштырыджы олып ишке кирди. Дерслери биткен сонъ, о деръал ишке бара эди. Эльбетте, бир къач капик къазанмакъ керек олды, чюнки хаста олгъан эвде масраф чокъ ола, деп нафиле айтылмагъан.

Бабасы мум чыракъны анъдыра, кунъ-кунъден онынъ шавлеси сёнип баргъан киби келе. Февзие апте де бир кереден, яш къадын олгъанына бакъмадан, къартайды, череси солды, бурюшиклер пейда олды. Аталар сёзюнде айтылгъаны киби: «Девлет, къайда барасынъ – яшартмагъа, къасевет къайда барасынъ – къартайтмагъа» дей тургъанлар. Меракълысы шунда ки, Алла Таала, гъалиба, Февзие аптенинъ яваруварларыны эшитти, зар-зорнен кыштан чыктылар,

ер бузлары ириди. Асан ағға бу дюнъянынъ адамы олмагъаны анълашылды. Эки-учъ къашыкъ аш ашап башлады. Козьлерини ачып, лаф этмеге алы ёкъ эди. Оны девалагъан эким Мавилени чагъырып, кунълери аз къалгъаныны, къолумыздан кельген эр шей япылды, эписи Аллагъа багълы, биз адий инсанлармыз, Алланынъ къудретине малик дегильмиз, бабанъыз не къадар даа яшайджагъы бизге белли дегиль, деп айтты. Сен, Мавиле, мен язгъан илядж ве санчмаларны яп, онынъ аятыны узатмакъ ичюн сонъки нефесине къадар курешмек керекмиз. Къартлар айткъан: «Чыкъмагъан джанда эр вакъыт умют бар». Мавиленинъ эким огюнде гонъю ташты, козьяшлары тамчы-тамчы онынъ янъы ювгъан табангъа тюшти. Эким оны бабаларджа омузларындан тутып: «Къызым, бу табият къануны, онъа эпимиз бойсунмакъ лязим, биревлер кете, балалар догъа. Дюнъя шай яратылгъан, шай да кетеджек, бу табий алдыр, сиз олюмге азыр олмакъ керексинъиз. О, акыкъатен ана-баба джоймакъ агъыр, мушкюль шей, лячаре кимсе дюнъягъа дирек олмагъан эр кеснинъ вакъты-сааты бар. Озюньни къолгъа ал, кене текрарлайым, курешмек лязим». Шай дегендже, эмшире чапып кельди: «Сизни агъыр хастаны бакъмагъа чагъыралар». Тюшкюн вазиетте Мавиле эвлерине къайтты.

Энди оларгъа адамлар, яни сой-соп, дост-эш, Асан агъанен берабер чалышкъан зенаатдашлары ал-хатыр сорамагъа келип башладылар. Тек Асан агъанынъ кимсеге бакъып, лаф этмеге чареси ёкъ эди. Оны бирев меракъландырмады, догъмушлары атта баш уджунда отурдылар. О, энди омюрден мына-мына узюледжек адам эди, тек яваштан нефес алгъаны, ичинде джан олгъаны сезилип тура эди. О энди къыбырдамай, бир къач кунь ичинде аздытозды. Бойле агъыр вазиетни корип, къызлар эзиле эдилер. Февзие апте исе пештималнынъ уджунынен козьяшларыны сюрте тургъан. Баарьнинъ ильки айында, яни сабан башында танъгъа якъын, Асан агъа бирден терен нефес алып, джан берди. О, бу фаний дюнъяны терк этип, бакъый дюнъягъа авушты, дюнъя къаарь-къасеветинден, буйреклернинъ санчувындан, агъырысындан къуртулды. Рефикъасы, къызлары, догъмушлары – эписи янында топландылар. Мавиленинъ достунынъ анасы баш эким эди. О, бутюн керек весикъаларны эки саат ичинде азырлап берди. Асан агъа джума куню кечинди. Онынъ дженазесине бутюн Гулистан кельди. Сокъакълар адам толды, чалышкъан еринден айдавджылар машиналарны бир къач дакъкъа бакъырттылар. Къызларнынъ сыныфдашлары, Февзие аптенинъ зенаатдашлары топландылар. Къомшулар аш-сувны азырламагъа, эльва къавурып, балабан къазанда аш пиширдилер. Адамлар бир-бирине эмиет, дикъкъат айырып, бирлик олгъанларыны нумайыш этилер. Къазакълар, озьбеклер, эр кес бир якъадан баш чыкъаргъан миллетке сукъландылар, атта айретте къалдылар.

Дженазеде Мавиленинъ сыныфдашы Рефат Османов пек чап-

къалады, о эвель эвлерине кельген бала дегиль эди. Аилеси эписи толусынен кельдилер: анасы Райме, бабасы Талят, кыыз къардашы Ревиде. Анасыны Февзие апте таний эди, чюнки ана-баба топлашувунда, сонъки чанъ байрамында ян-янаша отурдылар. Олар дженазе алекетинен Рефат аилесинен кельгенине эмиет бермедилер. Мектепте окъугъанда Мавиле онен ич багъ туткъаныны хатырламай. Олар он йыл девамында бир сыныфта окъудылар. Рефат эпси кыызларгъа бир козьнен бакъа тургъан. Дуаларына, учюне, едисине эписине Талят агъа ве Райме апте етеклешип кельдилер. Бу сефер оларнынъ кельгени Февзие аптени сезиклендирди, ойларгъа далдырды.

«Бу ана-бабанынъ келювинде бир фикир ёкъмы экен», – деп тюшюнди гъарип ана. Лякин Мавиле ве Рефат арасында бир мунасебет он йыл ичинде олмады да, дие кене озюни тынчландырды. Рефат акъшамлыкъ окъув юртуна кирип, чиленгирликке окъуй эди. Бабасынынъ кырккы кечкен сонъ Мавиле тиббият окъув юртундан чыкъкъанда балабан къапы янында сыныфдашы Рефатны корип къалды. Мавиле, оны бир ишнен окъув юртуна кельгендир, деп белледи. Он йыл берабер окъуп, асыл лаф этмеген сыныфдашы онен махсус корюшмеге кельгендир, деген фикир къафасында биле догъмады. Мавиле селямлашып, ёлуна реван олмагъа истеди, лякин огълан: «Токъта, мен санъа кельдим, Мавиле!» – деп оны токътатты. Лафны кечинген бабасындан башлагъан огълан бойле яхшы, муляйим мунасебетте булунды. «Мавиле, базар куню, вакътынъ мусааде этсе, бельки, киногъа барармыз», – деп ташлады о. Мавиле шашкъанындан не айтмагъа да бильмеди. О: «Мен, Рефат, окъувдан сонъ хастаханеге барып, одаларны джыйыштырам, базар куню эвде иш этмек керек ола. Анама бабамнынъ кечингени пек тесир этти, дженазде, дуаларда бар эдинъиз, сагъ олунъиз, бизге агъыр кунюмизде ярдым этинъиз, Алла эйлигинъизге къайтарсын». Рефат исе сёзюни девам этти: «Инсанлыкъ алы, чокъ адам бойле кедерли куню ярдым элини узатыр. Сен, Мавиле, манъа шимди джевап бералмасанъ эв телефонынъ ракъамыны айт, джеп дефтериме язып алайым, санъа джума эртеси телефон этип, къайда ве саат къачкъа, яни вакътыны да бельгилермиз. Истесенъ, эвинъизге озьгъарайым». – «Ёкъ, мен шимди эвге къайтмайым, хастахане окъув юртума якъын анда кетмек керек». «Ойле олса, Мавиле, сагълыкънен къал, Февзие аптеге, Селимеге менден селям айт», – деп кетти.

Мавиле ойларгъа далып, ишке барды. Одаларны ювды, пенджере, пенджере первазларыны, масаларны, илядж тургъан долапларны мукъайтлыкънен сюртти. Эвге къайткъанда тюкянгъа кирип, керек шейлерни сатып алып, эвге кельди. Анасы янъы иштен келип, урбаларыны чыкъарып, эвде кийген кийимлерини киймеге азырлана эди. Февзие апте деръал собагъа къазан асты, бир къавурма япарым, деп тюшюнди. Мавиле исе акъшам емеги вакътында Ре-

фатнынъ кельгенини софра башында айтарым, деп ичине кыымды. Февзие апте кызыларына айта турган: «Бабанъызнен аман-аман 20 йыл яшадыкъ, бир керечик къаба лаф айтып, гонълюмни кырмады, манлайыма чертмеди, аслы къавгъа-дава олмады, мына сиз, кызылар, бабанъызнынъ сархош келип, шамата котергенини корьмединыз. Мен акъайдан озюмни бахтлы саям, рахметли къайната-къайнанам да келин демейип, кызым, деп айта турганлар. Догъмушларындан кимсе джанымны агьыртмады, къашынъ устюнде къабагынъ, деген адам олмады». Бу сёзлерни айткъанда телевизор чалыша эди, андан яш озбек йырджысы Абдулазис: «Янълыш яптыммы, янълыш яптыммы, я да сенинъ къальбинъе къатты тийдимми?» сёзлеринен тюркю иджра этти

Февзие апте бу йырны эшиткенде козьяшлары тыгъырып, маса устюне тюшти. Догърусы, онынъ омюр аркъадашы кечинген сонъ, гонълю ташып тура, агъламагъа фурсат кыдыра. Эльбет, согъан башы комгени ёкъ, севип яшагъан омюр ёлдашындан эбедий айырылды. Гонълюль кырылгъан сайын, юрек теллери инджере бере.

Агълагъан анасыны корип, эки кыз козь яшларыны сюртилер. Мавиледе къафада эки фикир курешип башлады. Рефатнынъ кельгенини бугунъ айтайыммы, я да ярынгъа къалдырайыммы? Не япмалы? Айтмасам, бутюн гедже юкъламай чыкъаджам, лякин анамнынъ гонълю толып ташкъан вакъытта бу лаф насыл тесир этер? Бельки, ярын кейфиети денъишир, тынчланыр? Ёкъ, не олса олсун, айтып бошанайым.

Софрада аш ашалап битти. Селиме савут-сабаны ювмагъа азырланды.

– Ёкъ, кызым, токъта, аштан сонъ бир чай да ичейик, деди Февзие. Мавиле ичинден: Таз тиле къара сач, – деп сёзюни башлады.

– Анам, бугунъ меним окъугъан ериме сыныфдашым Рефат келип кетти. Анасы, деръал: Насыл ишнен кельди? Мавиле девам этти: Бир ишнен кельмеди, мени базар куню киногъа давет этти. Мен даа джевап бермедим, джума эртеси телефон этип, сорайджакъ.

– Вай, кызым, бу иште бир кыл бар, деп нафиле тюшюмлегим, дженаздеде эписи аилесинен келип, Рефат бабасынен берабер баягъы ярдым этилер. Сагъ олсунлар, ярамай огълангъа ошамай, бабасыз, акъайсыз янгъыз къалдыкъ, кызыларым, – деп гъарип ана кене агъламсырап алды. – Сен озюнь, Мавиле, насыл бакъасынъ, юрегинъе ятамы? Корюшип бакъ. Бир-биринъзни бегенсенъиз, не бермеген Алла, яхшы-яман сыныфдашынъ. Кызым, бойле аталар сёзю бар: «Бильмеген яхшындан, бильген яманынъ гузельдир». Айды, эр шейни вакъыт косътерир. Кызылар, бугунъ иш чокъ эди, барып ясланайым, экинъиз орталыкъны бакъарсыз. Манъа бабанъызнынъ ынъранып яткъаны бир кучъ бере турган, манъа коре, ольмегейди, не къадар ятса-ятсын, ынджынмай бакъар эдим, деп кене козьяшларыны пештимал уджунен сюртти. Джумаэртеси

куню Рефат экинди маалинде Мавилеге телефон этип, базар куню акъкъында сорады. Мавиле разылыкъ берди. Олар истираат багъчасында корюшеджек олдылар, вакъты да бельгиленди. Шай этип, экиси афтада бир кере корюшип башладылар, бири-бирининъ чизгилерини огренмеге де керек олды. Эльбетте, Рефат Мавилени бегенип башлады: агъыр сабыр, этнекли, лафы-сёзю еринде, яхшы мунасебетте булуна, тербиели, эдепли, корюмли, пат-чат эткенлерден ве мыз-мыз дегиль, кейфини аратмай, киббарлыкънынъ эсери ёкъ, кунъджилик, гъарезлик ёкъ, йымшакъ табиятлы, сёз котереджек къыз, деп къыймет кести Рефат.

Мавиле де оны бегенмей турмады, агъыр табиятлы, къызма табанлыкъ бар, энъ-эвеля саран, къытмыр дегиль эди, лафы-сёзю – еринде, къопай-чоралыкъ бар эди, лякин адамда къусурлар оламакъ керек, кимсе омюрде меляике дегиль, ичмей, тютюн чекмей, ишине, омюрге месулиетли бакъкъан киби келе эди.

Бир минсиз тек Алла, деп нафиле айтылмагъан. Бир бакъышта гузель огълан корюне, къарпыз-къавун дегиль – ичини ярып бакъмазсынъ. Адамны бильмек ичюн бир пыд туз ашамакъ керек, деп нафиле айтылмагъан. Рефат эвлерине келип башлады. Февзие апте онынъ джиддий мерамы олгъаныны анълады. Асан агъанынъ дуалары берильди, тек йылы къалды.

– Мавиле къызым, Рефат рахметли бабанънынъ йылы кечкенини беклей, сонъ олар давранаджакъкъа ошайлар. Акъикъатен, йыл дуасына Февзие апте Райме аптени ве Талят агъаны чагъырды. Йылы гузель кечти, баягъы адам бар эди, эписи сой-соп, тувгъан-ырув, ят адамдан тек Рефатнынъ ана-бабасы бар эди.

Йылы кечер-кечмез, Рефат Мавилеге ана-бабасы ве тизесининъ келеджегини хабер этти. Февзие апте бир тарафтан къуванды, экинджи якътан Мавиле гъает юваш олгъанына кедерленди. Омюрде къатты туруп, чымры олмакъ кереклигине токъталды, шимдики яшлар башкъа тербиеделер, ырыз, намус, иман бир парча четте къала.

Аксине, Мавиле эм ырызлы, эм намуслы, иманлы яшлардан эди, амма атик, киргин, биревнинъ акъкъыны ашайджакълардан дегиль эди. Омюрде исе йлекарлыкъ, къурназлыкъ та керек ола. Февзие апте къызыны омюр къарсанбаларына, къыйынлыкъларгъа даянмаз, майышыр, деп къоркъа тургъан. Чечек айынынъ сонъларында Мавилеге сёз кесим котерип, Рефатнынъ ана-бабасы, тизеси якъындан таныш олмагъа кельдилер. Февзие апте алына коре соффра донатты, бахшыш азырлады, чюнки олар аллы-такъатлы дегиль эдилер. Сёз кесим куню бабанынъ олмагъаны белли олды, чюнки чокъ меселелерни Рефатнынъ бабасы – Талят агъа аль этти. Агъыр, енгиль нишанлар, япмайып, нишан, никях дуасыны къошып япаджакъ олдылар. Тойнынъ куню де кесильди: язнынъ ильки айынынъ 6-сына бельгиленди. Эки тараф къошулып, медениет эвининъ

залында кечириледжек олдылар. О, да пек зинзортлы, абыр-зыбыр олмасын, шамата керекмей, бабасы якында джыйылды, бир йыл кечти, деп Февзие апте омюр ёлдашы Асан агъаны хатырлап, козьяшыны явлугъынен сюртти, пек чокъ олса 200 адам олса етер, деп эки тараф келишти.

Эки къорантанынь да тонгучлары, 100-ер адам тамам къарар, дие Райме апте кыыз тарафыны бельгилеп, эвине давет этти. Мусафирлер къайткъан сонъ озюнинъ догъмушларыны ве Асан агъанынь кыыз къардашыны алып бараджагъыны эки кыызга айтты.

Вакъыт сув киби акъа кете, киев тарафкъа бахшышларнен барылды, Мавиленинь келин олып тюшеджек эвини корьдилер, бегендилер, эки козь эв, бол-сал, буюкче азбар емиш тереклери осе, джыйнакълы, таснакъ къоранта олгъаны деръал козьге чарпты. Эльбетте, Февзие апте кызына эписи керек эшьяларыны алды, кимседен эксик этмеди. Эвимизде акъай ёкъ, киевге Рефаткъа аркъа таямакъ мумкюн, деп ишанды.

Той гузель, шень-шерамет кечти, чагъырылгъан адамлар деерлик эписи келип, эки яшнынъ эйиликлерини яраштырдылар. Эки къоранта тойдан сонъ чагъыртувлар яптылар. Эписи урф-адетлерге риает этильди.

Бир йыл дегенде Мавиле къувурчыкъ сачлы, сырлы козью бир кызычыкъ догъурды. Адыны Севиль къойдылар. Февзие апте ильки торунына козъайдын ашы япты, тек догъмушларыны ве къудаларыны чагъырып, бала бешиги де багъышлады, гузель, алына коре зияфет япты.

Мавиле яхшы эмшире олды, Рефат чиленгир олып буюк исти-салда чалыша. Мавиле аджайип келин эди. Райме апте оны пек бегенип тургъан. Къолундан эр шей келе, ашкъа-сувга уста, темиз-таза, Рефат мырза киби юре эди. Къомшулар да четтен бакъып, сукълана эдилер, чюнки олар отургъан сокъакъта тек Мавиле эмшире эди. Санчма керек олса, онъа чапып келе эдилер, о бир вакъыт «ёкъ» сёзюни кимсеге айтмады, ярдым этмеге азыр эди. Бош вакъыт тапса къайнана сына, онъа келин олып тюшкен сонъ анам, бабам, деп айта тургъан. Рефат да Февзие аптеге анам деди. Талят агъа келинине тек кызым, деп тургъан. Атта Рефатнынъ кыыз къардашы, яни корюмджеси Ревиде Талят агъага бакъып: «Бабам да, гъалиба, озъ кызыны унутты. Тек Мавиле дегенде агъзындан бал тама». «Э...кызым, шекер-шербет балам, Мавиленинь бабасы ёкъ, онъа баба ёкъсузлыгъыны дуйдургъым кельмей. Сен балам-сынъ, манъа джанынь агъыртмаз, онынъ солгун гонъюне мельэм олмакъ истейим, ынджытмайым, деп тырышам. Ананъ бутюн омрю бир чынъны хатырлата:

Озен четтен быланыр, ортадан тынар, гонъюль деген бир шише шанъгырдап сынар. Кунълеме, пакъыллама, кызым, сени пек севем, озъ эвлядыны севмеген адам олурмы, акъыз, бошуна лаф айтма».

Догърусы, чевре-четте къолум-къомшу, сой-солп бу чифтни корип, сукълана эдилер. Мавиле хастаханеге ишке чыкты, баласыны яслиге берди, чюнки ана ве къайнана чалышалар, кимсеге замет чектирмеге истемеди. Рефат, Февзие аптеге эркек къолу керек олса, деръал барып ярдым эте тургъан.

Мына аиле къургъанларына учъ йыл толды. Келиннинъ къылтышылты чыкъмады. Не олды, не олмады, Рефат шейтан арабасына минди, гъалиба. Эвге сархош келип башлады. Олар учъ дост олып, олардан бириси къазакъ берабер бир бригадада чалышалар, эм де иштен чыкъкъанынен эвге талагъы-солагъы къатып ашыкып келе тургъан, къызы Севильни пек севе, къызчыкъ да баба уфукъта корюнесе олды, эллерини яйып абдынь-сепдинъ этип, энди юрип башлагъан эди, Рефаткъа чапа. Мавиле унутыла, тек бабаны таный. Аз вакъыт ичинде Рефат худжур олды: кеч келе, ичип башлады.

Мавилеге эвельки мунасебет, не ичюндир, сёнип башлады, атта къызына биле эвельки дуйгъу санки зайыфлашты. Ана-бабагъа да бир аякъ кирмей, ал-хатыр сорамай, догърусы, дюнья къаранлыкъ. Қъайнанасынынъ эсамеси окъулмай, ады биле анылмай. Райме апте ве Талят агъа огълунынъ бойле денъишмесини не ичюндир Мавиледен корьдилер. Райме апте, бакъса сен, эки йыл ичинде Рефат бу къадар денъишти, Талят, эвли-баркълы олып, бизден сувунды, бизни атта къайгырмай, эр кунъ кирип, ал-хатыр сорагъан огълумыз, къыяфетини биле косътермей, бу къадар къадын сёзюне бакъмакъ, деп ойларгъа далдылар, эм бутюн къабаат Мавилеге ташланды.

Куньлернинъ биринде Мавиле иштен чыкып, эвге къайткъанда тесадуфен тюкянда Рефат ве эки аркъадашыны корип къалды. Олар Мавилени корьмедилер. Учю де ракъы ве шарап сатын алып, шу ерге якъын къавеханеге кирип кеттилер. Мавиле чабик адымларнен Севильни багъчадан алып, эвине къайтты, лякин ичмек ичюн параны къайдан ала экенлер, деген фикир къафасында доланып башлады. О, айлыгъыны манъа кетирип бере, озюне джеп масрафларына, эбет, къалдыра, эркек парасыз юрмез, айып шей. Эвге къайтса, лаф этип бакъайым, бойле кетеджек олса, ичкиджи олып кетеджек, чалышып оламаз, сокъакъта ятып къалыр, вай... не япмалы? Анама айтсам, ким насыл къасевет чекер, биревнен акъыл танышмакъ керек. Бельки, онынъ ана-бабасынен меслеатлашмакъ керек олур. Энъ-эвеля онынъ достларыны билип, къайдан пара тапкъанларыны бельгилемек керек. Бельки, локъата пара тюшип тура эллерине, манъа кетирмей, кенарда ичип юре. Вай, не къадар айып шей, деп агълап йиберди. Оларгъа иштен гъайры биревлерге иш япып, кенардан пара келип тура, гъалиба. Рефат ойле инат, оледжегине разы – агъызыны ачып айтмаз. Қъолум-къомшу пенджеренден козетип, бойле маскъаралыкъкъа шашадырлар. Бу вазиетке энди бир-эки ай олгъандыр. Амма бу ай ичинде базар

куньлери чалышам, деп эвден чыкып кете эди. Огюни алып, бу меселенин тамырыны бильмек керек, деп Мавиле аш пиширмеге урунды. Шу арада онын дагынык фикирлерини Севильнин шынышыкылап башлаганы бозды. Вай, балачыгым, санъа кимсе кыулак асмаймы, деп элине котерди.

Акышам олды аш пишти, Рефат ёкъ. Баягы вакыт кечти. Мавиле баласыны ашатып, юкыламагъа яткызды. Озюнин богъазындан исе аш кетмей, тасалана, кыайгы-кыасевет ичинде, омюр аркыдашыны тюшюне. Не япмалы, деген суаль кыафасыны санчып тура, тек джевап тапылмай. Яры гедже олды, акъай ёкъ. Мавиле ашханеде маса башында, козюн кыаранлыккыа тикип отура. Бутюн эвлерде ярыклар сёнди, орталык чым-чырт, чибин учса эшитиледжек. Мавиле кыабатны озюнден кыдырды: Бала догъган сонъ, онъа кереги киби эмиет бермедим, чюнки баланен мешгуль олдым. Бельки о башкыа кыадынга да барадыр. Ким бильсин, мен оны анъылып юрмейим.

Энди гедженин дер маали, эки олды. Тахминен саат учлерде эв кыапысында бир шытырды эшитильди. Мавиле еринден атылып турды, бакъса, аякыа турмагъан алда, зиль сархош, агъзында тили айланмай, кыапыда Рефат тура эди. О, диварны туталмай, босагъада гурс этип йыкылды. Мавиле чапып барып турсатаджак олды. О: кет якынлашма манъа, деп кюркыкъан Мавилеге джекирди. Яшаганлары энди уч йыл олды. Мавиле Рефатны ойле мушкуль алда ич корьмеген эди. Онын элемли козьяшлары табанга тыптып этип тюшти. Рефатнын кыбырданмагъа алы ёкъ эди. Мавиле ятак одасындан чапып барып ястык кетирип, башыны онъа котерип кыйды. Рефат «хур-хур» этип, юкугъа далды. Кыадын исе кирпич кыакымай сабагъадже маса башында отурып чыкты. О, рахметли бабасыны бир кере сархош кельгенини ич корьмеди. Ичкиджилик аиле боза, деген лафлар кыадынлар арасында эшите турган. Ана, бу ал энди озюнин башына да кельди. Кимсеге айтмайым, бирев бильмесин, тек ана-бабасына айтырым. Бакъайык, саба турса, не айтар, бельки, айынса, озюне кельсе, экимиз эр-кыадын лаф этермиз, деген фикир онъа бир теселли бере эди.

Саба олды, кыоразларнын сеси эшитильди. Рефат да еринден тепренген киби олды. Кене яхшы ишке кетмейджек. Онын козле-ринин тюплери торбаланып шишкен эди. Мавиле онын сыфатыны корип, тап кюркыты. «Рефат зорнен аяккыа турды, диварга таянды. «Сен башымда бутюн-гедже коз юммай отурып чыктынымы, ёкъса?» – деп кыарык сеснен сомурданды. Мавиле деръал оны элинден тутып, скемлеге отуртты. Рефат айтчы манъа, сен тюневин кеч маальгедже кыайда юрдинъ? Зиль сархош кельдинъ. Кимленен вакыт кечиресинъ? Эки айдан берли айнык вакытын олмай. Джанынны агъырткъан олсам, афу истерим, янлышларымны тюзетирим, арамыздан насыл кыара мышык кечти? Бельки, кыаба-

атым бардыр, сен ичюн эр шейге азырым, тек ичме. Эгер ички батаклыгына тюшсень, ондан чыкмакь кыйын ола. Ойле этип, чокь адамлар озьлерини гайып эттилер. Сен яп-яш оглан, озюньнинь джанынъа къаст этме. Хусурларым олса – айт, тюзетмеге азырым, тек шейтан арабасындан тюшмеге ираденъ олса, тюшмеге арекет эт! Мен санъа ялварам, ичме, ракьы, шараптан вазгеч».

«Сен меним омрюме не киришесинъ, аятымны аль этерим, ким-седен акьыл сорамам, къадын, акьлында олсун, нафиле айтылмагъан къадыннынъ сачы узун, акьылы кыска. Манъа акьыл огретджек оласынымы, ёкса? Мен дегенимден къайтмам. Даянсанъ – отурарсынъ, табиятымны терс корсенъ – ана къапы ачыкь, чыкьа кетесинъ. Манъа кимсе керекмей, айлыкьны кетирем, кенардан тапкъан парагъа сен киришме, истесем – ичем, истесем – кезем, ишинъ олмасынъ. Айткъаным айткъан, дегеним деген, кескиним кескен. Даянсанъ – отурарсынъ, сени кучьнен тутмайым, озюнь бичип, озюнь тике билесинъ. Догьрусыны айтсам, эркек босагъадан чыкькъан сонъ бойдакь, истеген шейимни япам. Къадын, эвленюв, бу эркекнинъ къалпагынынъ тозы, деп эвель-эвельден айтылгъан. Шимдилик меним энъ якьын достум ракьы, анъладынымы?»

Мавиле Рефатнынъ айткъан лафларыны эшитип, буз бузлады, лякин акъайына бакьып, агъзыны ачып, терс лаф айтмады. Шай дегенде Севильнинъ агьламсырагъан сеси эшитильди. Бу сефер кызына биле эмиет бермеди.

«Мен кирип, ятып юкьлайым», – деп Рефат ятакь одасына кирип, къапыны къапатты. Мавиле баласынынъ эль-бетини ювып, саба емегине отуртты, озю де къапынды, чюнки онынъ ашкъа маддеси ёкъ олды.

Къызчыкь бир шейлер айтып чюльтирей, амма ананынъ къулагьына бир шей кирмей. О, эп хаял сюре, фикирлер дагыныкь, кыйын вазиетке къалды. Акьылына битасынынъ айткъан лафы кельди: «Балам, сабырнынъ тюбю сары алтын, я да къавгъагъа къошулмагъан эв белядан къуртулыр».

Мавиле къатиен къарар къабул этти: бир якькъа оны ташлап кетмем, не десе, десинлер, чекиширим, къасевет, къаранлыкь ичинде омюр кечирерим, амма инатлыкь этип, мен де онен яшарым. Бир кунъ келир, акьыл-балигь олур. Алла Таала ярдымджы олсун, онъа таянырым ве инанырым. О, озьджесине тюшюне: Рефат менде бойле къаба мунасебетинен иргенч, гьарезлик, пакьыллыкь, дуйгъусы ве нефрет догьурмай, аксине, шахсиетине аджынув къайгырув дуйгъусы гоньлюнде уянгъан киби келе. Аджеба, не ичюн шай олды, деген фикир къафасында догьды. Омюр курештир, онынъ аяты ичюн курешерим, лякин оны ташлап кетмем. Ташлап кетмек къолай, оны ракьы, ичкиджилик панджасындан къуртармакь кереким, онынъ ёлларыны араштырып тапмакь лязим деген гъае онъа насылдыр кучь-къудрет, ишанч, теселли берген киби олды.

Бу хаялларға далып отурганда кяпы кякылды, о еринден атылып турды, кяпыны ачты – босагда кайнанасы тура эди.

«Вай, Мавиле, не олды, корюнмейсиз, бутюн гедже пендже-ренде ярыкъ эди. Мен, бала хасталанды, деп белледим, кясевет этип кельдим. Рефат эвдеми, не япа? Бабань эрте ярыкъ Осман эмджесине хатир сорамагъа кетти, билесинь, кярт адам, кейфи олмагъан, тренге минип кетти, трен дурагъына якъын отуралар».

«Рефат тюневин кеч кельди, даа турмай, юклай. Базар куню – юкласын, истегенде турар» – Мавиле шикяет этип, бир сёз айтмады. «Кене ичип кельдими?», – деп сорады анасы. «Эльбетте, бир парча бар эди», – деп яваштан айтты. «Турса, Мавиле, манья кирсин азбарда иш бар». «Келинъиз, анам, экимиз бирер фильджан каймакълы кяве ичейик, бельки, Рефат да турып бизге кюшулыр». «Айды, кызым, ичейик», – деп Севильни элине алды.

Рефатнынъ сес-солугъы чыкмады. Тек уйле маали авгъан сонъ, ниает, башы-козю шишкен алда ашханеге чыкып, кяве пишир, деди. Севиль уйлелик юклай эди. «Рефат, ашым азыр, кель ашайыкъ, сени беклеп отурам». «Ёкъ, ашайджагъым кельмей, башым кябакъ, кюлагъым табакъ, манья бир шей айтма». «Саба анам кирди, сени сорады, мен онъа акъшам олгъан вакианы айтмадым, бабам санъа бугунге азбарда иш буюргъан, озю кярт Осман эмджесине хатир сорап кеткен». «Мен бугунь бир иш япмам, анама да кирмем, эр кезден, эр шейден бездим, теньюльдим, кимсени корьмеге истемейим, vessелям, битти келям, санъа иш керек олса, бар да яп!»

Бойле адджы сёзлерден сонъ Мавилеге айтмагъа шей кялмады, Рефат кене ятакъ одасына кирип ятты.

Экинди маалинден сонъ Мавиле Севильни ашатып отурганда, Таят агъа эмджесинден кайтып огълунынъ эвине кирди. Севиль кюванып, кяртбабасына япышты. О да оны тёпеге котерип, севип башлады. «Рефат кайда, кызым?» – деп сорады. «О, гялиба, юклай, уйледе турып отурды, сонъ кене ятты. Бабам, кириныйз ичери, лаф этинъиз». Таят агъа киргенде, Рефат атта еринден биле турмады.

«Айт, огълум, санъа не олды, орталыкъта темиз масхара олдыкъ, ана-баба юзюни ерге бакътырдынъ, гильдай рефикъань, баланьны аджымайсынъмы? Санъа агъыз ачмай, даянып отура. Ташлап кетсе, не япарсынъ? Биз сени озюмизге кяртайгъанда аркъа таянчымыз олур, деп осьтюрдик, мегерим, бир алчакъ, инсафсыз, намуссыз, пезевенк осьтюрген экенмиз! Сенинъ марифетинъни корип, шашып кялам, ойле огълан бизге кайдан кельди, яш-явкъа олсанъ янмаз эдим, энди яш йигит дегильсинъ, сен исе ичип, орталыкъны шашыртып юресинъ, утан-арлан, локъата четтен пара таптынъ, келирлеринъ шейтан арабасына минсетти, гялиба, нафиле айтылмагъан: «Инсанны пара боза». Достларынъ да келишкен адам-

лар, җалиба. Ичкиджилик яхшы шейге ич бир вакыт кетирмез. Мен баба оларакъ оютлейим, чокъ яшадым, чокъ корьдим. Ракъынынь сонъу къаза-беля, олюмнен бите. Башында бодененинь акъылы олса биле, сен бу лафтан мусбет я да менфий фикир чыкъара билесинь. Ишинь ташла, башкъа ишке кир, достларындан вазгеч. Рефат агъызыны ачмады. Баба девам этти: – Азбарда япыладжакъ ишлерге биле къол урмагъансын, анань, җарип, сени аджып, козьяш тѣкип отура, энъ мукъаддес инсан – ананьны агълаткъан эвлят бир вакыт онъмаз, сен яш олсань, мен сени яхшы этип, къамчы я да къушакънен котек басар эдим, я етишкен акъайсынъ да энди, къызынь осер, ичкиджининь къызы, деп пармакънен косътерирлер. Мен айтаджагъым айттым, лафларны къулагъынъа сырға этип такъ, унутма, акъылда тут, агъзынъа сув тамызмам», – деп чыкъып кетти. Мавиле бабанынь ачувлы чересини корип, тап къоркъты.

Теэссюф ки, вазьет денъишмеди. Февзие апте къызынынь алыны корип: «Эвге къайт, ташла оны о адам оладжакъы ёкъ. Орталыкъта акъай къырылгъаным, башкъасына барып, раат-раат отурарсынъ» – дей. «Ёкъ, анам, мен оны ташлап кетмем. Акъай, бельки, тапарым, амма къызыма баба тапалмам. Битам токътамай айта тургъан: «Сабырнынъ тюбю сары алтын». Февзие апте къызынынь бойле тырышып, месулиетли, ар-намуслы, иманлы олгъанына, омюрнинъ къыйынчылыгына даянып ирадесине шаша эди.

Рефатнынъ ана-бабасы къаарь-къасевет дерьясына чомып, мына санъа сарымсакъ киби эркек юрек ичтелефине огърап хастаханеге ятып чыкъты.

Тек Райме апте тишин сыкъып эр шейге даяна эди. Эвлят къаари пек мушкюль шей экен, деп ташлай тургъан. Февзие къудасынынь къызы таш-мермерден япылгъан, отура, ич бир кимсеге шикъет этмей, тышын-ярып биревге акъайым ичкиджи, ярамай, деп айтмай, машалла тербие эткен эвлядынъа, деп пештималнынъ уджунен козьяшларыны сюрте эди.

Рефат ичкисини ташламай, бетер олса ола, амма тюзельмей, энди пара да кетирмей. Олар тек Мавиленинь парасына яшайлар. О, җарип, экинджи ишке кирди. Къде достларнынъ эвинде ятып къала тургъан. Шай этип, даа бир йыл кечти.

Рефатнынъ ана-бабасы аз вакыт ичинде къартайдылар, рухтан тюштилер, умют узюльди. Кене яхшы къызлары Ревиде кичкене той япып гузель, Сервер деген огълангъа эвленип, бир парча ана-бабасына теселли берди.

Бу гедже Рефат кене эвге къайтмады. Мавиле оны бутюн гедже бекледи. Таньда, Мавиле ишке азырлангъанда, къапы къакъылды. Мавиле чабик адымларнен, Яраббим шукюр, деп Рефат кельди, десе огюнде милис хадими тура эди. Мавиленинь юреги шув этти. Эльбетте, ичкен адамнынъ ёлуна от битмез.

– Рефат Османов мында яшаймы??

–Эльбетте, бу гедже эвге кельмеди, – джевап берди кьалтыравукь сеснен Мавиле.

– Оны акьшам машина кьакьты, о сагь кьалды, реанимацияда ята, башы зарарланды. Яры геджеде Ташкенттен джеррарх кетирип, амелият япылды, агьыр алда булуна, озюне кельгени ёкъ. Думенде айдавджы да сархош экен. Омюр аркъадашыньыз иче эдими? Эльбетте, ичмесе, бойле алгьа кьалмаз эди. Айды, Алла сизге сабыр берсин, тез тюзелип турсын, деп милис хадими кетти.

Мавиле эшиткенлерини деръал барып ана-бабасына айтты. Олар шашты-шашмаладылар. Севильни Райме битасына ташлап, меркезий хастаханеге кетти. Оны анда таный эдилер. Невбетчи эким реанимация одасына алып кирди, джебинде кене яхшы паспорты бар экен. Рефат баяз бинтлерден корюнемей, тек бети азчыкъ корюне, тири адам демейджексинь, тек яваштан нефес ала, джан бар демек мумкюн.

– Сиз, Мавиле, акьшам янында олмакъ керексиньыз, энди эр шей сизге багьлы. Бахты бар экен, хастаханеде Владимир Иванович Тишин, деген профессор Ленинград шеэрининь нейроджеррахлыкь меркези мудури, Ташкентте джеррахларны амелият кечирмеге огрете. Мавиле янында олып, оны олюм панджасындан кьуртаргьан экимге алгьыш сёзлери айтып, эвине кьайтты, олгьаны киби ана-бабасына баян этти, олар гьариплер, огьуллары бир кьылдан кьалгьаныны ис этилер. Севильни элинден тутып, озь анасына кетип, дешетли хаберни айтты. Анасы шашкьанындан кьызына ба-кьып: «Акьыз, онынь алы пек фенадыр, кене яхшы сагь кьалгьан. Сен озюнье ишанасыньмы? Оны бакьып, эр шейине кьатланып, озюнь майышып сынма, хаста бакьмакъ пек кьыйын, о башнен багьлы хасталыкъ, курешмеге сагьлыгьынъ-кьуветинъ етерми? Еди кере ольче, бир кере бич. Шимди белли олмаз, я сакъат я да акьылдан эксик адам олып кьалса не япарсынъ, кьызым? Аллах хайырлы тарафын берсин, иншаллах. Кене онъа бутюн омюр вефадар, садыкъ рефикьасы олып кьаладжагьынъа эминсиньми?»

«Мен оны бу алда бир вакьыт ташламам. Омюрбилля видждан азабы чекмеге такьатым етмейджек. Севильни эки бита, авушып-туюшып бакьарсыз, бала сизге эманет».

«Сен, кьызым, эки бита ичюн раатсыз олма, багьчагьа алып кетермиз, ашын-сувын темин этермиз. Тек санъа Рефат тюзелип, аркъа таямагьа ишанчлы аркъадаш олсун. Мен озюм Раймеден барып алырым».

Рефат бойле эссиз алда эки афта ятты. Башынынъ уджунда эр вакьыт Мавиле отурды, скемле устюнде отурып юкьлай, эки иште чалыша. Хасталар оны корип кьадын заты эр шейге даяныр, чюнки Алла Таала азретлери оларгьа битмез-тюкенмез сабыр берген, деп айта тургьанлар. Алла еди адамгьа береджек сабырны тек Мавилеге берген, гьалиба, он алтынды куню таньда Рефатнынъ кирпи-

клери кыбырдады, экинжи куню озюне келип, козюни ачкъанда Мавилени корьди. Ёрган тюбюнден кюлуны яваштан чыкъарып, Мавиленин элини тутты. Эким келип бакты: «Сизинь гает гузель, сизни севген рефикъаньыз бар, къадрине етмек керексиз. Сизни одагъа авуштыраджам, рефикъаньызгъа сизнен олмагъа рухсет берерим, сиз пек зайыфсынъыз, сизни яхшы бакъмакъ керек, бир ай ятмакъ керексинъыз. Эгер яхшы олып башласанъыз, эвге кетерсиз. Яхшы этип тюзельмек ичюн 3-4 ай вакъыт керек. Бутюн илядж ве санчмаларны рефикъаньыз япар. Онынъ сабырына теменна этмек мумкюн. О пек кыйметли инсандыр, къадрине етинъыз, эгер етмесенъыз, Аллах сизден разы олмаз».

Бу сёзлерни эшиткенде, Рефатнынъ козьлери торланып, чаршафкъа козьашы тыгъырды.

Энди Севильни де биталары кетирип башладылар. О да кюванып, бабасынынъ бойнуна сарыла эди. Башта Рефат бель устюне турып башлады, сонъра бала киби, биринджи адымларыны япты. Ода ичинде Мавиле ярдымынен юрди, аяткъа чыкъты. О, энъ агъыр хасталардан бири сайыла эди. Омюрге къайтувы экимленинъ буюк гъалемеси эди. Лякин экимлер гъалеменинъ салмакълы кысымы Мавиленинъ иссеси, деп сая эдилер.

Мына, энди энъ кюванчлы кунъ де кельди. Рефат тюзелип, эвге къайтты, амма о алты ай девамында незарет астында булунды. Мавиленинъ башына не къадар феякетлер кетирди о ичкен заманларда, эвге келип, кылынган, аш леззетсиз экен, эвде тертип ёкъ, джыйыштырылмаган, кольмеги уюленмеген, вакътында ювулмаган. Эльбетте, мин тападжакъ адам алтындан биле тапар, чанакъ, савут-саба сакълы тутса сындырды. Былашыкъ савут корьсе, Мавилеге элине расткельген шейни атып, парлады. Агъзындан бир яхшы сёз чыкъмады. Севиль оны корьсе шейтан корьгени киби анасынынъ артына сакълана эди. Яш баланынъ рухуна къоркъу синьди. Мавиленинъ башына не къадар зулумлыкълар ягъдырды. Бир шей олса айта турганлар: тек къавунман къарпыз сачмады.

Мавиле гузель олып къалмады, о да бойле яшайыштан солды, рухий эзилди, гонъю кырылды, энъ зияде оны баласынынъ бойле агъыр, телюкели, нефрет толу шараитте оськени пек кемире эди. Не япсын! Февзие апте кызыны корип агълай эди, лякин Мавиле тышын сыкъып, кимсеге агъыз ачмады, меним омрюм куль-виран, деп шикъет этмеди, юрегини ачып, достларнен биле сырдашмады, агъызыны насыл кымды, ич ачмады. Тек Рефат онъа къол котермеди. Чюнки Мавиле бу шейге ёл бермеди. Агъызы ачмаган инсан эв киби буюк белядан къуртулыр.

Рефатнынъ ана-бабасы огълундан не къадар азап чеккенлерини тильнен айтмакънынъ чареси ёкъ. Я эвлятлары, не япсынлар? Къатыгъым къара деген инсан тапылмаз. Кирпи биле баласынынъ тикенлерине бакъмадан, йымшачыгъым деген, аюв исе баласыны

аппагым, деп севген. Райме апте ве Талят агъа Мавиленинъ бойле садыкълыгына, оларгъа, Рефаткъа къаба, серт лаф, айтмай, аксине, незакетли, йымшакъ мунасебети айретте къалдыра тургъан. «Талят билесинъми, кяде Рефаткъа о къадар ачувланам, шамар яндыраджагым келе, амма мен келинге шашам, машалласы бар, пек даяна, мен оны къызымдан зияде севем, о къадар муляйим, сабырлы олмакъ, санки бир мелек киби келе, эки иште чалыша, къызыны гузель бакъа, эв-баркъ тер-темиз. Озю де къокладайын юре. Рефатны да ерге урмай, салъте яхшы тарафларыны корип айта, гонълюнде гъарезлик, зулумлыкъ, яманлыкъ, ашалап айткъан лаф агъыздан чыкъмай, тек мусбет фикирнен яшай. Омюрден юз чевирмей, хаялет умютинен, къуванчынен яшай. Бакъ сен, Талят, огълумыз онъа ичип кунъ косътермеди, о аяттан кусъмеди, ярамай ёлгъа, шейтан арабасына минмеди, омюр къамчысы пек шыбакълады, сынмады, аксине, тим-тик туруп, сынавлардан кечти, агъыр къарсанбаларгъа даянды. Эбет, эфкъярланды, къаарь-къасевет дерьясына чомды, лякин батмады, къалкъып чыкъты. Къазадан сонъ Рефатнынъ башында садакъадай салланды, оны омюрге къайтарды, акъикый рефикъа, омюр ёлдашы, фикирдеши, садыкъ досту, олгъаныны исбатлады. Белли яzydжy Чингиз Айтматов айткъан: «Яхшы къадын ярамай акъайны ортаджа япар, сонъра гузель дeреджеге кeтиpир, даa сонъра бутюн дюнъягъа мешур япып, коклерге котерир».

Бизим Мавилемиз шу къадынлардан бири, оны огълумыз ве къызымыздан устюн корем», деп Райме апте агълап йиберди.

Рефат яваш-яваш тюзелип башлады. Энди Севиль де онъа япышып, къоркъуны унутты. Бабасы салланмай, аякъта тим-тик тура. Азбарда чалыша. Шише коръсе, Мавилеге ёкъ эт, деп ялвара эди. Онен берабер ичип юрген аркъадашлары да джеза чектилер. Бириси юкъу арасында кечинди: акъшам ичип, сархош яткъан, саба турмагъан. Экинджиси, къазаланып, беш дакъкъа ичинде бу фаний дюнъяны терк этти. Алты ай кечкен сонъ эвлерине чиленгирлер бригадири келип, Рефатны кене де озъ ерине чалышмагъа чагъырды. Эльбетте, о разы олып, озъ ерине къайтты. Энди Мавиленинъ чересинде тебессюм пейда олды. Рефат бир даа ракъыны агъзына алмады. Онынъ гонълюнде тек ракъыгъа дегиль де, бош шишелерге биле нефрет, ачув дуйгъусы пейда олып, той-джыйынарда агъзына бир ютум биле тамызмады.

Ичкини ташлагъан сонъ о да мелек киби, майлы мышыкъ киби олды. Мавилесиз адым атмай, санки гъайрыдан догъды.

Йылындан Мавиле бир огъланчыкъ догъурды. Адыны Мидат къойдылар. Севиль пек къувана тургъан. О осьти, мектепке барды, къундакътаки къардашыны бакъмагъа ярдым этти. Мавиле янгъыз къалгъанда ойларгъа дала тургъан: аджеба, адам не ичюн ичкини озю ташлап оламай, мытлакъа бир-къаза беля, фаджианы беклемек керекми? Тек бойле омюр рузгъары, марифетини токътата би-

леми? Ана-бабасы, рефикъасы, эвлядыны аджымай экенлерми? Бойле ичкиджиликке берилип, худбин (эгоист) адамгъа чевирилип, орталыкъны сарсырмакъ керекми? Якъынларны пычакъсыз кесемиз, оларны аджымаймыз, алларыны къайгъырмаймыз, оларнынъ юрек яныкъларыны ис этмеймиз, гъалиба? Не ичюн бойле агъыр муаммени, мушкюль вазиятни бир фена адден-ашкъын вакъиа я да адисе чезе биле? Я инсан о къадар кучлю, къудретли озю ира-десинен инсаниетлик, инсанперверлик, намус ве иманнен ички батакълыгъындан чыкъа билир, деген фикир Мавиленинъ къафасыны ёра эди. Акъикъатен, бу ичкиджилик маразына къапылгъан, чалынгъан адамлар баягъы расткеле, оларны бу алдан насыл къуртармакъ керек олгъаныны кимсе догъру джевап бералмай. Бу меселеге кельгенде, инсаниет, гъалиба, аджизлик эте. Сархош адам чокъусы маальде озюнинъ япкъан аркетлерини незарет этип оламай. Шу себептен фена алларгъа къала. Лякин, Рефат киби эр кес сагъ къалмай, не къадар адам вефат эте, озъ джанларына къаст этелер, я да омюрлик сакъат къалалар, яни олар, ичкиджилер, омюрлерини озъ эллеринен мустакъиль суретте куль-виран япып, янында якъын адамларына зулумлыкъ, озълерине фурсат берелер.

Бу хаялларгъа далгъан Мавиленинъ Мидатнынъ тып-тып этип япкъан адымлары омюрге къайтарды. Чюнки бир яшыны толдургъан балачыкъ юкъудан турып, джесарет этип анасыны кыдырып тапты. Мавиле чапып: «Вай, балачыгъым, уяньдынъмы, турып, яныма кельдинъ», – деп къучагъына алып, къучакълап опыти. Шу анъ Мавиле эр шейни унутты.

Шай дегендже азбарда битасына ярдым эткен Севиль чапып кирди. Иштен Рефат кулерюзнен къайтты, элинде къанфетнен къапыдан кирди. Ана санъа бахтлы айле, къаарь-къасевет, ой-фикирлер бир сание ичинде даркъалды.

2020 с., январь.

Тульнара УСЕИЧЮВА

Чечекли азбарда

Икяе

Бекленильмеден баарь келип, озь гузеллигинен, тазелигинен, сыджакълыгынен, хош къокъуларынен эписиниъ башыны айландырды. Лякин анавы хасталыкъ себебинден эр кес эвинде, «самоизоляция»да отурмакъ меджбур. Орталыкъ энди ешилленди, чешит чечеклер ачты, тереклерниниъ япрачыкъларыны тазе ельчик эп тепрете.

Балалар мектепте «дистанцион» шекильде окъуйлар. Селиме де эвде, «дистанцион» шекильде ишлей. О бухгалтер, амма бош вакъытында балалыкътан севген тикишнен мешгъуль. Бу сонъки ай девамында бош вакъыты асла ёкъ. Сабадан акъшамгъадже уч мектеп чагъындаки баласына эп дерс япмагъа ярдым эте, санки озю мектепте окъугъан киби, эп тырыша. Къоджасы Сервер, «Ученица!» – деп, куле онъа.

– Балалар ерине сен энди санки экинджи, алтынджы, секизинджи сыныфларда окъуйсыны! – дей.

– Я балалар эр бири озюне эп дикъкъат талап этелер де! – джеваплана Селиме.

Месея, буюги – он беш яшындаки Эдие. Онъа тюневин ана тили дерси боюнджа ойле къыйын вазифе бергенлер! Керчек, дерстен тыш.

«Къана, айтып бериниъиз манъа къырымтатарлар аятында олып кечкен бир къач эмиетли вакъианы», – деген оджапчеси.

Эдие бунъа джевапны бералмагъан.

«Ойле олса, азырланыныъиз да, келеджек афта тариф этерсиниъиз», – деген оджапчеси.

Эдие анасыныныъ да бабасыныныъ да башларыны айландырды – «Къана ярдым этиниъиз манъа, насыл джевап берейим?» – деп.

Иште, Селиме шимди бу акъта баш ёруп отура. Къоджасындан да сорады.

Бутюн къоранта кенъ ашханеде маса башында отура. Уйлелик аш чокътан ашалды. Савут джыйышылды, ювулды, энди ашыкъ-

майып, кейфленип чай ичип отуралар. Кызы Эдие озю пиширген кырабиелернен ве дигер татлылыкларнен тавлана берелер.

– Буны аслы тюшюнмек те керекмей – кырымтатарнын омюринде эмиетли шейлер – окъумакъ, чалышмакъ ве эв кырмакътыр. – дей баба, Сервер, кулюмсиреп. Онъа бу мевзулар, эльбет, пек якъын. Эм окъуды, эм чалышты, эм ана Ватангъа къайтып, яп-яны эв кыурды!

– Ё-окъ, баба, сен не дейсинъ шу! – куле кызы Эдие. – Ойле олурмы? Окъув эм эв кыурув – эр бир инсаннын аятында олгъан эмиетли шейлерден, эм олар вакъиа дегиль де! Бу – иш япмакъ демек. Сен не, кырымтатар тилини анъламайсынынмы, ёкъса? Оджапче тарих вакъиаларыны сорады! Тек мен бильмейим, эшит кълмадым, орта асырлар тарихынданмы, я сонъки асырлар девамьнда олгъан вакъиаларданмы? Я да умумен? – Эдие тарих дерслерни пек севе, озю де мектепни битирген сонъ, университетке кирмеге арзулай, тарихчы олмакъ истей.

– Ой, сени дикъкъатсыз! Сенинъ кыулакъларынъ къайда эди, нечюн суальни яхшы этип динълемедиң? – деди Эдиеге бабасы.

– Иште, бильмейим мен! – силькти кълуны Селиме. Мен тарихны заифча билем. Эсап я да физика, химия олса, сорасанъ, ярдым этерим, эм этем де, иште...

– Эльбет, физикадан ананъ кыуетли! – чевирильди кызына бабасы, – пединститутнынъ физика факультетини битирген эди де чокъ йыл эвельси. Сонъ апайына чевирильди: – Къана айтчы манъа, апайчыгъым, учь литралыкъ къайнагъан къазандаки шинген шорба не къадар вакъыт ичинде бувгъа чевириледжек, сен саатлернен озюнинъ тикишинънен огъараша берсенъ? Ха-ха.

– Вай, гъарипчик бабанъ, меним тикиш ишлерим себебинден ач къалгъанмы? Не олгъан экен, бугунъ къазан бираз арткъач вакъыт къайнагъан экен.... Мен шу арада къомшу сокъакъта яшагъан анавы, сия козлю, юваш гузель кыыз Саниеге, адлы кыызгъа, о сымарлагъан язлыкъ антерини тикип битиреята эдим! Устюне де миллий орьнеклер нагъышламамны риджа этти де, кыыз...

Оларны япып битиреята эдим. О къадар джоштым, шу арада ишимни къалдырып ашханеге, къазангъа, чапмагъа чарем олмады, даа... – деди Селиме.

– Демесе... Сен миллий орьнеклернен огърашкъанда, бираз дегиль, ярым саатке къадар арткъач къайнады атеште къазан. Эм адам толу эвде буны кимсе абайламады да. Бири тиксе, бири дерслерини япса, бири интернетте отурса, бири къокълаларынен ойнаса – айды буны айтмайым, кичкене кыызчыгъым, Лятифечигимнинъ ашханеде даа иши ёкъ. Иште, эпси эмиетли ишлернен огърашалар! Тек мен бош юрем, демек! Манъа къалды шу къазаннынъ атешини сёндюрмеге!

– Илише бермесе! Шу миллий орьнеклер билесинъми насыл

дюльбер олып чыкты... Шу кыз бугунь келеджек азыр антерни алмагъа, онынъ ичюн ашыктым ишимни битирмеге. – деди Селиме.

– Мен билем! Кырымтатарларнынъ аятында учь муим вакъиа – интернетте отурмакъ, – лафкъа къошулды ортанджысы – алтынды сыныфта окъугъан Селименинъ огълу Юсуф, – сонъ даа достларнен Вотсап, Вайбер ве дигер ичтимай агъларда багъны узьмемек, сонъ даа...

– Сонъ даа куньде бир къач кере мороженое ашамакъ, эльбет, – эриштирди дондурма севген кадасыны Эдие татасы. Сонъ тюшюнджеге далды.

– Мен билем! – апансыздан лафкъа къошулды Селименинъ энъ кичкене секиз яшындаки кызы Лятифе: – Ана-бабаньнынъ сёзюнден чыкъмамакъ, сонъ бунынъ ичюн бахшышлар, акъчачыкълар алмакъ ве копилкагъа топламакъ! – Ве даа... Ве даа – бу мектепке яхшы окъумақтыр... Я на отлично ответила, давай денежку, кстати! – деп къошты, бабасына бакъып.

– Ой, сиз мени разоряете, – деди бабасы, джебени къармалап, бир дане къанфетни чыкъарды, Лятифеге узатаджакъта:

– Ну, бабашка! Мы так не договаривались! – деди Лятифе, ку-сип, дудакъларыны шиширтип, мына-мына агъламсырайджакъ.

– Акъча ёкъ та менде, кызым, чюнки шимди иш ёкъ... Карантин, самоизоляция... Токъта, мен санъа башкъа бир бахшыш берейим... – опламагъа башлады оппа кызыны бабасы.

– Бельки бу сизге берильген суальнинъ бинъ бир тюрю джевабы бардыр? Эм не айтсанъ, догърудыр? – деди Эдиеге анасы. – Озюнь дейсинъ де, дерстен тыш сорагъанларны... Бельки бу ребус? Я да кроссворд...

– Ха-ха-ха! Сен не дейсинъ шу? Мектепте кроссворд киби шей оламы? – деди бабасы.

– Оладыр. Бельки викторина... Къой шуны, Эдие. Тюшюнип отурма.

– Ёкъ, мен озюм джошып кеттим энди. Джевапны тапамасам, гедже юкълап оламам. – деди Эдие.

– Бу универсальный суальдир, – деди бабасы, – Насыл джевап берсенъ бер, эпси догъру чыкъа. – Месея, тарихтан алсакъ – кырымтатарлар озълери дюньяда пейда олгъаны – бу бир, Кырым ханлыгъы мейдангъа кетирильгени – бу эки...

– Кырым ханлыгъы ёкъ олгъаны – бу учь... – къошты Эдие.

– Я да халкъымыз сюрдюн этильгени, гурбетте яшагъаны, элли йылдан сонъ Ватанына къайтып ерлешкени...

– Бельки де, – разы олды Селиме, – айдынъыз оджапченинъ озюнден сорайыкъ, – телефонына узанып, оны элине алды ве язылар арасында оджапченинъ адыны кыдыра башлады.

Шу арада азбарда копек авлагъаны эшитильди.

– Бири кельди, гъалиба? – деди Эдие, пенджерере козь атып. Юсуф пенджерере чапты:

– О! Азбаргъа бизим Эшреф даишка киреята! – кычырды къуванчнен.

– Вай, бир шей олдымы, не? – бирден къоркты Селиме. – Бойле куньлерде азбаргъа ким келеджек? Субетлер, къонушувлар эр кеснен телефон я интернет вастасынен кечириле де.

Эшреф – юксек бойлу, къара козьлю, кулер юзьлю, отуз-отуз эки яшында корюмли, озю лафазан, шакъаджы бир йигит – Селименинъ дайысынынъ огълу ола. Олар койде яшайлар, Селимелерге ойле пек чокъ келе тургъаны ёкъ. Онынъ ичюн Селиме бирден раатсызланды – бир шей олмадымы? – деп.

– Эй! Эвдекилер! Эвдесизми? – шень сеснен кычырды араба кыпы янындан Эшреф.

– Ой! Эшрефчик кадам! – эвден чапып чыкты Селиме, – Хайырлысымы? – артындан учъ баласы да, къоджасы да зий-чув олып чыктылар.

– Селям алейкум! – эписи корюшкенлерден мемнюн, севинелер!

– Айдынъыз азбарда отурайыкъ, Меним чокъ отурмагъа вакътым ёкъ, – деди Эшреф.

– Ёкъ-ёкъ! Эвге кир! Биз янычыкъ уйлелик ашап отура эдик. Не япа дайымлар, енгемлер, эпси яхшымы? Сен шеэрге ишнен кельдинъми я...?

– Не яхшы олды кельгенинъ, а шимди аш къоярлар санъа...

– Ёл къапыда турмаса! Кечсе! Ишлеринъ насыл? – токътамай сораптыралар Эшрефни Селиме де Сервер де, къуванчлары сынъырсыз. Балалар да зий-чув.

– Араба къапыны ачынъыз, Эшреф дайынъыз машинасыны азбаргъа кирсетсин, – эмир берди балаларына Сервер. Балалар алектелеп чапыштылар эмирни эда этмеге.

– Алейкум селям! Эр шей яхшы, ана-бабамлар яхшы, чокъ-чокъ селям сёйледилер сизге... Ёкъ-ёкъ, мен чокъ отураджагъым ёкъ. Мен сизге бахшыш, эт кетирдим, бизимкилерден, – деди Эшреф, элиндеки буюктен-буюк агъыр пакетини ерге къоюп. – Билесизми, кыскадан, тюневин бир къоюмыз отлап юргенде, апансыздан аягъыны кыргъан...

– Ва-ай! Демесе! – шашты Селиме.

– Онынъ ичюн, къой чекишмесин, деп, бабам оны соя къойды иште... Ана ойле. Бу эт кесеги иште сизге...

– Ой, сагъол, сагъолсын дайым... – Селиме телефонына япышты, дайысына тешеккур айтмакъ ичюн.

Чечекли азбар ичинде, эв янындаки кенъ маса башында бутюн къоранта мусафирнен берабер отура, эм лафлар битмей. Селиме буюк кызынен чиберек кызартмагъа тутундылар, Эшрефни

эп чокъча токътатмагъа тырыша, о «Мен энди къайтайым!», – дегенине бакъмадан.

– Ёкъ, токът, къайда кетеджексинъ, атеш алмагъа кельдинъ ёкъса! – Сервер мусафир кельгенине пек къувана, чюнки эвде отурмакътан энди эпси бездилер.

– Эльбет, анавы «самоизоляция» деген шей чабик, ишсевер къырымтатаргъа чокъ кедер этти де. Эпимиз билемиз де, халкъымызнынъ эксериети чапкъалап чалышмакъны, бир-биринен къонушмакъны, озюни, къопайып, халкъкъа косътермекни пек севгенини. Айды, бу тарафны четке ташлайыкъ – чалышмакъ эвде де мумкюн, я къонушмакъ?! Эр кес къонушмакътан марум къалып, санки ачтан олеязды! Бир-биринен къонушув – инсан ичюн, айрыджа, сойлы-соплы къырымтатарлар ичюн – аш, сув, аванен бир сырада энъ муим, энъ керекли шейлерден де! – дей Сервер.

Маса устюнде – янъы савутлар. Чабик къызартылгъан чибере-клер орьнекли чанакъларда бувланып туралар Маса чешит туршуларнен, салатларнен толугъа.

Селиме исе, мына-мына азыр антерни алмакъ ичюн келеджек Сание къызны сабырсылыкънен беклей, салта араба къапы тарафкъа бакъа-бакъа. Бугунъки вакъиалар бир-бири артына пек онъайтлы тизилеяталар: Селиме бойдакъ къардашы Эшрефни анавы гузель юваш Сание къызнен чокътан таныш этмеге арзулай эди. Буны дуйдурмадан япмакъ ичюн эп чаре къыдыра эди. Бугунъ, ниает, бойле чаре, апансыздан пейдаланды. Эм Эшрефнен Сание бир-бирини бегенеджеклерине Селиме ничюндир пек эмин. Тек, бу вакъианы Селиме къарарлаштыргъаныны кешке дуймасайдылар!

– Селиме татачыгъым!

Араба къапы артындан ниает Саниенинъ сеси эшитилди.

– Ой! Чапам, чапам! – Селиме стол башындан аджеле сыптырылды, Эшрефке козь атып – олар Сервернен чай ичип, бир шейлерни къызгъын музакере эте-ете отуралар. Селиме араба къапыгъа чапты, къапыны ачты: бакъса – босагъада эки къыз тура. Бириси – Селиме беклегени Сание, янында исе – шу къомшу сокъагъынынъ тап сонъунда яшагъан Разие адлы къыз. Шу къыз атик эм азырджевап, эм юзюнде муляимликни тасвир этмеге пек бильген сою.

– Ой, Селиме аптечигим! – сайрамагъа башлады, иште, Разие, – Селям алейкум! Насылсынъыз? Эвдекилер яхшымы? Чокътан корюшмегенмиз! – сонъ джевапны беклемей: – А шимдик тюкян янында Саниени корип къалдым, къайда кетесинъ, сиз башкъа тарафта яшайсыз да, – десем, о: Селиме аптеге азыр антерни алмагъа кетем, – деди. Мени де янынъа ал, – дедим. Мен де Селиме аптеге янъы ильван сымарламагъа пек истейим!

Бютюн бу лафлар ягъанагына юваш Сание бир сёзчик биле кёшмагъа етиштирмеди.

– Айды, кириныйиз, кызылар, – деди Селиме, ёл кяпыны кенъ ачып. – Бизде мусафир бар бугунъ, огълан кярдашым кельди (шу анъ Селиме Разиенинъ козьлеринде меракъ алевленгенини сезип кялды).

– О-о, кызылар, хош кельдинъиз! – селямлады кызыларны маса башындан Сервер, ве оларны сораштырмагъа, шакъалашмагъа, Эшрефни кызыларнен таныштырмагъа башлады. Азырджевап Разие бирден лафларгъа кёшулып, козьлерини йылтырата, джильвелене бере, шень джевапланмагъа башлады.

– Сиз бу ерде отурып турынъыз, – деди кызыларгъа Селиме, – мен азыр антерни эвден алып чыкъайым... Къана, балалар бар кириныйиз эвге, илиштиринъиз интернетинъизни, – айдаштырды балаларыны стол башындан эв ичине, балалары: «Ана! Ну, ана! Мы хотим с вами посидеть!» – дегенлерине бакъмадан.

Кейфли лафлардан сонъ, Эшреф еринден турып, сагълыкъ-лашмагъа башлагъанда, энди кунеш кунъбатыгъа айлангъан эди.

– Айды, сагъолунъыз, бар олунъыз, мен эвге кяйтайым. Пек яман яхшы олды корюшкенмиз.

– Отурса, кялса, – риджа эте башладылар Селименен кюджасы, – не яхшы олды кельгенинъ, бахшыш кетиргенинъе сагъол!

– Ёкъ, кяйтайым энди, тата, эниште. Айткъанлары киби: келип кювандырдынъ, кяйтып та кювандыр.

– Не о кядар аджеле кяйтасынъ? – бираз сертейген киби олды Селиме, олар араба кяпы янындаки машинагъа якъын-лашкъанда.

– Ёкъ-ёкъ... О кядар чокъ отурдыкъ та...

– Сонъ, кызыларнынъ ич олмадым бир-де-бирини бегендинъми, ёкъмы? – фысылдады кимсе эшитмесин деп, Селиме.

– А-а? Сен шу келип-кеткен кызылар акъкъында сорайсынъмы? – бираз токътап, истемегендай джевап берди Эшреф, тап чырайыны сытты. – Билесинъми, Селиме тата... Билесинъми... Ёкъ. Насыл айтайым экен... Тата, бакъма манъа о кядар умютнен. Ёкъ. Серт те бакъма. Меним омюрим, гъалиба, денъишеджегине ошай... Билесинъми, мен бекленильмеден, бугунъ, сизинъ чечекли, кынтавлы азбарынъызда бир аджайип кызынен таныш олдым! Валлаи, юрегимни титретти шу кызы!

– Айтса шуны, созмаса! Ангиси? – сабырсызлыкътан Селименинъ тап юреги ойнады.

– Разие! – тантаналы сеснен деди Эшреф ве кюванчыны ичине сыгъдырамай, машинасыны еринден кочюрмеге башлады.

апрель-май, 2020 с.

Эдебият меселелери

Юксек бедийликни талап эткен шириет...

XXI асыр эдебияты янъы эдебияттыр. Янъы эдебият дегенде биз чокъ асырлыкъ эдебиятымызнынъ сонъки асырыны козьде тутамыз. Бу эдебиятнынъ ачыкъ-айдын корюнип тургъан хусусиети онда девир вакъияларынынъ акс этильгенлигидир. Эгер бу эдебиятнынъ баш мевзусы не деселер, «МИЛЛЕТ» демек керек оладжакъ. Энъ буюк дерди не, деп суаль къоюлгъан киби олса, «МИЛЛЕТ» деп, джевап бермек керек оладжакъ. «Эр бир миллий эдебият, эльбетте, озъ миллий земини эсасында мейдангъа келе. Эр бир халкънынъ аяты онынъ эдебиятында озъ аксини тапа. Эр бир языджы биринджи невбетте озъ этрафындаки аятны – озъ халкъына менсюп кишилеринынъ характерлерини тасвир эте, – дей эдебиятшынас Иззат Султон. – Амма тюрю девирлерде ве тюрю халкъларнынъ языджылары озъ эсерлеринде аятны умуминсаний арзулар нокътайы-назардан акс эттиргени себебинден, оларнынъ эсас мундериджеси эки тарафлы эмиетке малик: языджы озъ халкъынынъ омюринде мейдангъа кельген энъ муим социаль, психологик ве ахлякий проблемаларны бутюн конкретлигинен айдынлаткъанда, онынъ эсери миллий мундеридже ве шекиль къабул эте: бунынънен бирликте, языджы тасвирининъ меркезинде инсан олгъаны себебинден, эсер мундериджеси дюньядаки бутюн адамларны меракъландыргъан умумий меселелерни къаплап ала. Бойледже, прогрессив джиан эдебиятында яратылгъан къараманлар образы умуминсаний мундериджени къабул эте» [1, с.102]. Акыкъатен, кечкен 2019 сене уйкен несиль языджыларымызнынъ «Йылдыз»нынъ саифелеринде дердж олунгъан эсерлери, эминимиз ки, окъуйджыларнынъ юреклеринде терен из къалдырды. Чюнки шиирлернинъ эксериети миллийлик дердинен толу. Оларны раат окъумакъ мумкюн дегиль. Деерли эр бир сёз, эр бир ишаренинъ астында терен фельсефий мана гизлене. И.Абдураман «Дава

кете, кълем агълай» адлы шииринде котерилген гъае ве мевзунынъ эмиетини айдынлатмакъ ичюн, Ашыкъ Умернинъ айдын хатырасына мураджаат эте. Окъуйыджынынъ козю огюнде «даим гъалип Учансув», «сускъан чокъракъ», «магърур дагълар, багъча-багълар» джанлана, лъкъайтлыкъта, первасызлыкъта булунгъан юреклер эеджанлана. Шиир чокъ маналы риторик суаллернен толугъа: «Къайдан?.. Къайда? Деген суаль бермек керекми? Айтынъ шаир сизге якъын я да эрекми? Ич бир шейни сезмейсизми? Къальп, дее, ташны Коксюнъизде сакълайсызми? Шай олса, шаштым!» – дей. Мезкюр манзуменинъ земаневий къырымтатар эебиятында дегерли ер аладжагъына ве севилип окъуладжагъына ич шубе ёкъ, чюнки шиирнинъ бедийлиги юксек дереджеде. Тазе, февкъульаде ошатувлар, эпитетлер, образлар, метафоралар шиирнинъ тилини яраштыралар.

Языджы Таир Халиловнынъ иджадында муим ерни аджайип шиирий гульдестелер тутат. Сёз устасы инсан аятынынъ бирден-бир таянчы олгъан маневий къадриетлер, хусусан ахлякъ ве акыкъат акъкъында тесирчен фельсефий-лирик сатырлар ярата. Буны биз сонъки йылларда язылгъан бир сыра поэтик эсерлернинъ мундериджелеринден коремиз. «Ер юзюнде из» шиири бугунъде-бугунъ джемиетимизнинъ эсас дикъкъатыны джелъп эткен актуаль меселелер акъкъында кескин бир эсердир. Эсер «Ольсем озюм олейим, ольмесин сёзюм» киби эпиграфнен (халкъ йырындан) башланыр экен, оригиналь сюжет ёлагъынен илерилей. Шаир «сексен кузь учып кетти», «хорлукълар чектим», «кери къайтмакъ мумкюн дегиль» киби ибарелернен дуйгъуларынынъ теренлигини, самимийлигини бильдире ве элем, умютсизлик, языкъсынунвен иш коръмейджеги акъкъында акыкъий делиллернен тасдикълай. Т. Халилов замандашынынъ табиятындаки гонъюльдешлик, яныкъюреклик чизгилерине инана ве оларнынъ устюн келювине умют багълай: «Манъа бу къадар етер, Яшасын ильхам! Эгер къалса бир эсер, ольмем, инанам... – дей. Нузет Умеровнынъ «Дагъга барсанъ...», «Ренкли йиплерден бояланды элим...» серлевалы шиирлери эвеллери аныылгъан манзумелеринден биринджи невбетте мевзусынынъ актуаллигинен, композицион къурулышынен, язылув услубинен бутюнлей фаркъ эте. Шаирнинъ тылсымлы фырчысы иле яратылгъан табият манзарасында рузгяр де «къызылчыкъ тюбюнде юкълай», де «Бота киби ешилъ япракълар ичинде» гизлене, де «къаяларны увулдата»... Амма муэллиф эмин: бир кунъ ола рузгяр «юкъусындан сычрап турар тозлу аягъына!», «ойле дубара котерир», атта «тёкер япракъларын терек» ве «коккедже башыны котерир ачувлангъан рузгяр!» Бу шиирлер шимдики заманда яш несиль ичюн тербие тедбири ола биле.

А.Велиев яратыджылык ишини ёрулмадан девам эте. О «Дженк балалары» серлевалы шииринде ватангъа асретлик дуйгъусыны ичтимай проблема дереджесине котеререк, шойле сатырларны доъура: «Дженкчилер энди аз къалды бугунь Дженк эвлятлары исе даа бар. Фелякетли урушны хатырлагъанда Дженк балаларына этинь итибар», – дей. Шаирнинь фикриндже, фаджиалы тарихий вакъиалар (дженк, сюрдюнлик), авдет, кочюв аизарлары эр бир инсанны чельтектен кечирелер. Айны бойле кергин алларда эр бир инсаннынъ характери, дерсинь кескин нур иле айдынлатыла. Бу муреккеп девирде юксек дуйгъулы ватанпервер инсан халкъ ишине, миллий меселемизнинь чезильмесине ярдым этювни озюнинь боюн-борджи саймакъ керек.

Шукри Аппазов лирик шаир олмакънен, дюньягъа бакъышыны кинаели образлар вастасынен ифаде эте, ичтимай омюрни терендже косътермеге, окъуйдыжда буюк теэссурат къалдыра биледжек бедий-тасвирий васталарны араштырып тапа. Бир вакъытлары шаир Ю.Къандым Ш.Аппазов озь иджадына джиддий, талапкъарлыгынен янашкъаныны къайд этерек, «о шиириет багъчасында къанат къакъып авесленип учкъан эдиплерден дегиль.О, шиириет багъчасында джаяв юрген, топракътан, земинден айрылмагъан, фельсефе, лирика, халкъчанлыкъ ёлларынынъ кесишкен еринде туруп, эм чёльнинь ювшан къокъулы, эм денъизнинь туз къокъулы еллерине къучакъ керген бир шаирдир!» – деген эди [2,с.6]. Акъыкъатен, Шукри Аппазовнынъ къалеми аят тесадуфлерини корип, анъламагъа, ачыкъкозь олмагъа ярдым эте, яшайышкъа кедер эткен менфий алларгъа къаршы исыян котермеге истек уяндыра. «Чёль йылдызым парылда тувгъан кокте» меджазий шиирде муэллиф тюшкюнлик ве аджынувны талап эткен усул ве шекиллерден файдалана. Шаир дерсинь, чёль йылдызынен субетлеше, хор юрегинде гизленген къайгъы-къасеветлеринен пайлаша: «...Чокътан бульбуль ерине байкъуш оте Шейтан чала боразан, джын трампете. Юва къурмай дувадакъ, къонмай турна. Къувгъынлыкътан къайталмай давул, зурна». Сёз устасынынъ къалеми иле яратылгъан бедбин (пессимистик) манзара озюнинь хусусий аэнки ве драматизминен дикъкъатымызны джелъп эте. Ш.Аппазов дёртлюклернинь тизилиш шеклине янъы бир мундеридже кирсете: «Тозлу рафта тильсиз саз, Тозлу рафдай тильсиз саз. Кешке тозгъа ургъайды Сазгъа ургъан инкыраз!» Биринджи ве экинджи сатырларда текрарлангъан «ильсиз саз» лирик къараманнынъ рухий алыны, ички дюньясында олаткъан фаджианы анъламагъа имкъан бере. Шубесиз, сазнынъ (шаирнинь) мукъаддес борджу – чалмакъ, янъы нагъмелер яратмакъ, теселли бермек. Шимди исе инкыраздан азаплангъан саз рафта тозланьп ята...

Дилявер Османнның «Эски эв» серлевалы шиирининъ тили саде, амма бу саделикте, адий образ ве ибарелерде юреклерни якъкъан, алевлендирген шаирнинъ эеджанлы ферьядыны эшитемиз, севги, аджынув, «кийик сеслерге, пенджеренден сызгырып уреген быралкы еллерге» нефретини дуямыз: «Дерт толу къальбим, хатырам меним, Гедже ве куньдюз беклеген эвим, От баскъан ёллар, диварлар къара. Яньгыз эски эв, тюзельмез яра...», Бир бакъышта мезкюр эсерде эсасен муэллифнинъ шахсий дуйгу ве тюшонджелери беян этильген киби келе. Амма бу тюшонджелер ахлякъ къанунларыны, сезекликни унутмагъан эр бир ватандашымызны эеджанландыра. «Сырттан эскен быралкы еллер ве кийик сеслерден буз бузлагъан ташлар» окъуйыджыларымызгъа тарихий кечмишимизни хатырлатып, яныкъ юреклеринде телаш догъуралар.

Альяна Османованынъ «Олгъан олсам кобелек», «Меним буюк арзум бар», «Оджаларымыз пек чокъ» серлевалы шиирлери тасиль-тербие меселелерине, Къырым манзараларына багъышлана. Генч окъуйыджылар кутълеси ичюн язгъан шаиренинъ усталыгъы тек этрафтаки алемни балалар козюнен корьмек ве ифаде этмекнен сынъырланмайып, бу бильги ве тасавурны окъуйыджыларгъа косътере, анълата бильмектен ибареттир. Муэллиф «Олгъан олсам кобелек» адлы шииринде котерильген гъае ве мевзунынъ эмиетини айдынлатмакъ ичюн, Къырымнынъ джошкъун тасвирини ярата: «Олгъан олсам кобелек, Тапсам келишкен юрек, Айтыр эдим сырымны, Насыл севем Къырымны... Севем темиз авасын Чамлармызнынъ сырасын. Буллюр сувыны севем, Денъизинден айреттем...» – дей.

Сейран Сулейманнынъ шиир ве публицистик макъалелери мунтазам суретте «Йылдыз» меджмуасында ве газетада дердж олуна. Сейран Сулейманнынъ яратыджылыгъы ичюн дюньяны фельсефий джеэттен анълав характерлидир. Шаир эсерлеринде умуминсаний дегерликлерни, яни инсан сербестлиги, мерхамет ве саф виджданлыгъыны тереннум этерек, къырымтатар халкынынъ вазиятини, ана-юртнынъ табият манзараларында олып кечкен денъишмелерни айдыната, аят акъыкаты эсасында замандашымызнынъ образыны ярата. Къалем саибининъ сонъки заманда язгъан «Мукъаддес ер» шиيري инсан ве табиятнынъ узвий багълары, эйилик ве гузеллик, идеал ве аэнклик хусусында ойлар ве ис-дуйгуларле ашлангъан.

Наджие Аметованынъ бир сыра шиирлери ахлякъ, эдеп, эмек, табият мевзусына багъышлангъанлар. «Къавий олды багъымыз», «Ана тили», «Хыдырлез», «Селиме», «Наврез» киби шиирлерде Н. Аметова джумерт ана-юрт топрагъынынъ берекетини, миллий урф-адетлеримизни косътермек ичюн бир сыра бедий-тас-

вирий васталарны семерели къуллана. Къалем саиби миллий анъанелер, эял эмек ве джанлы табиаткъа нисбетен севги ве мукъайтлыкъ акъкъында фикир юрюте.

Акъмесджит шеэри 4-нджи санлы умумтасиль орта мектебининъ къырымтатар тили ве эдебияты оджасы назик дуйгъулы Гульнара Февзи чокътан-чокъ шиирлернинъ муэллифидир. О, «Ёлджу гъарип киби юрем...» адлы эсеринде «азиз Оджасы» Челебиджиханнынъ къоркъубильмез, ватанпервер аркетлерини косътеререк, къарылгъачкъа, татар яшларына мураджаатта булуна ве ант эте: *«Ант этем мен, азиз Оджам, Миллет ичюн яшарым. Сёз берем мен, керек олса, Ватан ичюн янарым»*, – дей. *«Алтын бешигим!»* адлы шииринде Гульнара оджа халкъымызнынъ садыкъ эвлятлары И. Гаспринский, Н. Челебиджихан, Амет-Хан Султан, Алиме Абденановаларнынъ къараманлыкълары акъкъында икяе этип, бойле хуляса чыкъара: *«Иште, будыр Ватаным! Меним юрегим! Меним джаным! Таянчым! Алтын бешигим!»* Эсер, ремзий оларакъ, *«Алтын бешигим!»* деп, адландырылгъан. Йыллар кечер уйкен несиль ерине янъы яш несиллер келир, *«Кефеде ве Кезледе, бутюн Къырымда, тилимиз янгырар»*, къараманларымыз ич бир вакъыт унутылмаз, эбедиен халкъ хатырасында къалырлар.

Медиха Мамбет «Къарт эмен» адлы балладасында халкъымызнынъ джанлы тиль чокърагъынынынъ бутюн зенгинликлеринден файдалана. Эсернинъ тили образлы ве ифадели олмасына фразеологик сёз бирикмелер, риторик суаллер, къыяс ве джанландырувлар хызмет этелер. Муэллиф адамларгъа хас олгъан аляметлерни Къарт Эменге, Къаягъа, Далгъагъа кечире ве окъуйыджынынъ козю огюнде деньиз бою, янып– сёнген уфукълар, махзун ялы топрагъынынъ манзарасы асыл ола.

Эльмар Аблаевнынъ терен маналы ве кинаели лирик-фелсефий левхалары юрек адджысы иле айдынлатылгъанлар. Занымызджа, «Язнынъ къургъакъ чиллесинде», «Айсыз къаранлыкъ геджеде» серлевалы шиирлеринде шаир тюшюнде ве къайгыларынен пайлаша. Бугуныки вазиетимизни коререк, видждан, намус, мерхамет киби алидженап анъламларымызны бош сёзлерге чевирильгени акъкъында сёз юрюте: *«Яланджылар кене минберге чыкып, Бош сёзлернен халкъ къулагъын толдура. «Лаф олсын», – деп. Лаф эткенлер чокълашып, Акъикъатны сёйлегенлер ёкъ ола!»* – дей.

«Йылдыз»нынъ алтынджы санында шаир Эскендер Фазылнынъ бир сыра шиирлери басылгъан. Оларнынъ эксериетинде догъгъан кой, ана-юрт, «гузеллик ве итираф», севги ве нефрет, эйилик ве «къара юрекли» инсанлар акъкъында фикир юрютиле. Эскендер Фазыл эсерлерининъ муим алямети – аятны кенъ къаплап алмагъа ынтылув, джемиет, халкъ аятындаки энъ муим

адиселерни акс эттирювдир. «Мен бойле инсаным» адлы шиирде шаир дерсинь окъуйдыжыларнен субетлеше, макъсады, юрген ёллары, «чокъ шей корьгени» акъкъында икяе этер экен, санки аят ёлуна бир екюн чеккен киби корюне: «Чокъ ёл юрдим, чокъ шей корьдим. Даа нелер корерим. Мен меракълы омюр сюрдим. Ич гизлемем, сёйлерим», – дей. «Бирлик» серлевалы шиир улу устазымыз И.Гаспринскийнинь «Тильде, фикирде, иште бирлик» сёзлеринен башлана. Э.Фазылнынъ бу шииринде халкъымызнынъ сюрдюнликтеки вазияти, тарихий ватанына къайтувы ве озюнинъ миллий девлетчилигини гъайрыдан тиклев огърундаки куреши озь ифадесини тапа. Муэллиф бу мукъаддес макъсад ичюн бутюн анълы омрюни багъышлайджагъыны айта. Атешин шаир Эскендер Фазыл бизнен яшамакъта. Онынъ эдебий эсерлери – омюр китабынынъ федакярлыкъ, къуванч, куреш саифелерининъ ифадесидир.

Белли ки, поэзия инсаннынъ ойле бир рухий ихтияджы ки, он-сыз ич яшайышны тасавур этмек мумкюн дегиль. Лякин язмакъ, шаиране образларнен фикир этмек, эр кеске насип олмай. Бугуньки шиириетимизнинъ шекиль ве мундериджеси, композицион къурулышы, эдебий-тасвирий васталары ве образлар системасы джеэтинне кельгенде шуны къайд этмек мунасиб: зенгин эдебий тиль олмадан бедий, нефис эсер шекили яратылмай. Иджаткяр тиль саесинде миллий характерлер, унутулмаз табиат манзаралары, къараманий образлар ярата. Т.Халилев «Парлакъ ве акъчыл йылдызлар» серлевалы макъалесинде: «Сен табиятта тильни яхшы бильмесень, эдебий эсер язып оламазсынъ. Чобанларнынъ къавалларында инълеген эзилерими, о назик, хош, чам къокъулы, деньиз ренкли, дюльбер тилимиз... ах, оны бильмемек, яхут зайыф бильмек мумкюнми? Бу тильни бильмейип, яхшы эсер язмакъ ичюн элимизге къалем алууда мана бармы?» – дей [3, с. 62]. Бакъынъыз, макъаленинъ язылгъанына мына-мына 40 ыйл оладжакъ. Амма бир шей деньиштимми? «Йылдыз»да басылгъан шиирлернинъ эписини бу макъаледе къайд этип чыкъмакъ кучь. Эм де олар мундеридже ве бедиед джеэтинден эписи бир севиiede дегиль. Малюм ки, лирик эсернинъ инсангъа олгъан дуйгъудашлыкъ тесири гъает буюктир. Лирик эсерде шаирнинъ шахсий дуйгъулары ве фикирлери озь ифадесини тапа. Лирик образларда олгъан дуйгъудашлыкъ, яни эмоционалик, лирик эсернинъ тесирини къуветлендире. Бу тесирченлик акъыкий бедий эсерде о къадар кучлю ки, биз бир кере окъугъан эсерлеримизнинъ къараманларыны я да онда тасвирленген аятий аллар ве манзараларны омюр бою хатырамызда тутамыз, ве аксине, терен фикир ве юксек бедиед сезильмеген «эдебий махсулаттан» тез-тез четлешмеге, унутмагъа истеймиз. Энь муим

меселе шу ки, шириетнен меракъланмагъан ватандашымыз пек аз. Базылары бедий ве гъавий усталыкъкъа саип олмакъ ичюн йылларнен къалемлерини сынайлар, дигерлери исе «манзумелерини» тез-тез язып, алемге ашкъар этмеге ашыкъалар. Лякин, тенкъидчимиз дегени киби, «манзум эсер язмагъа билюв, даа шаир олдым – демек дегиль» [4, с.173]. Хайсер Сеитяянынъ несир ве назм эсерлери «Йылдызда» дердж олуна. О, «Ильки йылы ят топракъта», «Эски дост душман олмаз», «Итибарымны къавеньден корем...» киби икяелернинъ муэллифи олмакънен, даа бир сыра шиирлернинъ де муэллифидир. Хайсер Сеитяянынъ озь хусусий ифаде усулы, шиир язув техникасы ве материал сечип алув саасындаки араштырмалары гъает меракълы. Амма дикъкъатымызны «Къара дагъ» адлы шиирининъ биринджи дёртлюги джелъп этти: «Сен вулкан олып атылгъансынъ. Я не вакъыт яратылгъансынъ? Бинъ йылар инкишаф эткенсинъ, Сонъ бу дереджеге кельгенсинъ...» Шаир инсангъа хас олгъан аляметлерни «вулкангъа» кечире ве дерсинъ соргъу сорай я да бир эсабат талап эте ве сонъра озь-озюне джевап бере. «Къызлар» адлы шиирде: «Яхшы-яман сайламагъан къызлар бар, Башына шал байламагъан къызлар бар, Окъумагъа пек истеген къызлар бар, Сонъуны ич тюшюнмеген къызлар бар», – дей. Шиирлерде сатырда, къафие де къолайлыкънен бири-бирине тиркеле («атылгъансынъ-яратылгъансынъ», «эткенсинъ-кельгенсинъ») ве сыкъ-сыкъ расткельген «къызлар бар» киби редиф шаирнинъ къырымтатар къызларына нисбетен янълыш фикирини ифаде эте. Шиирнинъ умумий гъаесини алып бакъаджакъ олсакъ, муэллиф не ифаде этмеге истегени анылашылмай.

Назмиетимиз акъкъындаки фикирлер кеткен сайын адалетли ве мундериджели янъгырамакъталар. Сёз келими, базы яш шаирлеримизнинъ эсерлеринде янълыш манада къулланылгъан сёзлерни къайд этмек мумкюн. Месея, Эльмара Мустафаева даима иджадий араштырувларда булуна. Юксек котеринкилик ве эмоциональ тасвир васталарынен язылгъан «Оксюморон» серлевалы шиирде меджазий мана ташыгъан сёз ве ибарелернинъ сайысы чокъ. Айны шу меджазий мана ташыгъан ибарелер ярдымы иле муэллиф озюнинъ дуйгъуларыны ифаде эте: «Къапыны къакътым. Кечмишни къувдым. Эр бир тарафтан диварлар къурдым. **Янъы ривает энди язаджам**, Аят акъкъында бойле айтаджам...». Эсернинъ тили акъкъында сёз юрютир экенмиз, шуны да къайд этмели ки, фольклорымызнынъ къадимий жанрларындан бири сайылгъан **«ривает»** – акъыкий вакъиа ве къараман акъкъында **халкъ арасында айтылып кельген икяедир**. «Илькиде, бу икяени, тасвирленген вакъиа ве шахысны **бийген адамлар** яраталар. Лякин, сонъра, агъыз-агъыздан айтылып, не-

силлерден-несиллерге авушып, асырлар девамында бу эсерлер зенгинлеше, теренлеше ве баягы денъишелер» («Къырымтатар ве четэль эдебияты»). 7-нджи сыныф ичюн дерслик, 25-26 с. 2008 с.). Сонъки йыларда эдебият алемине келип къошулган Мухаммед-Али Сулайманов, Гульнара Февзи, Весиле Менусманова ве дигер истидатлы яшларымыз классик анъанелеримизге таянып, назмда озь ёлларыны кешф этмек ичюн гъайретнен чалышалар. Биз макъалемизде 2019 сене «Йылдыз» журналында дердж олунган поэтик орьнеклери акъкъында озюмизнинъ базы фикирлеримизни бильдирдик. Зан этемиз ки, журналнынъ илеридеки фаалиетинде бу фикирлернинъ файдасы олур.

Къулланылган эдебият

1. Султан И. Теория литературы / Издат Султан. – Ташкент. – «Уки-тувчи». – 1980. – 392с.
2. Халилев Т. Парлак ве акъчыл йылдызлар / Т.Халилев // Йылдыз. – 1981. – №6. – С.61–62.
3. Аппаз Ш. Мавы тамчылар: шиирлер / Шукри Аппаз. – Ташкент: – Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1985. – 68с.
4. Шемъи-заде Эшреф. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь: Доля. – 248с. – (Бильги чокърагы)

Фера Сеферова

Умер ИҗМИ

Багъчасарай*

Очерк

...Багъчасарайға ғарптан Кемер-Къапудан кирилиз ве Дар-Агъачтан тюшюлюр ки, бу эки кириш ёлу да бири-биринен бой-боюна ки-бидир. Кемер-Къапудан киргенинъиз киби, солда шаркълыкъ вари бозма мимары чешме олып, бу чешменинъ коксюне мыхлангъан мермер левхада шу бейит язылдыр:

*Падишахымыз ёл къазасындан булдугъы ичюн неджат
Эхли ислям шукюр идуп акъкъыттылар аб-и-хаят.*

(Базы риваетлерге коре, ишбу бейит Сеид Абдулла Озенбашлы тарафындан язылмыштыр).

Чешмеден сонъра артыкъ Баш-Джадде башлар ки, бу Дар-Агъач тюбю, Янгъан Джами авузы, Шейтан-Чаршысы, Туз, Ашыкъ, Согъан базарлары ве саире адларле бир такъым чаршы ве базарларға болюнир.

Баш Джадде Багъчасарайнынъ бир башындан экинджи башына къадар бираз йыланкъавимси, яткъан бир йылан киби, бойдан-бой созулып яткъандыр ки, бу йыланнынъ аркъасы да тюз олмайып, энъишли-ёкъушлы ве чукъурлы-чакъыллыдыр. Онынъ чукъурлы ерлери язда биле тизден чамур ёкъуш ве саире ерлери исе ангидир бир шаирнинъ дегени киби:

Язда тоз бораны.

Къышта къар бораны...

Яхут та дигер бир шаирнинъ дегени киби:

Тёпеси Чуфут-Къалеси,

Ашасы джеэннем дереси.

Багъчасарай бунынъ нереси?

Тасвирине пек уйгун олып, акъикъатен, бу тоз ве къар боранлары вакъытында кунъдюз фенернен араштырсанъ, шеэрни тапыштырамазсынъ. Бундан отърю олса керек вакъытыле: Багъчасарайда къыркъ яшында бир «сабий» джоюлды, корьгенге бахшыш

* Муэллифининъ язув услуби къалдырылды

бериледжектир! – деп, деллялар багырышып кезе экенлер. Эм, акыйкытен, Багъчасарайда олур-олмаз «сабийлер» озь ёлларыны пек чабик адаштырырлар, чюнки онынъ эки тарафында ёлдан кечкенлерге я да бири-бирине дарылмыш киби, аркъа чевирип турган, я да бири-бирине бакъып, пенджерелери озъара козь кыпышыр киби, бакъышкъан эвчиклери тизильмиш... Багъчасарай аралыкълары арасында ёлны адаштырмамакъ ичюн чокъ буюк бир меарет ве усталыкъ керектир.

Баш Джадденинъ эки тарафында бир-бирине даянып тирелип, янтайып ве бири-биринен къолтукълашмыш киби, эски тюкянчыклар, къавелер, фурунлар тизильмиштир ки, бунлар хастахане огюнде невбет беклеген о заманнынъ хасиаларына я да, даа догърусы, джами огюнде тиленген акъсакъ, топал, чырпыкъ, солакъ, сокъур, сагъыр ве саире тюрю алий, сакъат тиленджилерге бенъзерлер. Оларнынъ ичинде артыкъ бир аягъынен къабирге сокъулган ве таягъына даянып: «Ал-л, киттим, ал-л йыкълдым. Тутунъыз, йыкълдаджагъым!» – деп, сонъ кунълерини яшагъан, уфурсенъ, йыкълдаджакъ киби ихтиярларгъа бенъзегенлери олгъаны киби, «тийме манъа, шимди устюнъе аварым!» – деп турган тюкянчыклар да бардыр. Бунлар тыштан корюништир.

Бу эсер бир парча къыскаартылып бериле

Оларнынъ ичи къоба киби къаранлыкътыр, чюнки бу тюкянларда пенджере пек сийрек корюльген шейлерден олып, олгъанлары да козьлерини юмып юкъусырар киби туралар, чюнки онларнынъ эксерисининъ джамлары я асла къоюлмагъан, я да къоюлса да кырылган, ве бу тешиклерге раст кельген шейлер, меселя улпакълары саркъкъан ястыкълар, дженевиз кунюнден къалма чулчубурлар ве бунъа бенъзер шейлер тыкъатылгандыр.

«Къобалар» ичинде эснафлар яни: кыршавджы, къалайыджы, тенекеджи, куркчи, къалпакъчы, кийизджи, чарыкъчы, къайышчы, аякъкъапчы, демирджи, къуюмджы, йипчи, бешикчи ве дигерлери чалышалар. Онларнынъ ичинде шегирт ве къалфасы¹ булунгъанлары пек сийректир, чюнки эснаф озь кечинмесини зоргъа чыкъарыр ве онынъ ишлеп чыкъарган малы Багъчасарайдан чокъ узакъ китемез. Шойле ки, фабрика эм дюльбер, эм уджуз къазанлар япар, бакъырджынынъ ясагъан къазаны онынъле ойле ольчешемез, чюнки фабрика къазаны енгильдир ве бу енгиллиги саесинде куреште о агъыр эснаф къазаныны йыкъар я да тюбюни тешип ташлар...

Бу кейфсиз зенаатханечиклерден чыкъкъан дигер маденлер де айны бунынъ кибидир. Онлар орта асырларда кечселер де, лякин йигирминджи асырда кечмейлер, онынъ ичюн бу кучюк эснафкъа кечиниш гъает де агъыр.

¹ Шегирт ве къалфа – уста янында огренджилер.

Багъчасарайда Къырым ве ондан тыш базарларгъа кечкен мамулятнынъ энъ биринджиси – мешин, сахтиян олып, буны азырлап чыкъаргъан табакъ эснафы энъ къуветли бир эснаф сайылыр.

...Иште, табаналар Баш-Джадде иле бой-боюна Багъчасарай дересининъ ортасындан Чюрюк-Сув акъар. Чюрюк-Сув бу шеэрнинъ «канализациясы»дыр. Онынъ эки тарафына къурулгъан куньлеринден башлап, та йыкылгъангъа къадар кунь корьмеген, авасы исе сонъ дередже сасыкъ, озьлери исе басыкъ, дым, къаранлыкъ табаналар тизильгендир. Бу табаналар бир такъым аджыларнынъдыр. Бу аджылар озьлерининъ байлыкълары саесинде кучюк эснафкъа къаршы конкуренция ачар, оларны харабиетке огъратырлар ве ниаетинде исе, бу харабиетке огърагъан кучюк эснаф озь кучюни аджыларгъа сатмакъ меджбуриетинде къалыр.

Эснафлар умумиетле эки табанагъа болюнир. Кучюк эснаф агъния табакъасы. Бу агъния табакъасы учь-беш ве даа зияде къальфа ве шегиртни истисмал этерлер. Онларнынъ Кача ве Бельбек озенлери бойларында багъчалары да бардыр. Бутюн эснафлар машина не демек олгъаныны бильмезлер. Табакъ эснафынынъ энъ буюк «машинасы» – табакъ япрагъы дёгюльген кедиктир ки, бу даа туфан кунюнден къалма энъ иптидаий бир кедиктир.

Эр эснафнынъ бир «уста башы» олып, булар эснафнынъ

селефнамесининь омюрге кечирильмесине незарет этер ве селефнамеден тышкыа чыкыкыанларны «ёлсуз» быракыыр, яни джезагыа огьратырлар ки, бу мувакыкыат бир заман ишке чыкымамакы ве саиреден башлап, «ёлсуз» кыалгъан кишиге бойкот ве атта оны эснафтан чыкыармагыа кыадар барыр.

Селефнаме яры диний бир низамнамедир. Онынъ баш хызмети кыалфа ве кучюк эснафны зулум ве истисмагыа огьратмакытыр.

Уста башы эснафнынъ энъ зенгининден сайланыр ки, бу зенгин тек озь табакыасынынъ менфаатыны козьде тутар. Селефнаме саесинде ири буржуазия озь монополиясыны да яшатыр.

Пек чокъ такыдирде кучюк эснаф уста башынынъ мусаадеси олмакысыздан озь метасыны сатамаз ве иляхри.

Багычасарайда алтмыш беш кыадар кыаве олып, бунынъ себеби эппи бир кыисмы ханлы эди. Бу кыавелерден бир кыачы мустесна олмакы узьре, кыалгъаны эписи тенбель ятакылары олып, бу кыаве саиплери озьлери де энъ тенбель кимселер эди. Метасы кечмей, ишсиз кыалгъан эснаф бу кыавелерде топланыр, бош куньлерини мында кечирирлер. Онлар беклерлер. Бу кыаве кошелеринде сигар савурып, беклерлер. Аз сёйлешир, чокъ сусарлар. Базан кярлыджа бир алыш-вериш япсалар ичерлер. Сонъра керек кыаведде, керексе озь «кыобасына» чекилип, анда ымпыс-тымпыс отурыр, тюшюнир ве беклерлер. Лякин не беклерлер, не тюшюнирлер, буны озьлери де бильмезлер.

Мустесна кыавелер учь дане олып, бунынъ биринджиси Шейтан-Чаршысындаки «Шаркы» кыавесидир. Бу зиядесиле табакы эснафы агыниясынынъ тиджарет ве сиясет клубыдыр.

О заманнынъ бутюн бейнелъхалкы меселелери мында чезилди. Энъ буюк сиясетчиси исе Багычасарайда «Столыпин-2» намыны кыазангъан ве табакы эснафынынъ уста башы – Аджы-Лёмандыр. Бу аджынынъ сиясеттен не дередже дем ургъаны шу мисальден анылашылыр. Меселя газетада мюреттип хатасы оларакы «пароход» сёзюнинъ бир ариффи баш ашагы тюшер. Аджы-Лёман исе этрафына топланып газета диньлегенлерге маналы-маналы бакып: «Харфнынъ баш ашагы тюшмеси. Шу пароходнынъ батмасына аляметтир!» – дер.

Экинджи мустесна кыаве «Авропа» кыавеханеси олып, мында Исмаил бей озю де тешриф буюрыр. Бу кыаве Тюркиедде тасиль корьген ве тюрк газеталары окыугъан «Фатих-Джами»синде дерс алгъан Истанбул дембеллерининъ клубларыдыр. Мында «Кыаракозъ» де, «Молла Насреддин» де окыулыр ве бу кызыл фесли затлар, атта Тюркиедеки «Мевляна», «Бекташи» ве саире текиелер киби бир текие кыурмакы ве онынъ адыны да «Гьор-Гьорий»

текиеси кьоймакъ истей эдилер ки, адындан анылашылдыгъы веджихле, текие ибадети гъара-гъуранен кечеджек эди.

Учюнджи Топал-Азамнынъ къавеси олып, мында Тарпи-Асан, Аджы-Эмир, «Зынджырлы» мудеррислери ве саире дин ве ислям векиллери топланырды. Бу къаве, бу сюретле энъ мутаассиплернинъ клубы эди.

Базан эснаф тюкянынынъ алдындан бир «марушке» кечер, онлар авы ичинде беклеп де чибин я да бир кьуртчыкъ къанатынен илишип кечкен бий киби, тюкянындан башыны чыкъарып, бу «марушке»нинъ артындан бакъар ве о козьден гъайып олып киткен сонъ, башыны бургъалап, эски отургъан ерлерине къайтырлар. Бу баш бургъалавны эки манада аныламакъ мумкюн: бири – ой да дызман марушке! Дигери – ёкъ, беклегеним бу дегиль... – демектир.

Багъчасарайда юксек минарели джамилер олгъаны киби, минареси чочамий торгъай киби, чочайип тургъан я да бус-бутюн минаресиз джамилернинъ сайысы къавелернинъ сайысындан чокъ аз дегильдир.

Бу джами чокълугъы ве айны заманда бир къач текие булунмасы мында афуз, мазин, къайым, имам, хатип, софу, шейх ве дигер дин хадимлерининъ номайлыгъына делильдир. Оларнынъ кечинишлери пек рааттыр, чюнки халкъ оларны вакъыф эм де тюкян киралары иле беслер. Догъсанъ, онлар адынынъ кьоярлар, эвленсенъ, никяхынъны кыярлар, хасталансанъ «окъурлар», ольсенъ, олюнъни юварлар, дженазе намазыны кылар ве мезаргъа кьоярлар.

Алыш-веришчилер де чешит кысымларгъа болюнирлер. Оларнынъ ичинде кьоюн ишкенбесини таякъ уджуна такъып, саткъанлардан башлап, Аджи Муждаба киби миллионерлер бардыр. Табийй бу алыш-веришчилерининъ 90 файызыны кучюк алыш-веришчилер тешкиль эте.

Медений ишлер пек айнорлыдыр. Иште сизге макътавлы бир «усул-и-джедит» мектеби. Басыкъ бир бина. Бунынъ эснаф тюкянчыгындан буюк бир фаркъы ёкъ. Фаркъ тек шундасында ки, мында эснафнынъ тезьясы² ерине узун ралелер ве бир де къара тахта бардыр. Оджанынъ орта асырдан къалма бир джеза алетидир. О уджлары кьошулып багълангъан эки таякъ олып, оджа эфенди «къабаат ишлеген» баланынъ аягыны таякъларнынъ арасына кыстырыр ве табанларыны тёпеге котерип, бар кьуветинен чубукъ я да орьме къамчынен бу табанларны хашлар...

О кучюк «джанийлер» кьуйругындан тутулгъан бир кесертки киби, бургъаланырлар, ниает, оджа ёрулгъан сонъ, азат олурлар.

Бу мектеплерде окъулгъан дерслер: Къуран, теджвит³, ильмихал⁴, ховадже-и-субьян⁵ ве бираз да язы-сызыдыр.

Усул-и-къадимнен⁶ усул-и-джедит⁷ арасындаки эсас фаркъ тек шекильде олып, мундериджесинде балабан бир фаркъ ёктыр.

Яни усул-и-къадимде бала дёрт йылда къара⁸ таныса, усул-и-джедитте эки йылда таныр. (Мен усул-и-джедитнен окъудым, фалакъагъа огърамасам да, лякин Багъчасарайнынъ Кёр-Афузы аз къала кьулагъымнынъ бирини чыкъарып алаязгъан эди).

Багъчасарайда алий мектеплер, яни «вуз»лар дахи олып, бунларнынъ энъ мешхуры «Зынджырлы Медресе»дир. Бу медреселер юкъарыда сайып кечтигимиз диний хадимлернинъ янъы кадрларыны азырларлар...

Багъчасарайнынъ аджаибат ве гъараибаты да пек чокъ исе де, лякин биз бу къадарнен иктифа этип, меркезиндеки Туз базарында бираз токътайыкъ...

– Ишкембелер!

– Баллы-бузлу макъсымам бар! Отуз эки тишинъ Аллагъа эманет!!!

² Тезья – станок.

³ Теджвид – Къуранны ифадели ве догъру окъув дерслери.

⁴ Ильмихал – диний къаиделер дерслери.

⁵ Ховадже-и-субьян – XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башларында балалар ичюн чешит илим дерсликлери.

⁶ Усул-и-къадим – эски усул окъутувы.

⁷ Усул-и-джедит – янъы усул окъутувы. Бунъа даа «савт-и-усул»

⁸ Къара – бу ерде «язув» манасында.

Эльзара Сейдаметова. Къырым услюби. 2018 с.

– Сыджагына буюрынъ, агъам, эй!
– Койдеш, чарыкъларым чокъ къавийдир, къыркъ йыл кийсенъ тешемезсинъ!

– Дженазе намазынынъ севабына къаст эткенлерге, севап азимдир!⁹

– Менден де алынъ!

– Ой, аячыкъларым бар, эй!

– Дал басты кираз, топы эки шагъа!¹⁰

...Иште Яшлавнынъ дели Сеити. Абдульваапнынъ къавеси огюнде давлусыны ерге къойып муштери беклеген чиберекчи дерлер. Яни арап арифлеринен окъув огренгенде, созукъ арифлерни къошып окъумакъ. Бойле усул иле арапча язув-сызувны даа къолай ве бир-къач дефалар тез огренмек мумкюн.

Онынъ ким экенини бильмей давлусынынъ къалпагыны ачып: «Буюрынъыз, койдеш!» – дей. Сеит буюра ве отуз-къыркъ чиберек ашагъан сонъ, туруп китеята. Чиберекчи:

– Койдеш, парасыны бермеге унуттынъыз, – дей.

Сеит исе ондан джиддий чырайнен:

– Дженнетте давулны ким чаладжакъ я? – деп сорай.

Меселе анылашылгъан сонъ чиберекчи джелъкесини къашый.

Иште, Таз-Осман... Тюкянында секиз къуман, алты чанакъ, еди къошкъулакъ ве саире. Муштери козьлей...

Иште, онынъ тюкяны устюнде Аджы Муждабанынъ тюкяны... Аджы агъа даа яны саргъан сигарыны пармакълар арасына къыскъан, о ерден тююнени савурып бириси кечмесини беклей. Ниает, сигарыны думанлатып, сёгюне-сёгюне дели Эмир-Али кече.

– Эмир-Али, къана берчи атешчигинъи!

Дели Эмир-Али титрек элинен атешини узата ве Аджы сигарыны думанлата. Яшлардан бири Аджы агъадан:

– Аджы агъам, сени чокъ зенгин бир адам дейлер, догърумы шу? – деп сорай.

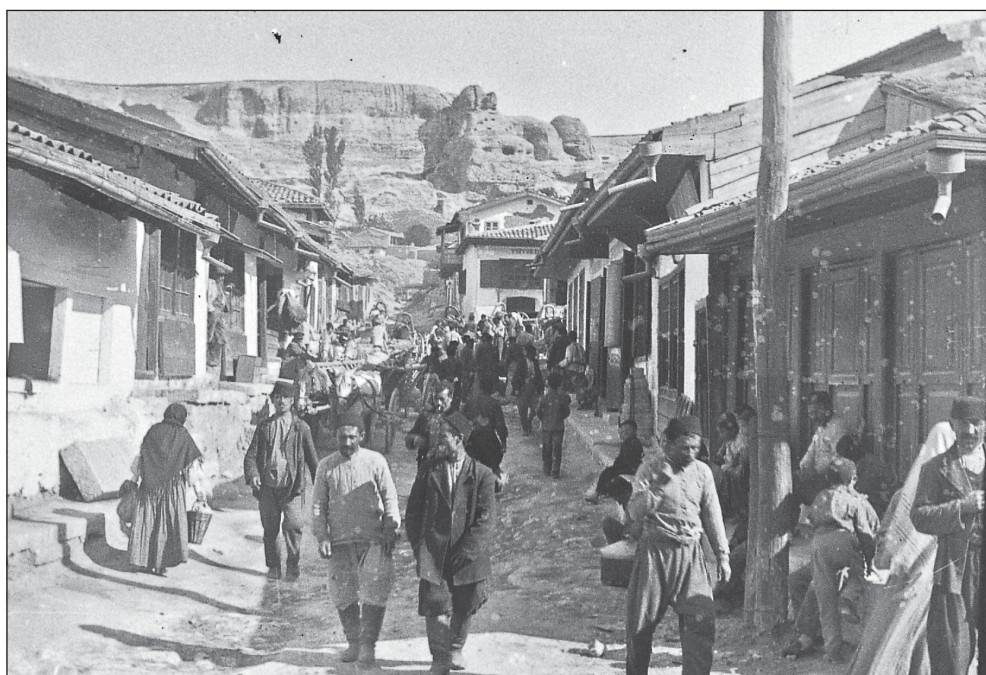
Аджы Медине фукъареси киби бир чырай ясай ве фукъаре бир адам экенини анылатмагъа башлай.

– Ёкъ, къардашчыгым, мени зенгин дейлер амма бу ялан. Менем нем бар? Демир ве бакъкъал маллары складчыгым. Элли бинъ пуд къадар богъдай алгъан анбарчыгым, Акъмесджит янында бир койчюгим, Акъмесджитте бир кварталчыгым, беш десятина къадар кучюк бир багъчаджыгым, мында ве Фоти-Салада бирер тюянчыгым, эвчиклерим ве саир уфакъ-тюфек шейчиклерим бар..

Шай я, Аджы агъа чокъ «фукъаре». Эгер бираз аллы-такъатлы олса эди, ич о дели Эмир-Али киби, бир тиленджиден атеш тиленирми эди?

⁹ Дженазе мерасимине давет.

¹⁰ Ша (шах) – бу ерде «капик» манасында.

Сиз онынъ насыл байыгыяныны сорарсынъыз. Байлар насыл байырлар? Учъке алып, бешке сатар. Халкънынъ ихтияджынен файдаланыр, халкъны талар, копектен де фена агъыртып талар. Алдатыр, ишлетир ве чалыштырдыгъы кимсенинъ акъкъынынъ буюк бир къысмыны кесип алып...

Онынъ къомшусында софу Алининъ тюкяны бар. Софу ишкем-беджиден алган дёрт шалыкъ ишкембени парчалап азырлагъан сонъ, эски бир легенни ала да, оны бир таякънен давул киби чокъмарлай. Туз-базарынынъ бутюн мышыкълары бу давушкъа миявлашып келе ве софунынъ берген ишкембелерини ашап дагъылалар. Бундан сонъ софу Али йигирми сажень авлагъындаки къаведжи Къадыргъа багъыра. «Къадыр! Къадыр!!» Къадыр къавеси огюне чыкъа ве башыны узатып бакъа. Софу шаадет пармагыны котере, сонъра элинен оджакъкъа джезве тыкъкъан киби япа, яни бунынъле «бир къаве» демек истей. Къадыр бу «телефонны» анълай ве иджрасына бакъа.

Туз-Базарнынъ устюндеки Аджи-Абланынъ «озъ падишасынынъ козюне кирмек ичюн» яптыргъан казармалары, онынъ астындаки чарыкъчы тюкянджыкъларыны эзер киби, басып туралар. Аджи-Абла чокъ зенгин ве «мерд» бир адамдыр. Онынъ ады та «Гульбуниханан»¹¹ эсерине кирген.

¹¹ «Гульбуниханан» (ханларнынъ гультерегини) эсери 1811 сенеси Халим Герай тарафындан язылып, 1870 ве 1909 сенелери эки дефа Истанбулда нешир олунгандыр. Экинджи неширини Абляким Ильмий азырлап, китапкъа чешит къошма малюматлар кирсетип изаатлар бергендир.

...Юкъарыдан бир атлы фаэтон келе. Онынъ ичинде Исмаил бей Гаспринскийнен Аджи-Эмир эфенди яслана берип отургъанлар. Онлар Санкт-Петербургкыа кителер. Гаспринский анда Аджи-Эмир Эфендини 2-нджи Николайнынъ узурна чыкъараджакъ.

...Иште, ашагыдан эки атлы фаэтоннен Багъчасарай галавасы Сулейман бей Кырымтаев чыкыа, о управагы ките, анда онынъ иши бар. Яни кучюк эв саиплерининъ устюне кыюлган налогны арттырып, байларнынъкини эксильтеджек, ораза тутмаган яшлары «тыймакы» ичюн бу хусуста Багъчасарай улемасына инструкция береджек ве саире киби «хайырлы» ишлерде булунаджакъ...

...Иште, юкъарыдан околоточник¹² Кузьманен бир де посмыйкы городской¹³ келе. Онлар тюкян оглерининъ сипирилип-сепирильмегенини тефтишлейлер. Кузьма чарыкчы эснафынынъ энъ фукъарелеринден сайылган Патош-Абланынъ тюкяны алдында токътай, ёлны тешкере. Патош-Абла тюкяны алдыны сипирип суварса да, лякин буны ёлнынъ ортасына, яни озъ сынъырына къадар япкъан. Оныа ёлны та Аджи-Муждабанынъ къалдырымы тюбуне къадар сипирмек керек экен...

Шай, я нечюн Патош Абла озъ тюкяны алдыны сипиргенде, Аджи агыа киби бир «фукъаренинъ» тюкян алдыны да сипирмесин?

– Ах, ты мерзавец, Патош! Ах, ты татарская лопатка! Ах, сукин ты сын!

Бу мюнаджатнынъ ниаетинде Кузьма дефтерини чыкъарып он беш рубле штраф яза. Патош Абла ичюн он беш рубле бермек, тюкянындаки бутюн малыны кедиклеринен бирге гыйып этмек демектир. О аглайджакъ киби бир чырайнен, озюнден эки къат бойлу ве секиз къат мазаллы Кузьманынъ бетине кулип бакыа ве кыюнуны акътарып, сермия деп сакълагъан бешликни онынъ авучына кыыстыра.... Кузьма дефтерине язган шейлернинъ устюни къаралай ве башкъаларыны ыштырафламакы ичюн ёлуны девам эте.

Патош Абла озюнинъ арыкы джакъларыны ве арыкы юмрукъларыны сыкыа... Кузьманынъ пешинден бакыа-бакыа да, сонъра эм джакъларыны, эм юмрукъларыны бошатып, башыны бургъалай. Бу бургъалавны да эки манада аныламакы мумкюн, яни, бу, баш бургъалав «сени падишанънен берабер ерге баткъанынъны не заман корер экеним?» я да «кене де олса, Кузьма яхшы адам, он беш кумюш ыштырафны бозды да, беш кумюш къапар алды, амма пристав¹⁴ озю олган олса, йигирми беш кумюш ыштыраф яхут да он кумюш къапар алыр эди» – демек ола...

Сонъра Патош Абла барбос копекнинъ тишинден къртулган

¹² Околоточный – чар русиесинде полис унваны. Шеэрнинъ бир джадеси яхут мааллесининъ незарет буюги.

¹³ Городовой – чар русиесинде полис унванларынынъ энъ ашагы басамагы.

¹⁴ Пристав – чар русиесинде бир кучюк районнынъ полиция начальниги.

Эльзара Сейдаметова. Багъчасарайнынь эски сокъагы. 2018 с.

бир тараш киби, озь «къобасына» чекиле ве тезьясы башына отурып, козьлерини тышкъа тикип, тюшюне ве беклей...

Тюкяны огюнден кечкен эр кес онъа Кузьма олып корюне...

Иште онынъ тюкяны огюнде бириси пейда олды... Кузьма! Ёкъ, Кузьма дегиль, «Терджиман» сатып кельген чолакь Садыкъ экен.

– Абла-агъам, газет аладжакъсынъызмы?

Патош-Абла башта алмайджакъ ола, лякин сонърадан Русиеге къаршы дженк ёкъмы экен? Яхут да «бельки Николайнынъ тахтыны девиреджек киби бир шейлер бардыр» деп усютленип, «Терджиман»ны ала ве эджелемеге башлай.

Онынъ «Терджиман» алгъаныны корьген Аджы-Муждаба яваш-яваш хырсыз мышыкъ киби Патошнынъ тюкянына кире ве бедава газет хаберлеринден динълей. Патош эджелеп-эджелеп:

«Ресмий. Бухара ханы дженап азрет муневвер Мир Сеид Абдуллахат ханнынъ асар-и-диянетперверлеринден олмакъ узьре къалем язысы Багъчасарай басмаханесине буюк къыта келям-шерифлерден бинъ адет азырланмасыны сымарыш буюрдылар. Ишбу келям-къадимлер Маверраннахр¹⁵ мектеплерине вакъыф этиледжектир»...

Патош газетни буклей. Аджы-Муждаба сигарыны якъмакъ ичюн атеш кыдырып ките...

Эснафта иш ёкъ, алыш-вериш ёкъ... Онлар, бу патошлар, арада-сырада кузьмаларгъа къапар берип, аджы-муждабаларнынъ сигараларыны якъып, арада-сырада Къадыргъа «телефоннен» къаве сымарлап, озь «къобаларына» чекилип беклейлер... Арада-сырада «Терджиман»ны эджелеп, онда беклеген шейлерини араштыралар. Ве энъ сонъу олелер. Делляллар чаршы бою: «Дженазе намазынынъ севабына къаст этенлере севап азимдир!» – деп багъыра, онларны бири-бирининъ дженазесине чагъыра, къайымларнынъ «Аллах рахмет эйлесин дегенлерге, хакъ рахмет эйлее!» – деген давушлары шеэр аралыкъларыны ве Багъчасарайнынъ дженюбиндеки мезарлыкъ боюна яньрата... Имам онынъ мезары башында ясин окъуп хатим эте, телкын бере. Мазин дженазеге кельгенлерге садакъа дагъыта. Усул-и джедит мектеплери «Зынджырлы»гъа, «Орта-медресе» ве «Хан-медресе»сине сохта, бу медреселер исе, эснафнынъ дженазесини къылмагъа, «учю»ни, «къыркы»ны, «йылы»ны бермеге имамлар, мазинлер етиштире...

Туз-базарында ве бутюн Багъчасарайда омюр кене эвельки киби ките. Аджы агъа сигарыны якъмагъа деп тюкяны алдына чыкып беклей... Эснаф иш, ве иш тапкъанда, алыш-вериш беклей...

Ниает, джиан муарребеси башлай. Эснаф баллары, койлюлер

¹⁵ Маверраннахр – Сырдарья ве Амударья озенлерининъ арасындаки топракъларнынъ эски ады.

Николайнынъ сюнгюси алтында дженкке ките ве Карпатларда, Герман сынъырларында олелер...

Халкъта даа буюк бир кесатлыкъ башлай, анайлар огуллары ичюн агъайлар...

Ах, сиз анайлар! Сизден даа хор, даа мазлум, даа джаиль бармы экен? Сиз не озюньизни куньге косътересинъыз, не де озюньиз кунь коресинъыз... О акъкъашларда башларына фес кийсетилген къабир ташлары, бу хорлыкъ ичинде веремден ольген сиз, анайларнынъ, къабирлери дегиль де не? Кузьмалар сизинъ ходжаларынъызны эзе, ходжаларынъыз сизлерни эзе, амма сиз эр шейге къатланасынъыз, джандан севген эвлятарынъыз «ерге батсын Николай!» огърунда ольгенинден де, сиз сусып агълайсынъыз ве баштан аякъ фередже, марама кийип, мезардан къачкъан кефинли мевталар киби, санки аякъларынъыз астында копчечиклер бардайын салмакънен тайып, озюньизнинъ юрегинъизни белли этмейип сессиз-солукъсыз Багъчасарайнынъ тенха аралыкъларында юресинъыз... Ходжаларынъыз оле... Тул къаласынъыз, ачлыкъ чекесинъыз, арыкълап чантырлашасынъыз. Делляллар байрам намазларындан сонъ: «Къапанып» къаланларгъа беринъ садакъа! – деп вежялеттен тилене... Сизинъ элинъизден исе, сессиз-солукъсыз агъламакътан башкъа ич бир шей кельмей. Бу не, бу? Аятмы, олюмми?

...Ах, сиз анайлар, анайлар! Кунешке дарылып онъа терс чевирилген эвлеринъиз ичинде догъургъан къызларынъызны да озьлеринъиз киби япасынъыз. Башларыны къапудан чыкъартмайсынъыз, чыкъарсалар, сёгесинъыз, даа да олмаса, сачындан чеке, ве ниает

сюмсюклейсиньиз! Он дёрт яшына кельгенде, кызларыньызгъа фередже, марама кийсетесиньиз, онлар да сиз киби, не озьлери кунь коре, не де куньге озьлерини корьсетелер... Он алты яшын-да онларны ходжагъа бересиньиз, онларнынъ яш ходжаларыны кузьмалар хорлай, онлар да сизинъ кызларыньызны хорлай. Иче келе, дёгелер. Озьлери олелер, кызларыньыз да тул къала, озь кызларыны тамам анасындан корьгенлери киби осьтюрелер.

...Эр бала догъурасыньыз... олар да, о гъариплер де патошлар олып етишелер...Зулм ве хорлукълардан къуртараджакъ, раат бир омюр береджек сизни куньге ве кунни сизге косьтереджек бир кунь кельмейджекми?!

Багъчасарайны къуртараджакъ, онъа джан, хаят береджек саат не заман чаладжакъ?!!

1931 с.

Къырым АССР заманында къырымтатар неширлери

Къырым АССР девиринде **«Енъи дюнъя», «Яш къувет», «Ильк адым»** газеталары, **«Илери», «Козъайдын», «Тырнавуч»** меджмуалары киби бир сыра къырымтатар девирий неширлери Акъмесджиттеки Ленин сокъагындаки 11-нджи эвде, шимди В. Вернадский адына КФУ-нынъ Таврия академиясы эджнебий тиллер факультети олгъан, Дуваннынъ сабыкъ эвинде ерлеше эдилер. XIX асырнынъ 90-нджи йылларында къурулгъан бинанынъ саиби – Акъмесджит шеэр думасынынъ векили, къырым карайлар арасында белли аиленинъ векили олгъан – адвокат Ш. В. Дуван эди.

Шу сокъакъта, шу бинагъа якъын, зенгин тарихы олгъан даа бир къач эв тура. Бу сырада сабыкъ губернаторнынъ эви. 1920-нджи йылларнынъ башында бу бинада Къырым АССР-нинъ ЦИК ве Совнаркомы, сонъра – Татар фельдшер-акушер техникумы ве дигер муэссиселер ерлешкен. Ондан гъайры В. А. Станишевскаянынъ сабыкъ гимназиясынынъ бинасында 1925 сенесинден башлап М.В. Фрунзе адына Къырым пединституты ерлешкен.

Ленин сокъагы озъ адыны 1924 сенесинде алгъан. 1902 сенесинде о Лазаревская сокъагы (1889–1901 сенелерде Таврия губернаторы олгъан П. М. Лазаревнинъ шерефине), даа эртедже – 1876 сенесинден башлап – Бульварная адыны ташыгъан.

Къырымда Совет укюмети тикленген сонъ, Дуваннынъ сабыкъ эви, Къырымнынъ ичтимай-сиясий ве икътисадий яшайышынен багълы, муим къарарлар алынгъан меркезге чевирильди. 1920–1934 сенелери мында ВКП(б)-нинъ Къырым виляет комитети, 1934

Акъмесджиттеки Ленин сокъагы 11-нджи эв.

сенесинден исе – Кырым профессиональ иттифақларынынъ Шурасы ерлешкен.

Кырымтатар тарихы ве медениетине назар ташлагъанда, бу бина шунунъле меракълы ки – 1920-нджи сенелери мында бир сыра кырымтатар неширлери: «Енъи (сонъра «Янъы») дюнья», «Яш къувет», «Ильк адым» газеталары, «Илери», «Козъайдын», «Тырнавуч» меджмуаларынынъ муарририетлери ерлеше.

Бу неширлернинъ иджадий коллективлери шу девирде белли кырымтатар эдебиятчыларындан ибарет олып, эксериети кырымтатар эдебияты ве журналистика классиклери сыраларында ер алдылар.

«Енъи дюнья» газетасы (1918–1929), 1929-дан – «Янъы дюнья», 1938-ден – «Кызыл Кырым». Бу нешир Кырым АССР девиринде меркезий кырымтатар газетасы олып, кырымтатар журналистикасы тарихында энъ нуфузлы кырымтатар девирий неширлерден бириси, деп сайыла.

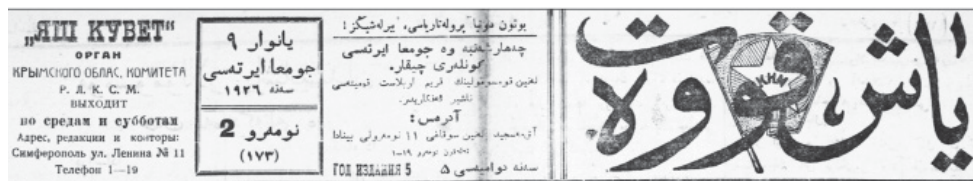
Сюргюнлик девирине къадар газета бир къач сеффер адыны эм адресини дёнъиштирген. Кырымда Совет укюмети текмилъ пекинген сонъ, Дуваннынъ сабыкъ эвинде, о тахминен 1920 сенесинден башлап нешир этиле эди.

1930-нджы йылларнынъ башында газетанынъ муарририети Карл Маркс сокъагындаки 6-нджы эвде ерлеше эди.

Шуны къайд этмек керек ки, Лазаревская (сонъ Ленин) сокъагындаки бинада чалышкъанда, газетанынъ хадимлери белли кырымтатар журналистлери, яызджылары – А.С. Айвазов, М. Недим, Дж. Гафаров, О. Зекки, Я. Мусаниф ве дигерлери чалышты. Газетанынъ бу бинада чалышкъан деври акъкъында А.С.Айвазовнынъ,

«Енъи дюнья» газетасынынъ логотипи, 1928 с. 17 апрельде басылъан саны. И. Гаспринский адына китапханесинден.

«Яш къувет» газетасынынъ логотипи, 1926 с. 2 январьде басылъан саны.

Э. Шемьи-Заденинъ, З. Джавтобелининъ ве шу девирнинъ кырым-татар муневрлерининъ хатырлавлары сакъланып къалды.

«Яш къувет» газетасы. 1922-1938 сс., 1938-ден башлап – «Комсомолец» адынен чыкъа эди.

1922-ден Багъчасарайда, И. Гаспринскийнинъ сабыкъ басмаханесинде, район комсомол комитетининъ органы сыфатында басылып башлады. 1923 сенесинден Къырым виляет комсомол комитетининъ органы олып, Акъмесджитке авуштырылды. 1926 сени тиражы 2000 нусха эди. Башта афтада бир кере, 1930-нынъ декабрь айындан – эр кунъ чыкъып башлады.

Башындан газетанынъ неширинде Я. Мусаниф, Б. Чагар, Аппазов, И. Тархан, А. Баккал иштирак этилер, месуль кятиб – Б. Умеров эди. 1920-нджи йыларнынъ сонъунда – 1930 сс. башында газетагъа С. Трупчу муаррирлик япты, 1928-1931 сс. о Къырым комсомол виляет комитетининъ биринджи кятиби эди. Сонъра неширге Исмаил Ирсмамбетов баш муаррирлик япты. Газетада шаир Ф. Аким, журналист С. Х. Сейдаметов, студент-филолог Р. Садреддинов, сонъра белли романист Дж. Дагджи ве дигерлери чалыштылар.

«Яш къувет» газетасында ресмий малюматлардан, медениет ве тасиль акъкында хаберлерден гъайры кырымтатар фольклоры ве эдебияты, театр санатынынъ тарихы боюнджа материаллар, эдебият ве театр саналаштырувлары боюнджа рецензиялар, эдебий-тенкъидий макъалелер ве иляхре басылып, муэллифлери – белли ве яш кырымтатар эдебиятчылары Дж. Меинов, А. Озенбашлы, А. Лятиф-заде, А. Теминдаров, А. Челебиев, У. Ипчи, У. Баккал, С.-Х. Сейдаметов, (Т. Бике), Ф. Абдульхай, А. Алим, А. Дерменджи ве дигерлери олдылар. Газетанынъ саифелеринде А. Гирайбайнынъ, Ю. Болатнынъ, У. Ипчининъ, Э. Шемьи-заденинъ ве дигер муэллифлернинъ ильк бедий эсерлери дюнья юзю коръдилер.

«Ильк адым» газетасы. Газета 1928 сенесинден Къырым АССР Наркомпроснынъ органы оларакъ чыкъып башлады. Афтада бир кере латин уруфатында басылып, кырымтатар язысыны къыска муддетте латин уруфатына кечирюв макъсадына хызмет эте эди. Газетанынъ муаррир вазифесини 1930 сени 19 марттан башлап А. Джемалединов эда этти.

«Илери» меджмуасы. Бу меджмуа, «Енъи дюнья» газетасынен бир сырада, шу девирде етекчи кырымтатар нешири эди. 1926–1930 сенелери дердж этильди. 1927 сенесинден башлап онынъ неширджиси Къырымтатар языджылары бирлиги олды. 1927 сенесине аит бир-де-бир санында меджмуанынъ адреси: «Ленин сокъагы, 11» косътерильген. Э. Шемьи-заде де озъ хатырлавларында «Илери» меджмуасынынъ муарририети бир сыра кырымтатар неширлеринен бирге шу адреси боюнджа ерлешкенини озъ

«Илери» меджмуанынь джылыты. Март-апрель 1928 с. И. Гаспринский адына кырымтатар китапханесинден.

М. Недим

хатырлавларында къайд эте. Меджмуанынь идареси ве конторасы исе «Крымгосиздат»нен бир ерде, Советская сокъагы, 5 адреси боюнджа ерлешкен.

1929 сенесине къадар меджмуа арап уруфатында нешир этильген (1928 с. тек 5-нджи саны латин уруфатында басылган), 1929 с. 1-нджи санындан башлап исе толусынен латин уруфатына кечирилген.

Неширнинь муаррир вазифесини бедава ичтимай тарзда белли журналист Мамут Недим (1893-1938) эда эткен. Шу девирнинь энъ нуфузлы медениет эрбапларындан бири олып, о 1928 сенеси Наркомпроснынь башлыгы олган, лякин бир йылдан сонъ ботен къабаатланып иштен бошатылган. М.Недимнинь устюне чешит «къабаатлавлар» ягдырылды, шу сырада: «Б.Чобан-задени

ачыкьтан-ачыкъ къорчалагъаны», «Илери» меджмуасы янында къурулган Языджылар бирлигине ярдым этмегени», «Чобан-заденинь макъалесинде «антисоветчинаны» эслемайип, оны меджмуада басып чыкъаргъаны», «Татаристан язы-джыларынынь делегациясыны керекли севиеде къаршыламагъаны» ве иляхре.

1929 сенесинден меджмуада месуль кятиб вазифеси пейда олды, оны башта Дж. Гафар, сонъра Джемиль Сейдамет эда этилер. Дигер хадимлер меджмуада ёкъ эди, санларнынь мундериджеси эм белли кырымтатар эрбапларынынь, эм яш муэллифлернинь эсерлеринден ибарет эди. Биринджи йылы 12 саны басылды, меджмуагъа 138 муэллиф мураджаат этип, 431 материал бердилер, олардан 89 муэллифнинь 291 материалы дердж этильген.

Муэллифлер актуаль меселелернинь кениш даиресини: дюнья эм мемлекетте уюм сюрген сиясий вазият, миллий та-

силъ, эдебиятшынаслыкъ, тильшынаслыкъ, медениет, санат меселелери, халкъ ходжалыгъы, сагълыкъ сакълав, чифтчилик, айванасравджылыкънынъ инкишафы киби мевзуларыны айдыната эдилер. Меджмуа окъуйыджыларны этнография ве археология экспедицияларнынъ нетиджелери акъкъында хабердар этти, миллий нешир тарихы, миллий театр ве кинематография меселелери, тильшынаслыкъ конференциялары, Къырымда джаилликни ёкъ этюв акъкъында хаберлер баса эди. Бир чокъ тарих материаллары, Къырымда басылган китаплар библиографиясыны дердж этти ве иляхре. Меджмуанынъ даимий муэллифлеринден Б. Чобан-заде, О. Акъчокъракълы, А.С. Айвазов, М. Недим, Дж. Гафар, В. Танабайлы, О. Фаикъны къайд этмек мумкюн.

А.С. Айвазов

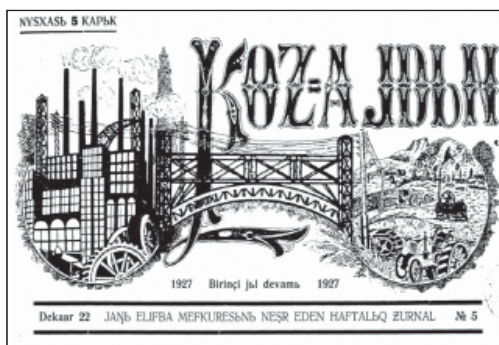
«Илери» меджмуасында айры ерни эдебий-бедий эсерлер ала эди: меджмуада Б.Чобан-заденинъ, А.Лятиф-заденинъ, А.С. Айвазовнынъ, А. Гирайбайнынъ, У. Ипчининъ, Я. Шакир-Алининъ, М. Нузетнинъ, К. Джаманакълынынъ, З. Джавтобелининъ, Дж. Кендженинъ, Э. Шемъи-заденинъ, А. Къадри-заденинъ, Жемиль Сейдаметнинъ, Дж.Меиновнынъ, В. Абилевнинъ, М. Куртиевнинъ бир чокъ эсерлери басылган эди. «Илери»нинъ саифелеринде дердж этильген энъ корюмли эсерлерден бири – А. Ильмининъ «Ачлыкъ хатирелери. Сюндюсин хатире дефтерлеринден», (1927–1928 сс.) эсери эди.

Къырымтатар муэллифлерининъ эсерлеринден гъайры меджмуада рус ве европа классик эсерлерининъ къырымтатар терджимелери басылган.

Меджмуада ер алган фотоматериаллар исе айрыджа къыйметлидир.

1927 сенеси белли театр эрбабы Дж. Меинов иштирагинен «къырымтатар иджадий муневверлерининъ буюк ве яш несиллерини бирлештирюв» макъсадыны огюне къояракъ «Илери» меджмуасы алтында Къырымтатар языджылары Бирлиги яратылды ве меджмуанынъ неширджиси оларакъ сайыла башлады. Языджылар бирлигининъ топлашувлары да шу йыллары Ленин сокъагъы, 11 эв адреси боюнджа кечириле эди.

Эки йыл девамында меджмуа айда бир кере, сонъра айда эки кере чыкъа эди. Энъ буюк тиражы – 1500 нусха олды. Форматы – А4, эр бир саннынъ орта къарары 80-90 саифеден ибарет эди. Дже-

«Козьайдын» меджмуанынь логотипи, 1927 с. 22 декабрьде чыккыан 5-нджи саны. И. Гаспринский адына кырымтатар китапханесинден.

де – 1927–1928 сс. яньы тюркий уруфаты Кырым меркезий комитетининь баш матбуат органы эди, эсасен яшлар ичюн эр афта басылды. Меджмуанынь баш муаррири – белли кырымтатар эрбабы, языджы, журналист, яньы тюркий уруфаты джемиети виляет кенъешининь башы А.С. Айвазов эди, месуль кятиби – яш шаир

Э. Шемьи-заде, муарририет эйетининь азалары: М. Недим, У. Балич, А. Лятифзаде, А. Джемалединов олдылар.

Нешир яньы латин уруфатыны тешвикъат этти, кырымтатар неширлеринден адден тыш дизайнын, бир чокъ иллюстрацияларынен айырылып тура эди. Меджмуада шу сырада М. Нузетнинь, А. Къадри-заденинь шиирий эсерлери, М. Куртиевнинь, Ф. Абляйнинь несир эсерлери, А.С. Айвазовнынь публицистикасы, дигер муэллифлернинь эсерлери нешир этиле эди. «Козьайдын» кырымтатар тилиндеки меджмуалардан, тиражы 3500 нухагъа еткен гъает популяр нешир эди.

1920-нджи сенелернинь сонъунда, Кырымда сиясий репрессиялар не-тиджесинде – Кырым ЦИК-нинь ре-иси В. Ибраимов ве «Милли Фирка» азаларына къаршы махкемелерден сонъ меджмуанынь ёнелиши бирден деньишти. 1929 сенесинден башлап

«Тырнавуч» меджмуасы, 1925 с. 22 майыста чыккыан 1-нджи саны. И. Гаспринский адына кырымтатар китапханесининь фондундан.

нешир – Къырым виляет комсомол комитети янындаки Пионерлер бюросынынъ нешири олды. 1930 сенеси – муарририетининъ теркиби денъишти (А. Ислямов – месуль муаррир олды, муарририет эйетине Девлетов, Велиуллаев кирдилер), материаллар мундериджеси де зияде денъиштирильди. Нешир эки афтада бир кере чыкып башлады.

«Тырнауч» меджмуасы. Сатира-аджвий меджмуа 1925–1926 сс. «Яш къувет» газетасына къошма оларакъ нешир этильген.

Юкъарыда косътерильген неширлернинъ муарририетлери Ленин сокъагы, 11-нджи эвден гъайры, чешит йыларда ичери азбардаки 9 санлы бинада да ерлешкенлер.

Улу Ватан дженки башлагъанынен Дуваннынъ сабыкъ эвинде Айры 51-нджи ордусынынъ штабы, 1952 сенесинден – М. В. Фрунзе адына Къырым пединститутынынъ ректораты ве китапханеси ерлешкен.

Бина ерли мимарджылыкъ эйкеллернинъ джедвелине кирсетильген.

Нариман Абдульвапов

Макъале ве фотолар «Свод памятников истории, архитектуры и культуры крымских татар. Том III. г. Симферополь» китабындан алынды.

Урьметли окъуйыджылар!

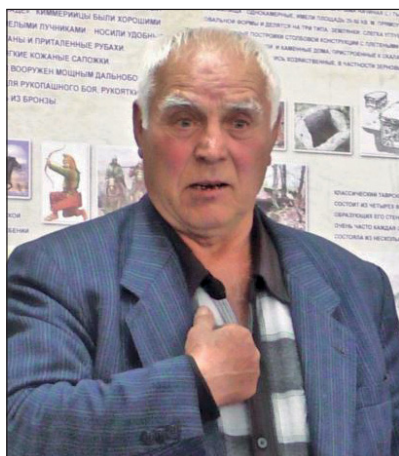
“Йылдыз” гъа абуне олмагъа унутманъыз.
Экинджи ярым йыллыкъкъа (июль-декабрь)

абуне фияты **391 кум. 62 кап.**

Абуне индекси – **75298**

Меджмуа эки айда бир кере нешир этиле.

Эльдар Шабановнын ады халкымызнын тарихында эбедий къаладжакътыр

Эльдар Шабановнын аяты кырым-татар миллий арекетинин тарихында айры бир кыйметли девир, десем, ялан олмаз. Бу темиз юрекли ватан-первер инсаннын аяты миллий арекетнен ойле сыкъ багълы эди. Онын бутюн омюри – миллий арекеттир, Ватангъа къайтув ичюн, кырымтатар халкынын акъ-укъукъларыны тиклемек огърунда миллий курештир.

Та яшлыгъындан миллий арекетинин ёлбашчылары олгъан Джеббар Акимов, Бекир Османов, Осман Эбасанов, Муаррем Мартынов, Мустафа

Селимов ве дигерлери кибилеринин янларында булунаракъ, Эльдар Шабанов оларнын халкымызнын Къырымгъа авдети огърунда мукъаддес ишлеринин девамджысы олды.

Эльдар Шабанов хатырлагъаны киби, 1966 сенеси халкъ векиллеринин бир гизли топлашувунда о бар сеснен митинг сыфатында наразылыкъларгъа кечмеге теклиф эткен эди. Шу анъ Бекир Османов онъа серт назар ташлап: «Агъызынъны къапат!» – деген эди. Топлашув биткен сонъ, Бекир агъа янына келип, яваштан: «Огълум, ойле шейлерни бойле ерде багъырып айтмайлар, фикиринъ догъру, лякин хавфлы. Эгер кучюнъиз етсе, япынъыз», – деген эди.

Бу сёзлер оны юреклендирген эди. Эвге къайткъанынен, о Бекабадда митинг азырланувына Диявер Девлетовны ве дигер достларыны джелъп этти, шу арада буюклернен акъыл танышып. Митингни тешкиль этип кечирмеге наиль олдылар. Лякин бир къач кунъден оны биринджи кере якъаладылар. Ойле этип онын миллий арекетте ёлу башланды. Шу ёлдан о омюр бою зерре къадар четке чекильмеди.

1969 сенеси Ватаны – Къырымгъа къайтты. Чокъ керелер якъаланып, «паспорт режимини» «бозгъаны» ичюн махкемелерге огъратылды. Эки кере апайы Зеранен Къырымдан сюргюн этильди.

Шу йыллары Къырымгъа къайткъан бизим ватандашларымыз сонъсыз такъиплерге, къувалавларгъа огъратыла эдилер, сатын

алгъан эвлери бульдозерлернен сюрдюрилип йыктырыла эди. Бойле къатты, джанаварджа шараитлерде Эльдар Шабанов ве онынъ кибилери: Энвер Аметов, Мамеди Чобанов, Мурат Военный, Зеки Муждабаев, Решат Османов, Мухсим Османов, Ремзи Аблаев, Джелал Челеби Осман Мамутов, Ислям Мусаев, Сейдамет Сеитмеметов, Фахрий Месчанов, Абла Муратов, Ленур Эмирвелиев, Садык Эсатов, Сейдамет Меметов, Аксеит Сеитмеметов, Лютфи Бекиров, Фикрет Халилов, Рефик Музафаров ве бир чокъ дигерлеринен берабер Къырымда миллий арекетнинъ шекилленювине ольченильмез иссесини къошты.

КГБ архивлериндеки хаберлерде – къырымтатар миллий арекетининъ энъ фаалери Къарасувбазарда олгъанлары, Э. Шабанов ве дигерлерининъ адлары сых-сых аныла эди.

Бойле инсанлар бир шейден къоркъмай, чюнки халкънынъ адалетли талаплары: Къырымгъа къайтув, девлетчилигимизни гъайрыдан тиклев ве халкъкъа маддий ве маневий зарарны одемек огърунда курешкенлерини биле эдилер.

Эльдар Шабанов ич бир шейден къоркъмагъан, халкъы ичюн адалет ичюн курешкенини бильген джесюр инсан, этрафтакилерден гъурурлы турушын, атешин нутукъларын айырылып тура эди. Къарасувбазардаки эвинде шу йыллары Къырымгъа гизли кельген бир чокъ ватандашымыз сыгынакъ тапа эди. Онынъ эвинде белли шахслар – Петр ве Зинаида Григоренколар да булундылар, онынъ балаларына нуфузлы ана-баба деп сайылдылар.

1979 сенеси Къырымда булунгъан ватандашларымыз ичюн къара заманлар кельди. О вакъыт «прописка» олмагъан къоранталарны, эпсини Къырымдан сюргюн этмеге къарар алынды. Оларны къорумагъа ынтылгъан фааллерни якъаладылар, он эки инсанны апске быракътылар. Шу йылы Эльдар Шабановны да якъаладылар. Иш еринде механикнен махсус тешкиль этильген къавгъагъа огъратылды, миллий менлиги акъаретленгенинен, о механикнинъ бетине шпательнен боя сычратты. Онынъ ичюн Шабановны къатты режимли колонияда джезагъа укъом эттилер.

«Прописка» пешинде юргенде. Ортада: Эльдар Шабанов, сагъдан: Шевкет агъа, солдан: Эбазер. 20.03.1969 с.

1987 сенеси о, Москвада олып кечкен вакъиаларда да иштирак эте. 21 халкъ делегатынынъ теркибинде А. Громыконынъ къабулында ола. Къырымгъа къайткъанынен ватандашлары Р. Османов, С. Мамутов, С. Мустафаевнен берабер къырымтатар меселеси боюнджа девлет комиссиясынынъ векиллеринен корюше.

Бираз вакъыттан сонъ, девлет комиссиясы ишининъ нетиджелерини беклеерек, шараитсизлик, ишсизлик, инфляция узеринде ватандашларымызнынъ акъ-укъукълары огърунда куреши кене фааллеше. Чадыр шеэрчиклери – наразылыкъ аланлары – Зуя къасабасы янындаки пикетни якъып-йыкъкъандан сонъ – Къарасувбазар янында, Акъмесджит–Керич ёлу узеринде пейда ола. Шу наразылыкъ акцияларыны ватандашлары Решат Османов, Абдурешит Джеппаров ве дигерлеринен берабер тешкиль эткен Эльдар Шабанов эди. Акцияларнынъ тешкилятчылары прокуратура тарафындан бир къач кере тенбиелендилер.

1987 сенеси октябрь айында Къырымда Къырым АССР-нинъ йылдёнюми мунасебетинен буюк митинг азырлана эди. О вакъытта Къырымда къырымтатарларгъа къаршы муит зияде кергинлешти, тешеббюсчилер (инициативники) тенбиелендилер, эвлери КГБ-нинъ даимий незаретинде булунды. Къырымдаки кергин вазиятти эсапкъа алып виляет тешеббюс группасы митингни лягъу этмек къарарына кельди. Бу вакъиалардан сонъ Эльдар Шабанов, Абдурешит Джеппаров инсан акъ-укъукъларыны къорчалав боюнджа Хельсинки группасынынъ топлашувына ёлландылар. Анда Э.Шабанов Къырымда, къырымтатарларнынъ вазияти, оларны такъип эткенлери акъкъында чыккыш япты. Айны вакъытта группанынъ векили Кэтрин Фицпатрик иле корюшип, къырымта-

Эльдар Шабановнынъ митингде чыккышы. Къарасувбазар ш. 1988 с.

Киев ш. «Киев-92» акциясы. Решат Османов, Сеитумер Мустафаев, Энвер Мамутов, Альмир Самединов, Арсен, Эльмира.

тар халкънынъ акъ-укъукълары бозулгъаны акъкъында тафсиятлы малюмат бердилер.

Шу вакъытлары, 1988-де кечирильген митинглерге Эльдар Шабанов эр даим къатылып, атешин, чыкъышларынен айырылып тура эди.

Халкънынъ акъ-укъукълары огърунда куреште теджрибеси мисильсиз олгъан Эльдар Шабанов, дигер белли миллий арекет иштиракчилеринен берабер халкънынъ илериде олгъан векиллеринден бириси эди.

Мен оны 50 йылдан зияде билем, бу ерде миллий арекетте онынъ буюк, ольченильмез иссесининъ кичкене саифесини айдынлатмагъа тырыштым. Онынъ миллий арекетте иштирагинден гъайры, о ишанчлы къоранта башы олгъаныны, садыкъ омюр аркъадашынен берабер беш баланы тербиелеп осьтюргенини де къайд этмеге керектир.

Эльдар Шабановнынъ ады кырымтатар миллий арекетининъ тарихына алтын арифлернен язылмалы.

Онынъ киби, Ватаны ичюн, миллети ичюн янып-куйген инсанларнынъ адлары халкънынъ хатырасында, тарихында эбедий сакъланып къалмалы.

Эльдар агъа Аллахнынъ рахметинде олсун, Яткъан ери дженнет олсун. Омюр аркъадашына, эвлятларына, торунларына баш сагълыгъы ве узакъ омюрлер тилейим.

*Сейдамет Мамутов,
Къарасувбазар ш.*

Июнь 26 – Къырымтатар байрагы куню

Ахмед Ихсан КЪЫРЫМЛЫ

Бу байракъ сенинь!

Анеминъ козь алдында,
Дедеминъ масалында,
Бабамынь хаялында
Яшадынь, гузель Къырым.
Багъчасарай – руямда,
Ялта-ички дюньямда,
Эфендикой эр анда
Яшадынь, гузель Къырым.

Багълама:

Балам, бу байракъ сенинь!
Балам, бу топракъ сенинь!
Балам, гузель Къырым сениньки,
Унутма, яврум асла унутма.
Балам, гузель Къырым сениньки,
Унутма, яврум асла унутма!

Ватан къокъусы башкъа,
Ватаннынь кокю башкъа.
Мен оны хатырласам,
Козьлерим тола яшкъа.
Анеминъ козь алдында,
Дедеминъ масалында,
Бабамынь хаялында
Яшадынь, гузель Къырым.

Багълама.

Сулейман Гезлевли. Авдет. 2014 с.

Весиле МЕЧУСМАЧЮВА

Байрагъымыз

Кучь-къуветни тимсаль эткен, намус ве адалетни,
Ватанымнынь кок семасын, ирадели миллетни.
Къырым ели ельпирете, гъурурлана халкъымыз,
Эр кес корьсин, эр кес бильсин бу бизим байрагъымыз.

Нидже душман, нидже кучьлер зорбалыкълар чектирди,
Амма деньиз, кок тимсали куреште къувет берди.
Алтын тамгъа, тамгъа-таракъ ким не десе яньлышмаз,
Амма ич бир заферимиз байракъсыз къаршыланмаз.

Бильсин халкъым, гъурур дуйсын, гъурур дуймакъ акъкъымыз.
Ич энмесин, ельпиресин тынч кокте байрагъымыз.
Къарты-яшы, огълан-къызы ташламасын элинден.
Миллетимиз, байрагъымыз яшасын эбедиен.

Къырым манзаралары

Зубеир Къадри-заде. Хансарай артындаки манзара. 2009 с.

Амет Сеит-Аметов. Багъчасарай. Салачыкъ.

Ирфан Нафиев. Авдет. 2000 с.

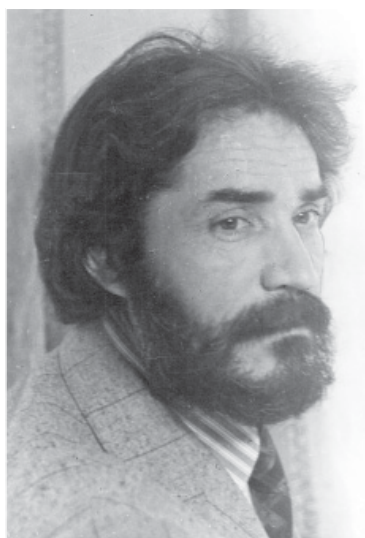

Зубеир Кадри-заде. Багъчасарай сокъагы. 2016 с.

Эдебий такъвил

ХАЛКЪЫМЫЗНЫНЪ КЪАЙГЪЫСЫНЕН ЯШАГЪАН ИНСАН

Шаир Адхат Сеногулнынъ 85 йыллыгы мунасебетинен

Истидатлы татар шаири Адхат Сеногул арамиздан эрте кетти. Эгер о сагъ олгъан олса бу куньлерде озюнинъ 85 йыллыгыны къайд этеджек эди.

Адхат Сеногул (Адхат Макаримович Синегулов) 1935 сенеси Башкъыртыстаннынъ Стерлибаш районындаки Къугъанакъбаш аулында догъгъан. О, 1950-нджи сенелернинъ сонъунда Татаристангъа келип, В. Ульянов-Ленин адына Къазан девлет университетининъ тарих-филология факультетине окъумагъа кире ве 1964 сенеси оны битирип чыкъа. Арадан он йыл кечкен сонъ исе айны шу университетнинъ фельсефе болюгини тамамлай. Чешит вазифелерде – район

комсомол комитетинде болюк мудури, мектепте директор, радиокомитетте мухбир, «Таткитапнешрият»ында муаррир, А. Токъай адына Татаристан девлет филармониясында эдебий болюкнинъ мудури олып чалыша. Айны вакъытта иджатнен огъраша. Онынъ шиирлери 1957 сенесинден башлап матбуатта корюнип башлай. Ана тилинде «Чалгъыджынынъ йыры», «Яшлыкъ эйкели», «Омуздаки дагълар» киби назм джыйынтыкълары дюнья юзю коре. Буюк жанрда иджат этип башлагъан сонъ шаирнинъ «Ашнакъайнынъ насиатлары», «Къушлар неден наразылар», «Африка мусафири» киби поэмалары догъа. 1969 сенеси Къазанда «Топлар ве муза» адлы бедий очерклер китабы чыкъа.

Шаир мунтазам суретте терджименен де мешгуль олды. Онынъ якъан терджимелери «Эллада кызы» (1969) джыйынтыгында, «Гурь Африка» (1967), «Маджар эдебиятынынъ инджилери» (1971) антологияларында басылды.

А. Сеногул арап языджысы Аз-Зийят Лятифийнинъ «Ачыкъ къапы» романыны, Вьетнам беллетристлерининъ джыйынтыгыны, белли башкъырт языджысы Мустай Каримнинъ «Айгуль улькеси» пьесасыны, таджик ве озьбек эдебиятларынынъ классиги Садриддин Айнийнинъ «Мырза домланынъ айын-оюнлары» комедиясыны, озьбек языджысы Зиннат Фатхуллиннинъ «Ташкъай батыр» фаджиясыны, кырымтатар шаири Аблязиз Велиевнинъ «Такъдир» йырыны ве бир сыра шиирлерини къазантатар тилине терджиме этти.

Адхат Сеногул кечкен асырыннъ сексенинджи сенелери Ташкентке кочип кельди. Белли языджымыз Шамиль Алядиннинъ кызы, бугунде кырымтатар языджылары бирлигининъ азасы Лейля ханымга эвледи, огуллары догъды.

Адхат бейнен биз экимиз бир къач йыл «Йылдыз» меджмуасында берабер чалыштыкъ. О девирде Ташкенттеки Гъафур Гъулам адына бедий эдебият неешриятында эдипнинъ «Тынчлыкъ гогерджини» адлы шиирлер китабы кырымтатар тилинде басылып чыкты. Оньа шаирнинъ «Къушлар ничюн чивильдийлер?» поэмасы, «Африка мусафири», «Къаракъаш» адлы масал-поэмалары ве эллиден зияде шиири кирди. Дигер эсерлери «Йылдыз» меджмуасында, «Ленинъ байрагы» газетасында, бир къач эдиплеримизнинъ китапларында басылды.

Адхат Сеногулны сюрюнликте яшагъан бизим халкъымызнынъ такъдири пек раатсызлай, бу хусуста лаф кеткенде эеджандан о, тап бир тюрю ола, бу мудхиш алгъа бифаркъ бакъып оламай, шу себептен халкъымызнынъ такъдирини онынъ эр бир эсеринде корьмек, ис этмек мумкюн эди. О, иште бойле, кырымтатар халкъынынъ Ватангъа къайтув огърундаки курешине джан-юректен къолтуткъан, онъа элинден кельгени къадар ярдым этмеге тырышкъан, къайгыргъан бейнельминельджи инсан эди.

Мен онынъ эппейи эсерлерини ана тилимизге терджиме этип, чешит йыларда газета ве меджмуаларымызда, озь китапларымда бастырдым. Лякин даа дердж олунмагъан шиирлери де чокъ.

Шаирнинъ хусусан бала шиирлери саде, дюльбер, меракълы ве къолай эзберлене, акъылда къала.

1995 сенеси майыс 24-те Адхат Сеногулгъа эдебият ве санат саасындаки хызметлери ичюн «Татаристан джумхуриетинде нам къазангъан санат эрбабы» фахрий унваны берильди.

Истидатлы, ватанпервер, гъает инсаниетли, алчакъгоньюлли иджаткяр Адхат достумызны бугунь биз буюк сайгы ве урьметнен анъамыз.

АБЛЯЗИЗ БЕЛИЕВ

Адхат СЕЧИОТЪУЛ

ТИЛЬ ВЕ ХАЛКЪ

«Кимге керек тувгъан тилинь шимди?»
Дегенлерге шашып къалам мен.
Не десень де аз бу манькъуртларгъа,
Айтынь, тильсиз миллет бармекен?

Тиль керегин бильмей олар десем,
Мында оны бильмегенлер ёкъ...
Тильсиз халкъ – там сувсыз бир балыкъ,
Буны бильгенден бильмегенлер чокъ.

Халкъынь насыл, айт, тилинь насыл?
Бу суаллер ят ойлелерге.
Озь тилинден утангъанлар азмы?
Лянетлер олсын бойлелерге.

Сакъламасань, бильмесень къадрини,
Озь ананьнынь тувгъан тилини.
Гъайып этсень мирас – хазинени,
Сенден файда бармы илинье?

Тилинь ольсе, медениет джан берсе,
Эписинден олсань сен марум...
Тильсиз миллет олудан не файда?
Тильнен яшай миллетлер даим.

1998 с, декабрь

ЯТЛАР СЮРЮСИ

Къырым деген баба-деде илин
Деньеп юре мында бинь олюм.
Япкъанлары дюньягъа сыгъмай,
Ят сюрюси къуруткъан тилин.

Кельмешеклер ерли ер саибин
Атта ит ерине саймадан,
Инсан къанунларын аякъ асты этип,
Чыкъардылар «сатылыкъ джан»гъа.

Дженкте ат ойнаткъан Тоғай-бейнинъ
Урь Ватаны эдинъ сен, Къырым...
Къабирлерге къадар аякъ асты олгъан
Энъ хорлангъан сенсинъ, эй ерим.

Ат ойнатып, ат налларындан
От чыкъаргъан несиль ёкъ ильде...
Олар мында ич олмагъанлар,
Топракъкъа чеврильген олар аслында.

Ят сюрюси саип олгъан ерде
Къырымтатар танъы атармы?
Козъачыкъ халкъ джоймаз пусласын,
Гъафлет басмаз къырымтатарны.

Къырымтатар бугунъ имаесиз,
Юрт, топракъсыз юре серсери.
Къырым ичюн нидже къанлар акъкъан
Пек де паалы төлер бирлери.

Нидже истемесин езитлер
Макъсад, истеклери бир – къыргъын.
Мен ант этем Челебиджихандай,
Къырымтатар къабеси – Къырым.

ШАИР ТИЛЛЕРИНЕН

Антанаклазис¹

Мен сёйлейим, сиз динъленъиз,
Шаир тиллери иле.
Башкъа тильни бильмесем де,
Шаир тиллерин билем!

¹ Антанаклазис (гр.) – бир чешит сёзлерни тюрлю маналарда текрарлап къуланмагъа эсаслангъан шиир шекили.

Кимерде бир шаир тили –
Бинь бир тиллерни биле...
Огюзден де сют сагдырыр
Шаир тиллери иле!

Сёйлегенде шаир сёйлей
Шаир тиллери иле.
Сабунлап ювгъандай юва
Шаир тиллери иле!

Таштан чечеклер яптыра
Шаир тиллери, билем.
Дуэллерде де атыла
Шаир тиллери иле!

Шаир тиллери шифалы
Татлы тиллери иле...
Дарагачкъа да асыла
Шаир тиллери иле!

Къыш кунюнде яз догъура
Шаир тиллери иле.
Сонакъларда² да кесиле
Шаир тиллери иле!

Башкъа тиллер бильмесем де,
Шаир тиллерин билем.
Нидже-нидже шейлер корьмей –
Шаир тиллери иле!

1998 с., январь.

БАКЪКЪАЛ ЙЫЛДЫЗЫ

*Къырымтатар халкъынынъ
Белли хореографы Ремзие
Бакъкъал ханымгъа багъышлайым.*

Азмы кокнинъ йылдызлар сырасы,
Эр бир йылдыз тюпсиз сырлар дерьясы.
Гедже олар нурлар олып ягъалар,
Юреклерге сёнмез атеш якъалар.

² Сонакъ – эджель кутюги.

Йылдызлар, биз сизден илхам аламыз,
Сизлер киби гедже-куньдюз янамыз.
Кимерде биз янган откъа киремиз,
Йылдызлардай, учып кете, олемиз...
Аят фанийлигин бизлер билемиз,
Омюр ичюн омюрни де беремиз.
Ольмемекчюн ольмейджек ад аламыз,
Ве санатта йылдыз олып къаламыз!

1996 с., декабрь,
Къырым

КЪАН КЪОШУЛСА....

Къан къошулса ятлар къанына
(Сыгъса да генетик къанунгъа),
Ич бир вакъыт къалмай къазасыз,
Кимсе ондан къалмай джезасыз.

Къан къошулса душман къанына,
Энь хавфлысы шунда кене де:
Зеэрлене къаны юрекнинъ,
Зеэрлене джаны миллетнинъ.

Къан къошулса ятлар къанына,
Зеэрлене энди бары да:
Ёкъкъа чыкъа несиль къаны да,
Ёкъкъа чыкъа миллий анъынъ да.

Къан къошулса кийик къанына,
Сен джоясынъ бутюн барынъ да.
Ве джоясынъ азиз тилинъни,
Джоясынъ мукъаддес дининъни...

Джоюласынъ демек озюнь де,
Къалмай ерде сенинъ изинъ де!

1996 с., июль,
Ташкент

ТЕНБЕЛЬ

Физкультура дерсине
Кирмей зувды Хатип.
– Тикен кирди аягъыма, –
Дее ялан айтып.
Эвде буюрсалар бир иш
Себеп тапа Хатип.
– Вазифем чокъ, вакъыт ёкъ, – дей
О, диванда ятып.
Татиль олса биле юкълай,
Кезинмей ич Хатип.
– Янъы окъув йылына мен
Кучъ джыям, – дей, – ятып.

ПЕНСИЯДА

«Меним козюм чокъ шей коре,
Къулакъ чокъ шей эшите...» –
Дей де мышыкъ мыйыкъ бура,
Санки о да иш эте.

Амма мышыкъ бир шей этмей,
Къулагъы да эшитмей.
Сычанлар эп балалайлар,
Мышыкъ атта пист этмей.

Не керек энди мышыкъкъа?
Пишкен эт, май, сыр я да
Кобетенинь йымшакъ ери,
Чюнки о пенсияда!

КЪАРДАШЫМ

Къардашым Гульчере
Сувукъта оксюре.
Озю де пек кучюк,
Бойчыгы бир зере.

О, тышкъа чыкъкъанда
Сарыла ёргъангъа.
Санки дерсинъ шимди
Кетеджек ормангъа...

ОЮНДЖАКЪ КЪОЯН

Козьлерим сюрмели,
Къулагъым тим-тиктир.
Мыйыгъым бурмалы,
Къашларым кертиктир.

Мен дюльбер къояным,
Ёкъ манъа еткенлер.
Меним куркюмни де
Артельде тиккенлер.

ЧОКЪ ЧАПКЪАНЫ ИЧЮН

Акътабаннынъ
Табаны акъ.
Къарабайнинъки
Къара.
Къарабай
Бираз буюкче,
Фаркыы
Учь айгъа бара.
Къарабай
Чокъ чапкъанына
Табаны да
Къап-къара...

Къазантатар тилинден
терджиме эткен
Аблязиз ВЕЛИЕВ.

Къырым ве Къазанны багълагъан сана йылдызы

Шефикъа Къудусованынъ 110 йыллыгына

Танылгъан йырджы, текрарланмаз истидат саиби Шефикъа (Шафикъа) Къудусова Къырым ве Татаристан арасында эки къардаш медениетнинъ эм векили эм эки тарафлама эльчисидир. О татар дюнъясынынъ кокюнде менгу парылдагъан сана йылдызы, эм йырджы эм шахс оларакъ санатымызнынъ тарихында ер алды.

1910 сенесининъ 18 март куню Къырымда, Акъяр шеэринде ерли дин джемиетининъ имам-хатиби Юсуф Исмаил огълу Рахимов (1870-1938) ве Одессада догъган Фатыйма Сиразетдинованынъ (1880-1974) аилесинде Шефикъа дёртюнджи бала олып дюнъягъа келе. Мутефеккир, "Терджиман" газетасынынъ муаррири Исмаил Гаспринскийнынъ къорантасынен барды-кельдилери олгъан, достлашкъан Рахимовлар И. Гаспринскийнынъ къызы – Шефикъанынъ шеревине – догъган къызларына онынъ адыны къоялар.

Шефикъанынъ Къырым девирли омюри

Окъумышлы, зиялы къорантада тербиеленген, агъалары, ана-бабасынынъ севгилери къучагында оськен Шефикъа бала чагындан музыка-йыргъа, санагъа къабилиетли олгъаны белли ола. Юсуф Рахимовнынъ эвинде откерильген эдебий акъшамларда,

чешит саналаштырмаларда балаларнынъ иштираги оларгъа гъает мусбет тесир эте.

Бабалары да бу акъшамларда даима булунып оларны сейир эткен. Шефикъанынъ музыкагъа авеслиги олгъаныны корьген бабасы онъа эски рояль сатын ала ве музыка боюнджа шахсий оджаны тутта. Бойле этип, 5 яшындан Шефикъа фортепианода чалмакъны огренип башлай. Онынъ биринджи оджасы, эски лех зиялыларындан олгъан, большевиклер Русиiede ат ойнатып башлагъан девирде Русиieden келип, Къырымда сыгънакъ тапкъан Елена Францевна Остроменская, талевесини Ф. Мендельсон,

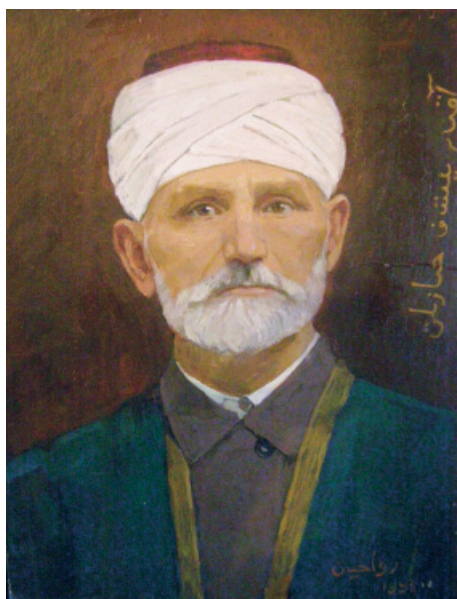

Юсуф Рахимов джами янындаки мектепнинъ талелелеринен

Ф. Шуберт, Ф. Шопен киби, Авропа, куньбаты бестекярларынынъ эсерлеринде тербиелей, инкишаф эттире. Шефикъанынъ илеридеки яшайышында бу теджрибе онъа аккомпаниатор олмагъа, асырнынъ башында пейда олып башлагъан сакъав* кинофильмлерге фортепианода чалып оларгъа зиль тутув киби зенааты джан къуртармагъа, кечинмеге имкян береджек, амма шимдилик зийрек къызчыкъ музыкада биринджи адымларыны япып башлай.

Фортепиано чалмакъ иле бирге Шефикъанынъ йыр-мунгъа истеги де пейда олып башлагъан. Йылар кечтикче Шефикъанынъ огълу рахметли Джавид Къудусов "йырламакъ къабилиети онъа анасындан, меним рахметли битам, Фатыйма абыстайдан кечкендир, чюнки бала чагында о анасынынъ татар йырларыны йырлагъаныны динълеп осьти", деген эди. Бойлеликнен Шефикъа фортепиано чалмакънен берабер 15 яшындан куньбаты бестекярларынынъ эсерлерини де йырлап башлай. Шефикъанынъ окъувда мувафакиетлерини дуйгъан оджасы истидатлы талелесине энди башкъа бир шей берип оламайджагъыны анълагън сонъ онъа Москвагъа консерваториягъа барып окъумагъыны тевсие эте. 16 яшында Шефикъа Москвагъа, консерваториягъа ёл тутта. Оны динълеген профессорлар къызнынъ истидатына шашып, онъа юксек къыймет кеселер ве онынъ парлакъ келеджегине буюк имкянлар ачыладжагъыны фарз этелер, амма... Шефикъа молла къызы олгъаны

* сакъав – тильсиз

Юсуф Рахимов

белли олган сонъ (о яшлыгына барып озюнинъ терджимеиында гизлемейип бабасы молла олганыны яза) оны консерваториягъа къабул этмейлер. Къабул этюв комиссиясында онъа догърудан догъру о пролетар къорантадан олмагъаны ичюн, къабул этильмегенини айталар. Бу онынъ ичюн такъдирнинъ бекленильмеген биринджи акъсыз ве аджувсыз дарбеси, адалетсизлиги олгандыр. Келеджекте онынъ яшайышында бойле адалетсизликлер, кунъджюликлер, хыянетликлер, агъырлыкълар ве акъсызлыкълар даа чокъ оладжагыны о даа бильмей эди.

Москвадан къайткъан сонъ, Шефикъа Е. Остроменскаяда музыканен огърашмакыны девам этип,

йыр санатына чокъча дикъкъат айырып, Акъярда ачылган Татар клубында иштирак этип башлай. Бу клубта тешкиятландырылган авескъяр чалгы ансамблинде онынъ агъалары Камиль, Наиль, Фазыл чешит чалгы алетлеринде чалганлар, "Аршин мал алан", "Галиябану" спектакллери ойналган. Бабалары да бу акъшамларда даима булунып, балаларнынъ чыкышларыны меракънен сейир эткен. Бойле темашаларнынъ бирисинде Шефикъаны корьген мусульман руханийлерининъ несилинден олган кырымтатар йигити, Абдраим Къудусов (Шефикъанынъ огълу Джавид айткъанына коре, Абдраим Акъмесджиттеки Кебир джамисининъ имамы, Къуддус эфендининъ (1870–1920 с.) огълу эди. Къуддус эфенди 1920 сенеси репрессиягъа огъраган сонъ хасталанып вефат эте) онъа ашкъ ола. Чокъкъа бармай эки яш эвленип къоранта къуралар, Акъмесджитте ерлешелер, сонъра Абдраим Къарасувбазар районынынъ прокуроры, Керич маден заводында завком реиси, Сейтлер районында биринджи совхоз реиси ола. Амма онынъ терджимеиалыны къарыштырып тапкъанлар, о молла баласы олганыны беян этелер. Абдраимни партиядан чыкъаралар ве ишинден марум этелер. Бундан сонъ о Къырымда озюне ер тапалмайджагыны анълап вакъытнджа Москвагъа кетип ерлеше. Бу йылларда Шефикъа Керичте кунъдюзлери Рыбтрестте чалыша, акъшамлары "Водников" клубында драма тегерегинде иштирак эте, сакъав фильмлерни музыканен сеслендирип, къорантаны кечиндире, Керич радиосында концертмейстер олып чалыша, акъайына Москвагъа пара ёллай. Эки йылдан сонъ, 1936 сене-

си Абдраим Кырымгъа къайтып, адвокат олып чалышып башлай. Онынъ такъдир айрыджа бир тарихтир, амма омюр эп девам этмекте эди.

Къорантада эки огул Джавид (1928) ве Эрик (1934) догъгъан-

лары, яшайыш мешакъатлары,

акъайынынъ чеккенлерине бакъмадан, Шефикъанынъ санаткъа олгъан севгиси бир вакъыт сёнмеди. 1936 сенеси о Акъмесджит музыка окъув журтуна кирип, 1938 сенеси фортепиано ве 1940 сенеси йыр болюгини тамамлай.

1937 сенеси 20 июньде музыка окъув журтунынъ студенти оларакъ Шефикъа конкурстан кечип, Кырымда тешкиль этилип башлагъан кырымтатар опера театрининъ студиясына йырджы оларакъ къабул этиле, лякин театрнинъ тешкилятчылари, олар арасында – Сервер Трупчу, 1938 сенеси репрессиягъа огъратылып башлагъан сонъ, онынъ иши токътатыла, театр къапатыла, артистлер дагъытыла.

1938 сенеси Шефикъа кырымтатар йыр-оюн ансамблине солист-вокалист, айны вакъытта Кырым радиосына концертмейстер-аккомпаниатор оларакъ давет этиле. Кырым радиосында о музыка болюги муаррирлери олгъан бестеярлар Ягъя Шерфединов, Ильяс Бахшышнен чалыша. Айны 1938 с. онынъ бабасы Юсуф Рахимов сиясий репрессияларнынъ къурбаны ола. 1957 сенеси оны акълайлар.

1940 сенеси Шефикъа кырымтатар чалгъы такъымынен Москвагъа барып кырымтатар халкъ йырларыны пластинкагъа яздыра. О халкъ йырларынен сынъырланмайып дюнья классик операларындан арияларны да йырлай. Бойле этип онынъ иджадынынъ Кырым девири бойле гурьдели башлана ве дженкке къадар девам эте. Асырнынъ башында Кырымда кырымтатар санатында биринджи адымларыны япып башлагъан Шефикъа къыскъа вакъытта йырджы оларакъ таныла ве кырымтатар халкъ йырларыны радиода, чешит саналарда иджра эте. Онынъ аджайип колоратурное сопрано киби сеси Кырым радиосынынъ архивинде бугунъ де сакъланып къала.

Шефикъанынь Къазан девири иджады

Шефикъанынь Къазан-нен багълы девири 1941 сенеси башлана. О йылы о Къырымдан Къазангъа келе ве Назиб Жигановнынъ "Алтынчеч" ("Алтынсач") операсында баш партияны йырламакъ ичюн еди йырджынынъ бириси ола. Комиссияда иштирак эткен бестекяр Назиб Жигановны усталыгынен шашырткъан Шефикъаны о баш партияны иджра этмеге ве ишке къабул этмеге теклиф эте. Бу конкурс, 1941 сенеси Москвада откерильмеси белкенильген, татар медениети куньлерине азырлыкъ черчиве-

синде бутюниттифакъ колеминде кечирильген эди.

Бойле этип, Шефикъанынь Къырымдан сонъ Къазанда девам эткен (1941–1951сс.) тюрлю якътан нетиджели иджат ёлунынъ экинджи девири башлана. Къыскъа бир муддетте о татар опера санасынынъ йылдызына чевириле. Сейирджилер о иштирак эткен спектакллерни беклеп тургъанлар. Онынъ текрарланмаз сеси, санада рольге далып иджра этюв усулы, саф юрекли, йырджы ве самимий инсан олгъаныны онынъ замандашлары къалдыргъан хатырлавларындан билемиз. Йырджынынъ репертуарында татар опералары ве музыкалы комедияларындан пайры Европа бестекярларынынъ операларындан партиялар чокъ эди. Дж. Вердинынь "Риголетто" ве "Травиата" операларында – Джильда ве Виолеттанынь, Россинининъ "Севильский цирюльник" операсында – Розина, Бизенинь "Кармен" операсында – Микаэлла ве Фраскита, Римский-Корсаковнынъ "Царская невеста" операсында – Марфа ве дигер баш партияларны Шефикъа буюк усталыкънен иджра эткен. Дженк йыллары о тюрлю саналарда, агитбригадаларда, айры концертлерде иштирак этти. 1950 сенеси онъа Татаристан джумхуриетинде нам къазангъан артист унваны бериле. 1948 сенеси оны Къазан консерваториясынынъ вокал болюгининъ учунджи курсына къабул этелер ве 1951 сенеси о консерваторияны тамамлай, лякин къырымтатарларны Къырымдан сюрдюк эткен сонъ Шефикъаны да тынч къоймайлар. О Къазангъа Къырымдан кельгенини унутмагъан "учъ ариф" хызметлер оны къырымтатар

деп, севимли ишинден айырып, 1951 сенеси опера театринден “профессиональ джеэттен ярарсыз” деген сылтавнен иштен бошаталар.

Иджадынынъ энъ гурьделеген, пишкин девиринде Шефикъанынъ келеджегине, татар санасынынъ йылдызына, тувгъан халкъынынъ багърындан узюлип тюшкен мунълы баласына, сийрек расткельген истидат саибине балта ургъан кучьлер озьлерининъ къара ишлерини яптылар. Балаларымны, къадынымны, къорантамны советлернинъ хышымындан, ифтирасындан, адалетсизлигинден къуртарайым деп, джебэге гонъюлли оларакъ кеткен Абдраим Къудусов исе 1942 сенеси эляк ола, лякин омюр бою чеккен акъсызлыкълардан къорантасыны онынъ олюми биле къуртарып оламады...

Шефикъа Москвада

Къазандан сонъ Шефикъанынъ омюринде учюнджи девир башлана. О Москвагъа кетмеге меджбур ола. Мында 200-ге якъын йырджы иштирак эткен конкурстан кечип, о Гастрольбюро, Росконцерт иджадий тешкиятларда белли йырджылар сырасында И. Козловский, Р. Бейбутов, С. Лемешев, З. Долухановаларнен йырлап башлай. Онынъ огълу профессор Джавид Къудусов язып къалдыргъан хатырлавларына коре, Шефикъа Къудусова ичюн бу энъ бахтлы девир олгъан.

Теэссюф ки, агъыр яшайыш, дженк йылларында олгъан мешакъатларны, ачлыкъ ве къыйнлыкъларны енъген йырджы ичюн татар операсындан акъсыз къувулмасы, Къазандан ме-джбурий кеткени онынъ сагълыгына буюк зарар кетирди. Акъсызлыкъ, онынъ истидатыны коралмайып пахыллагъанлары, ичинде терен сакълагъан элемлер йырджынынъ агъыр ве мерхаметсиз хастылыгына себеп олдылар.

Шефикъа Къудусова-Рахимованынъ йылдызы Москвада 1956 сенеси сёнди, о Къазангъа кетирилип дефн этильди.

Онынъ Москвада 1957 сенеси татар санаткярларынынъ декадасында Н. Жигановнынъ “Алтынсач” опера-сында баш партияны иджра этмек хаялы да керчеклешмедиди... Къайгы ве асрет толу такъдир, айны вакъытта

Шефикъа Къудусова
Татаристаннынъ нам къазангъан
артисти. Шеадетнаме. 1950 с.

май экен. Акъяр киби мешур шеэрде Ислям динининъ меркези олгъан джамиге темель къойгъан, бу ишни биринджи башлагъан шу Исмаил Рахимов ола. Джамии къуруджылыгына пара етиш-мегени себебинден, Исмаил эфенди эки кере Идел (Итиль-Волга дерьясы) бойларына пара топламакъ ичюн эки айлыкъ сеферер япа. О озюнинъ огълу Юсуфны Якъын Шаркъ мемелекетлерининъ медреселерине ёллап окъута. 1902 сенеси окъувыны битирген сонъ огулуны да Акъярга алып, озюнинъ янында молла этип ерлештире. Джамии къуруджылыгы ишлери 1908 с. башлана. Исмаил Рахимов 1911 сенеси аджылыкъ сеферине чыккып, Мединеде, Меккеде ола ве анда вефат эте. Акъяр джамисининъ къуруджылыгыны Исмаил эфендининъ огулу, Шефикъанынъ бабасы Юсуф Рахимов битире ве джамии 1913 сенеси озь къапыларыны ача.

Акъярда имам-хатип вазифесине тайинленгендже Якъын Шаркъта, Истанбулда окъугъан, еди эджнебий тиль, Къуранны эзберден бильген окъумышлы Юсуф Рахимов 1938 сенеси "инкъляпкъа къаршы фаалиети ичюн" тамгасы иле Къырымда репрессиягъа огъратыла. 2000 сенелери онынъ кучюк къызы Нурия

парлакъ сана Йылдызынынъ алельхусус иджат ёлу со-
нъуна етти...

Къырым ве Къазанны, та-
тар дюньясыны багълагъан
татар йыры, опера санаты-
на омюрини багъышлап оны
буюк юксекликлерге котер-
ген Шефикъа Къудусовагъа
девирнинъ къара кучълери
мерхаметсиз олды, заман-
дашлары исе оны къорча-
лап оламадылар...

P.S.

Шефикъанынъ бабасы
– Юсуф Рахимов Симбирь
губерниясынынъ Янъы Му-
чалей татар коюнде 1841се-
неси догъган Исмаил Ра-
химовнынъ огулу ола. 1885
сенеси Исмаил Рахимовны
Акъяр мусульманлары озь-
лерине давет этелер. Акъ-
ярда мусульманлар олса
да, джамии ёкъ, халкъ бир
джемиетке бирлешип яша-

Къазандан келип янъыдан ачылган Акъяр джамисине маддий ярдым косьтере.

Юсуф Рахимовнынъ къорантасы советлер девиринде тар-мар этильсе де, онынъ балалары ве торунлары озь халкъына садыкъ олып татар дюньясы медениетине озь исслерини къоштылар.

Шефикъа Къудусова (1910–1956 с. Москва) Татаристанда нам къазагъан артист

Нурия Рахимова (1920–2004 с. Къазан) Татаристанда нам къазангъан оджа

Камиль Рахимов (1900–1978 с. Уфа) бестекяр, Башкъурдистанда нам къазангъан санат эрбабы, Башкъурдистан бестекярлар бирлигининъ месуль кятиби (1948–1953)

Наиль Рахимов (1902–1941 с. Москва, джебэде бельгисиз ёкъ олды) рессам

Фазыл Рахимов (1904–1942 с. Свердлов улькеси) муэндис

Шефикъа Къудусованынъ балалары:

Джавид Къудусов (1928–2015 с. Акъмесджит), профессор, дирижёр, Русиёде (1977 с.) ве Татаристанда (1968 с.) нам къазангъан санат эрбабы. Татаристан йыр ве оюн ансамблининъ бедий рехбери (1961–1970 с.) Къазан девлет медениет институтынынъ кафедра мудири (1970–1998 с.), Акъмесджиттеки КъМПУ университетининъ кафедра мудири (1998–2015 с.)

Эрик Къудусов – алим (1934 с.) Акъмесджит. Ильмий макъалелер, китаплар муэллифи, Москвада яшай.

Профессор Дж. Къудусов
ве Д. Осман, 2009 с.

Дилявер Осман

Татаристанда ве Къырымда
нам къазангъан санат эрбабы

Ана тильге урьметинъиз эксильмесин ич!

Линяре Дерменджининъ 90 йыллыгы мунасебетинен

Кечкен сене Линяре аптенен корюшкенде: «Мен сизинъ 80 йылыкъ юбилейинъиз мунасебетинен, кучюк бир макъалечик азырламакъ ниетиндем», – деп айтаджакъ олдым. Лякин тилим бармады. Софра башында баягы къонушып, сюрюнлик йылларыны хатырлагъанымыздан сонъ, о 2020 сенеси 90 яшыны толдураджагыны билдирди:

– Мен 1930 сенесининъ февраль 6-да Къырым Мухтар джумхуриетининъ пайтахты Акъмесджит шеэринде дюньягъа кельгеним. Биз Турецкая сокъгында, базаргъа (шимди Тренёва адындаки раатлыкъ багъчасы) якъын ерде яшай эдик. Эвимизнинъ бир тарафы Къантар (шимди Чехов адына) сокъагына чыкъа эди. Онынъ башында буюк къантар (теразе) тура эди. Бу сокъакътан демирёл вокзалына къадар трамвайлар юре эдилер. Базар ичи пек темиз эди. Онынъ бир четинде, юксек бина устюнде, балабан курант саати базаргъа тараф бакъып, узакътан корюне эди. О Ватанымызнынъ юрегине бенъзеп, эр ярым саатте чалып, омюр девам эткенини билъдире эди...

О вакъяттаки Акъмесджитнинъ ёллары бутюнлей ташнен тёшельген ве оларгъа таш ёл, дей эдилер. Машина сийрек корюне. Бир атлы, я да эки атлы файтонлар такси олып, адамларны эвлерине алып бара эдилер.

Акъмесджитнинъ тынч омюрини фашист баскъыджылары боздылар... Олар ташлагъан бомба шу курант саати тургъан бинаны ернен эксан этти... Акъмесджитнинъ юреги къырымтатарларнынъ юреги киби къырылды...

1944 сенесининъ апрель 25-те Къырым азат этильгенине къуванып етиштирмедик, бир айгъа бармадан, майыс 18-де, бутюн халкъымызны Ватанындан сюрюн эттилер...

Линяре апте сюрдюнюлик йылларындан базы бир вақыяларны козьышларынен икье эткен сонъ, озюне келип:

– Яры халкъымыз гъайыпкъа огъратылды. Сабырлы халкъымызнынъ омюринде бинъ йыллар девам эткен бир чокъ баскъынджылыкъ ве айдутлыкълар халкънынъ сабырыны тюкендирип оламай. Халкъымыз эп яшай ве Ватан тез арада озюнькиси оладжагъына киби ишанчыны джоймай. О, ишана, келир вақыт ве онынъ пайтахты Акъмесджит шезрининъ Меркез мейданында кене, онынъ юреги киби урып тургъан курант саати тикленир ве къырымтатар халкъы, иншалла, озъ бахтыны булур...

Биз онынънен сюрдюнюликтеки вазиятимизни, бабаларымызны, аналарымызны хатырлагъанларымыздан сонъ, шириетимизге авуштыкъ. Мен, Линяре апте айрыджа яш иджаткъарларымызнен гъурурлангъаныны сездим. Онынъ «не къадар чокъ яшларымыз къолларына къалем алып, шиирчиклер, йырчыкълар, икячиклер язып башласа, о къадар тез де эдебиятымыз инкишаф ёлуна чыкъар. Чюнки сиясетте биле бойле бир шей бар «микъдар кейфиетке кече». Эдебиятта да тамам бойле олмалыдыр» дегенинен разылашкъан сонъ, Линяре апте бу дюньянынъ меселелерини озюндже тасвирлемеге тырышкъаныны анъладым. Мен озъ фикirimни онынъ «Догъру ёл» шиирининъ сонъки эки дёртликинен тасдикъламагъа истер эдим:

Шейтан севмей тертипни,
Дава этип боза ара,
Кочюре ильде дженкни,
Оксюз этип сабийлерни.

Билинь, къоркъа о дуадан,
Кетсин бу ярыкъ дюньядан,
Битсин онынъ зеэрлери,
Кельсин тек тынчыкъ девири.

Линяре апте Къырымдан къувулгъанда 14 яшында осьмюр эди. Сюрдюнюликте исе 44 йыллыкъ Ватан асретлигини чекти.

1986 сенеси язгъан «Асретлик» шииринде эдибе «Догъан ерим, къалдынъ менсиз», деп тааджиплене ве мураджаат эте:

Мунълу дагълар, нечюн, айтынъ,
Битмез олды гъурбетлик?
Бельки, сиз айтырсыз:
«Къайтынъ! Етер энди асретлик!»

Ватаны Къырымгъа къайтып, ерлешкенинен Линяре апте баба дияры – Кикенеизни сейир эте, ве теэссуратларыны «Гузель коюм Кикенеиз» шииринде тасдикълай:

Аллам къысмет этти бизге,
Чёктюрмеди халкъны тизге,
Ватан бизни къучакълады,
Къуванчындан зар агълады.

Кене гуллер йыкъыкъ койлер.
Тамыр халкъынь къайтып кельди.
Осюп етти яш несиллер,
Ватан-Къырым кене кульди!

Линяре апте омюрининъ ярысыны Ватанында кечирди, Алла-Таала онъынь бутюн арзу-ниетлерини омюрге кечирди.

Ватаныньда, балаларыньнен, торун-торунчелериньнен, тув-гъанларыньнен берабер бахтлы-муаббет яшап, раат-раат иджат эткенинье не ете?

«Тынчлыкъ керек несиль ичюн» шииринде Линяре апте омюринден алгъан зенгин теджрибесинен сербест, саде ве анълайышлы тарзда пайлашмагъа тырыша:

Диндар, Азиз китаплардан
Бильги келе инсанларгъа.
Яныньдаки къомшуларнен
Насыл керек яшамагъа.

.....

Эр бир динге олса урьмет,
Олур достлукъ ве мерамет.
«Башкъа динде олсанъ биле,
Яшап, дост ол къомшунъ иле»...

Къырымда бизим халкъ киби сабырлы даа бир кимселер бармы экен? Бизлер черик асыр девамында Меркезий мейданда онбинълернен инсан топланып, сюргюнлик фаджиамызнынъ йылдёнюмлерини къайд эткенлеримизде ич бир вакъыт ич бир инсаннынь бурнуны къанатмадыкъ.

«Авдет» адлы шиирини эдибе бойле бир пессимистик рухта башлай:

Денъиз далгъасы олып,
Халкъым къайтты Ватангъа.
Халкъкъа къаршы ит олып,
Чыкътылар къаршымызгъа...

Лякин шиир оптимистик рухта екюнлене:

Къара денъиз! Битти асрет!
Мевлям берди халкъкъа къувет.
Тынчлыкъ будыр, денъизимиз,
Бахыт булур миллетимиз!

«Ватанымнынъ емишлери» шииринде муэллиф Къырымда расткельген емишлернинъ бирисин къалдырмай, макътап чыкъа. Эм оларны ойле бир тасвирлей ки, атта ашайджагынъ келе.

Линяре аптенинъ «Ананынъ баласына истеги» шиири исе, мен беллесем, эр бир къырымтатар къадынынынъ истегидир:

Эвлят бахыты ичюн
юрсем мен аякъта,
Яткъызма, сен, мевлям,
мени бакътырма аятта.¹
Балама зарар кельмесин,
менден ве кимседен,
Торунларым ярдым олсун
онъа эр чевреден...

Шиирни бойле екюнлей:

Дюнъяда эр бир ананынъ
олгъан бир истеги:
Баласына бу дюнъяда
тынчлыкътыр кереги.
Аналарнынъ бар тилеги
къадирли Алладан:
Чокъча къыз ве огълан торун
догъсын эвлятлардан.

Онынъ «Къырымны къуртар» адлы шиирини окъугъанынынъызда шаиренинъ кейфи бирден сизге кече:

Нечюн догъмуш топрагъымда
Яшамагъа ёкътыр акъкъым?
Озь тилинде лаф этмеге
Асрет олды гузель халкъым.

Лякин Линяре апте бирден тюрлене ве шиирини озюне хас оптимизмнен, тилек шекилинде екюнлей:

¹ аят – прихожая (рус.)

Ачылсын ёл халкъымызгъа
Ватанында яшамагъа,
Къысмет олсун тамыр халкъкъа
Къырымыны къуртармагъа!

Линяре аптенинъ балаларымыз ичюн язгъан шиирлерини айрыджа къайд этмек истер эдим. «Будыр бизим керегимиз» шииринде муэллиф балаларгъа мураджаатта булуна:

Къырым бизим Ватанымыз,
Акылымыз, идрагимиз.
Ёлумыз кенъ, эм де ярыкъ –
Урф-адетни унутмайыкъ.
.....
Косьтерейик озюмизни,
Къорчалайыкъ тилимизни.
Халкъ оларакъ бар акъкъымыз –
Бу топракъта тамыр халкъмыз!

Севги олсун, эм джумертлик,
Арамызда мераметлик.
Тербиели, эм тертипли,
Дигерлерге чокъ ибретли
Олып оссюн несилимиз.

Будыр бизим керегимиз!

Халкъымызнынъ къараман къадыны Веджие апте Кашкагъа багъышлагъан шиирини Линяре апте Дерменджи бойле дёртлюкнен екюнлей:

Сенинъ еринъе кечер бинълернен бинълер,
Гъалебе ёлларыны яшлар излейлер.

Булуныр чарелер, ачылыр кениш ёллар,
Бу ёлларны тапар сенинъ киби Кашкалар!

Иншалла ойле де олмалы. Чюнки эр бир миллет бу дюньягъа сербест яшамакъ ичюн кельген. Халкъны эр бир зулумдан онынъ садыкъ ве ватанпервер инсанлары – огул ве къызлары къорчалай...

Линяре апте дёртлюклер мутехасссысы:

Чокъ эсер язмакътан не файда? –
Къафие сюрюсин ягъмасы!
Олмасы пек керектир онда
Ильхамнынъ фышкъырып чыкъмасы!

Озю акъкъында Линяре апте джумледен бойле дей:

Алланынъ манъа берген омюрюне чокъ разым. Шукюр, бильгили, яхшы къорантада догъдым. Онынъ акъикъатлыкъ ве ишкирлик тербиесинде осьтим. Эльбет де, башымызгъа язылгъаныны коръдик. Имансыз укюмет къырымтатар халкъыны ватанындан сюрюн этип аман-аман ярысыны ольдюрди, гурбетликте чокъ хорлукъ коръдик. Лякин миллий тербиемизни джоймадыкъ. Душман зулумлыгъына къатландыкъ, амма баш эгмедик, халкъымызнынъ ирадеси буюк, асыл халкъ оларакъ, Алланынъ ярдымынен Ватанымыз, догъмуш еримиз Къырымгъа, иншалла саип де олурмыз.

Бизлер исе урьметли юбилярымызны 90 йыллыкъ юбилейинен джан юректен хайырлап, онъа къавий сагълыкънен берабер небеттеки 100 йыллыкъ юбилейини де къаршылап алмакъны джан-юректен тилеймиз. Шииринъиздеки риджаларынъызны исе омюрге кечирмек ичюн, къолумыздан кельгени къадар арекет этермиз.

Къалеминъиз бир вакъыт къолунъыздан тюшмесин. Ватаныны, миллетини севиپ, оларгъа хызмет эткен инсанлар эбедий яшайлар. Аллах сизге сагълыкъ-селяметлик берсин.

Макъалени Сервер Бекиров азырлады

Терджимелер

Азиз НЕСИН

Шакъаджы адамлар

Аджвий икяе

«Аят – адджжы шей, эфендилер. Аят тикенли ёлдыр. Аят...» Ана шойле терен маналы сёзлер язылган учь дефтерим бар. Буларнынъ эписи аят фельсефеси иле толу.

«Аят – бу турган биткен эзиет чекюв, демектир. Аят – бу зор мешакъатнен чыкыладжакъ уджлу тёпе (сюнгу уджы олган къая), демектир. Аят – бу кери къайтмаз акъар сув, демектир». Сонъки дефтеримнинъ сонъки саифесине: «Аят недир озю?» – деп яздым.

Деми айткъаным киби, аят – бу адджжы шей, эфендилер.

Инанмасанъыз, мына мен икяе этейим, сиз исе нетидже чыкъарынъыз.

Мен ишсиз серсерий кезе эдим. Ёкъ, бабамдан буюк мирас къалганы ичюн дегиль, бельки кыдыра-кыдыра иш буламагъаным ичюн тарсыкъа эдим. Бу тарафыны сорасанъыз, эки куньден берли ялынъыз ава ве сувнен тирим. Шу алда бир багъчагъа кирип, аят хусусында терен фикирлерге далып отургъанда, янымда отургъан адам элиндеки газетасыны окъуп битирдикче, секиз буклеп, джеби-не тыкъаяткъанда, оны сорап алдым. Аджеле илянлар болюгине козь ташладым. Бир ерде эркек ве къадынлар ишке къабул этильмеси акъкъында илянны окъудым да, беденимде, джан дамарымда къан ойнагъан киби олды. Газетаны саибине къайтарып бердим. Вакъытны зая кечирмек олмаз. Сонъки кучюмини топлап, еримден турдым да, газетада косътерильген ерни кыдырып кеттим. Мына, шеэрнинъ тиджарет муэссисеси ерлешкен буюк бинанынъ бешинджи къаты. Чешит юзьлевлерден сакъынып, лифтке отурмай, басамакълар-

дан юкъары чыкътым. Газетада косътерильген 18-нджи ода огюнде къатайып турам. Адам чокъ. Одагъа киреяткъанларнынъ юзюнде насылдыр умют парылдаса, ичериден чыкъкъанлар гъамлы, начар корюнелер. Иш ваде эткен кишилернинъ огюне дедиль кирмели макъсатле эппейи нефесимни къувамына кетирдим. Сонъ исе мен де башкъалары киби одагъа кирдим.

– Газетада къайд этильген иляны окъугъан эдим, – дие, мураджаат эттим къапы янында сакъчыгъа бенъзеген адамгъа.

– Ичери кирип невбетинъни бекле, – деди о.

Оада сыра-сыра курсюлер къоюлгъан. Курсюлерде алты къадын ве секиз эркек отуралар, манъа ошагъан дёрт киши исе аякъ устюнде къатайып тура. Тыш къыяфети манъа бенъзеген бир эрифтен сорадым:

– Насыл иш экен, аджеба?

– Бильмейим, невбетнен ичери кирип туралар. Бири он дакъкъада, бири ярым саатте бошап чыкъа. Не ичюндир эписи де ичериден эфкъарланып чыкъалар.

Эм де айткъаны киби олды. Бу эснада къапы тасырдап ачылды да, ичериден чырайы чюкюндир киби къызаргъан семиз бир адам чыкты. О: «Арланмазлар, бешаретлер!», – деп афакъанлана-афакъанлана чапып тышары чыкып кетти.

– Эр алда ишке къабул этильмегени ичюн дарыладыр, байгъуш, – деп, кендимни тынчландырдым. Янымда тургъан адам лафыма къошулды:

– Гъалиба шай, джумлесининъ отю патлагъандай чыкъалар, – деди.

– Кимнинъ невбети? – деп сорады къапыда тургъан къаравул.

Юзюне къалын мельем сюрткен, кибирили бир дживан «меним-ки» деди де, джилъвеленип, одагъа кирип кетти.

– Тааджип, ичериде не япа экенлер? – меракъландым невбет беклегенлернинъ бирине бакъып.

– Менимдже, имтиан япалар, гъалиба, – джевап берди о.

Мектепте окъугъан неснелеримни хатырлай башладым. Бу ер тиджарет муэссисеси олгъаны ичюн биринджи невбетте эсаптан сорасалар керек. Мийимде арттырув джедвелини текрарлап чыкътым. Сонъ файыз чыкъармакъ ве фият микъдарыны эсапламакъ усулларыны тюшюнип тургъан арада, ичериден якъында кирген къадыннынъ къычыргъаны эшитильди Шу дакъкъада къапы тасырдап ачылды да, о атылып тышары чыкты.

– Намуссызлар! Видждансызлар! – дие ферьяд къопарып, о да чапып кетти.

Ачыкъ къапыдан бир талай эркек кишилернинъ зий-чувы эшитильди.

– Яраббим, не ола шу? Андаки тик баш апайгъа бир шейлер яптылармы, аджеба? – деп сорадым янымда тургъан кишиден.

– Ойле, сиз тюшюнген киби олса керек.

Енгиль бир шей олганда, бу кьадар вайвалап чыкьмаз эди бельки, кыйынджа бир суаль тюшкендир.

– Ойле олса керек, – лафкьа кьошулды аякь устюнде тик турган йигит, – джевап бермеге такьаты етишмегени сезиле.

– Эркек кишилер де кьыямет кьопарып чыкьалар да, асабам, – деди йигитке бакьып, башкьа бириси.

– Кимнинь невбети?

Демин лафкьа кьарышкьан йигит одагьа кирип кетти.

Мен кене файыз чыкьарув усулларыны хатырлап тура эдим.

– Бу насыл масхаралыкь! – деп, о да чапып тышкьа чыкьты.

Бу йигит те анавы дживангьа бенъзеп, суаллерге джевап бералмады, гьалиба? – деди янымдаки адам.

Менден сонь кене дёрт адам невбетке турды. Кельгенлернинь соньу корюнмей. Невбети иле ичери киргенлер исе, терлеп-пышнап, кьызарган-бозарган алда чыкьалар.

Мен яваш-яваш адымлап, аджеле козьден гьайып оляяткьан кьапы бекчисини токътатып сорадым:

– Кирген кишилерни ичериде не япалар, я?

О йылмайып:

– Сынап корелер! – деди де, кене козьден гьайып олды.

Мына, невбет беклеп турган бир кьартийнен ихтияр да, шамата кьопарып чыкьтылар. Кьыя ачылган кьапыдан кене зий-чув, кулькьу эшитильди. Иш кьыдырып кельгенлер сёгюнип, ферьяд чекип, тышары чыкькьан сайын ичимден севинем. Нечюн десень-из, ракьиплерим азлашып, меним шансым вира арта. Лякин бир тарафтан, ичериде нелер олып кечкенини тюшюнгенде, вуджудымны кьалтырав басты. Догьрусыны айтсам, эгер эки куньден берли ач олмагьанымда, шимди бу ишни де, шу сынав-мынавыны да быракьып кетер эдим. Зира частыма, ишке алынсам, деген умяттем. Менден огде невбетте турган эсмери ичериден чырайы ап-акь агьарып чыкьты. Дигерлерине ошап окорюклемеге онда меджал кьалмаган эди.

– Асылында не ола шу, эмдже? – деп сорадым ондан.

– Э, сорап отурма, огьлум, озюнь корьсень, билирсинь! – зорнен джевап берди кьарт.

– Кимнинь невбети?

Мыркь этмедим.

– Сизинь невбетиньиз, – деди артымда турган адам маньа бакьып.

– Сиз кире кьоюнъыз, мен о кьадар шашылмайым! – дедим.

– Ёкь, ё-о-окь, биревнинь невбети маньа керек дегиль! – итираз бильдирди о.

Трамвай я да автобус олганда бу унсур невбетини беклемезден урып-сюрип чыкьып олган олур эди, я.

– Ялварам, кириңыз.

– Ёкъ, башта сиз кириңыз.

Къапыджы артымдан итеклеп йиберди де, къапыны къапаты.

«Эй, Аллаxым, мени масхара этме! Тек Санъа ишанам! Лячаре, шу теджрибе я да имтиандан бир къуртулып алайым, мен де бу дюньяда иш саиби олайым! – дие, гонълумден кечирдим.

Ачлыкъ чеккенимденми, пек къоркъып кеткенимденми, эр алда, козюм тынып кете башлагъанына бакъмадан, этрафыма козь тиктим: яхшы донатылгъан буюк ода. Бу ерде отургъан адамлар зевкълана-зевкълана кулюшелер, кульгенде яшлангъан козьлерини токътамай сюртелер. Саймагъа имкяным олмады, лякин къарар эсабынен онгъа якъын киши мевджут. Олар бу ерден демин чыкъып кеткен заваллыны масхара этип кулюше эдилер. Эписи шишман къурсакълы, семиз олгъанлары ичюн, кулюкю оларгъа яраша экен. Устю джамлы маса къатында отургъан адамгъа якъынлаштым.

– Шакъагъа алынъыз насыл? – онынъ манъа берген суали шу эди.

Ишке къабул этильмеси ичюн насыл джевап бермели я? Одада-ки шишман къурсакълы мемурларгъа бирме-бир козь кездирдим.

Оларнынъ арасында манъа бенъзеген сою ёкъ. Эписи яхшы кийинген, мазаллы, джумлесининъ юзюнде къан ойнап тура. «Эр алда булар шакъа-къоратаны бегенселер керек» – деген хаялда, зораки тебессюм иле джевап бердим:

– Шакъаны пек севем. Шакъа деселер, олюп тирилем! Айса ким шакъа-къоратаны севмей дейсинъиз, бей-эфендилер?!

– Эгер шакъаны бегенсенъ, мына бу куръсюге отур, – деди маса къатындаки адам.

Къарным ачлыгъындан аякъ устюнде турмагъа меджалым къалмагъан олса да, урьметини ерине къоймакъ ниетинде:

– Зарары ёкъ, эфендим, мен аякъ устюнде туруп суаллеринъ-изге джевап бермеге азырым, – дие, зар-зорнен йылмайдым.

– Ёкъ, бизим айткъанымызны япаджакъсынъ. Эгер шакъаны макъбул коръсенъ, шу куръсюге отураджакъсынъ.

Куръсюде насыл марифет бар экен я, дедим де, сёз къайтармадан отурдым

– Сагъ олунъыз, эфендим.

– Ёкъ, ёкъ, о ерге дегиль, мынавы куръсюге отур.

Дегенини яптым.

– Бу еркекилерининъ эписи шакъаджы адамлар.

– Пек яхшы, эфендим. Иш кыдырып кельген мухлисинъиз де шакъаны джан-юректен бегене.

О менден андан-мындан туттырып лаф эте башлады. Берген суаллерине эдеп иле джевап къайтарып турам. Джевап берем, амма, бутюн вуджудым тюрлене башлады. Догърусы, астым кызып кете. Дерсинъ, кып-кыърмызы от устюнде отурам. Яраббим, недир бу? Не ола шу манъа? Ёкъса хасталандыммы? Ойле десем,

сыджакъ дегени адамнынъ тюбюнден дегиль, башындан чыкъ-малы... Не япаджагъымны бильмей, толгъанам, озюмни о якъ, бу якъ ташлайым, лякин файдасы ёкъ. Мен отургъан еримде раатсызлангъан сайын олар хошлана-хошлана зевкълана-зевкълана кулелер. Лячаре, олар кулькюни севелер. Меним алыма насыл кульмезсинъ я... Кендим не азап-джефа че-кем, амма оларнен берабер мен де «къах-къахлап» кулем. Астымда ойле атеш лав-лав яна ки, санки шимди къакъачкъа чевриледжем.

– Сизге не ола шу, бир еринъиз агъырамы ёкъса? – сорады къаршымда отургъан адам.

Хасталандым десем, ишке къабул этмезлер.

– Ёкъ, сагълыгъым еринде, гъает дедилим.

– Ойле исе, не ичюн раатсызланасыз?

Оларнынъ къыйкъырувы даа да зияделешти.

– Багъышланъыз, балдырыма чыбан чыкъкъан эди, – дедим ма-начыкъ тапып. – Изин берсенъиз, мен аякъ устюне турайым.

Олар кулькюден ичеклери узюльгендайын. Меним исе бутюн вуджудымдан дув-дув тер тёкюле. Манълайымны тер басты, оны сюрте-сюрте еримден къалкътым. Бу ерде маймун ойнатаммы ёкъса, нечюн кулесинъиз, дие оларгъа къычыраджакъ олдым, лякин, озюмни къолгъа алып: бу эрифлер эр алда шакъаджы шахслар, шойле десем, мени ишке къабул этмезлер.

Маса огюнде отургъан киши дёгмени басып, хызметчисини чагъырды.

– Эфендиме бир фильджан чай кетир!

Буны эшитип ичимден къувандым. Демек, мен оларгъа макъбул олдым. Ачылыктан къурсагъым чырылдай. Сыджакъ чай ичсем, бельки ичимдеки чырылты басылыр. Хызметчи бир фильджан чай кетирди. Мен къатайып туруп элинден фильджанны алдым да, ичине эки кесек къанфет ташлады, чай бирден фышылдап копюре башлады. Къоркъкъанымдан джан аляметинде фильджанны атып йибердим. Устюм-башым ко-пюкке буланды, эллерим куйди. Къабаат менде олса керек, аджемилигим шишип къалсын. Одаакилер энди бири-бирини тюрткючлеп, къахкъахлаша куле эдилер.

– Анавы къапыны ачып, ичери кирсень, маса устюнде бир папка ята. Шуны бу якъкъа алып чыкъ, – деп буюрды манъа олардан бири.

О айткъан къапыны ачып, бакътым, козюме ич бир шей корюн-меди. Энди не япайым, ёкъ десем, риджасыны беджермеген киби олурым.

– Анда бир шей ёкътыр, ич бир шей козюме чалынмай, – дедим къоркъа-къоркъа.

– Э, унуткъаным, мында экен, артынъа къайт, – деди о, кулькюден озюни эп токътатамайып.

Янына кяйткянымдан, кене авале этти: – Кяпыны ачыкь кял-дыргъансынъ, бар кяпат та кель!

Кяпыны кяпатып кельдим. Энди башкя киши мени сынап башлады. Лякин джевап берип оламадым – бирден оксюрикке тутулдым. Ич токътамадан оксюрем, акъсырам.

– Адынъыз не?

– Адым... Кяху-каху... Мех-мех– кяха-хыхха... Мехмед.

Олар манъа бакъып эп кулюшелер. Манъа не мараз олды экен, я?

Къыркъ яшына кирип энди иш тапайым дегенде, де астым кыза, де кябалыгъымдан чай тёкюле, де арды-сыра оксюрге-акъ-сырмагъа башлайым!

– Къач яштасынъыз?

– Къыр... къыр... апшух! Къыркъ бирге кир... Акъпши! Къыркъ бирге кирдим!

Кулькюден кята-кята кялалар.

Бирисининъ рахми келип:

– Барып анавы джумрюкке¹ бетинъни ювып кель, – деди. Джумрюкте къол-бетимни ювып кельдим де, амма эп бир озюме келалмадым. Бу сефер не ичюндир козюм яшлана башлады. Яшлана дегиль, токътамай хынкъ-хынкъ агълайым. Тааджипленмей коръчи, бойле алгъа ич те кялмагъан эдим. Ач-зель олгъанымдан бу алгъа кялдым, гъалиба, деп тюшюндим. «Олды оладжакъ, буларнынъ огюнде амма да масхара олдым. Бир ерде тынч отурамайып, де оксюрикке тутулгъан, де козьяш тёккен абдал эрифни ишке алырлармы, аджеба?» – деген фикир мийимде кетмей айлана.

– Неге агълайсынъыз?

– Менми? Кендим шай... Анам рахметли...

Бакъылгъан бугалар киби окюришип кульдилер. Тёвбе-тёвбе–эстагъфирулла, озюм де эп агълайым. Бириси еринден кялккып долаптан шишечикте бир несне алды:

– Мына буны азачыкь къокъланъыз, тамагъынъыз ачылыр. Авучы-ма къойгъан неснеден къокълап , терен нефес алдым. Синъирни ятыштыраджакъ шейге бенъзей. Ах, тамагъым аз-бучукъ ачылды я. Бугунъ манъа бир шей олгъанына ошай. Бунъа бакъынъыз, энди хыкь-чыкь туткянына не дерсинъыз. Хыкь-хыкь-ыкь... Мемурлар мени зырзоп деп, тахмин этселер керек. Эльбет те, де акъсырсам, де агъласам, де ыйкылдап турсам, мени къувып чыкъярмагъан-ларына шашам.

– Эвель ненен огъраша эдинъыз?

Джевап береджек ерине:

– Эвель... хыкь...ыкь... бо...ыкь... бояджылыкь... ыкь...

– Олды-олды, етер! – деп кулькюден кята-кята кялалар.

¹ джумрюк – умывальник

– Мына бу долапны ач!

Долапны ачкыанымдан, бир шей топ атылган киби гумбурдеди. Къоркъкыанымдан ерге серильдим. Частым уймады, ойле ола экен. Мына энди иштен де къуру къалдым.

Одадаки шишманлардан бириси пек зевзек экен, шу маса устюндеки тозны манъа тараф уфюрисип йиберди. Сонъ кыйкырып менден сорады:

– Не ичюн токътамай къашынабересинъиз?

– Алла хакъкы кирли дегилим, дюнъ амамда ювунган эдим, амма не ичюндир беденим къашый. Не мараз, бит десем, битке ошамай, анджакъ бит адамнынъ бир ерини кычыта. Меним исе бутюн этим-теним кычына.

Оларнынъ арасында яшы буюкче сою суаль берди:

– Бильгинъиз насыл?

– Университетнинъ эдебият факультетини битирдим.

О къулагыны агъзыма якъын кетирип:

– Багырып сёйленъ, къулагым эшитмей, – деди.

Къулагы сагыр кишилер тутаджакъ алет бар экен. Къарт-къурт къашына-къашына джевап бердим:

– Эдебият факультетини...

– А?

Дудакъларымны къулагындаки алетке таяп, «эдебият» дегенимни билем, бирден алеттен сув фышкъырды. Абдырагъанымдан, ерге «дюп» этип йыкылдым.

Бир тарафтан къурсагым чырылдап тура. Олар да ерге тыгырып-тыгырып кулошелер. Туткъанагы туткъан адам киби баягы вакыт ерде ятыкча, ерлеринден турдылар. Кулькю токътады. Эписи джиддий. Шакъа-къората биткендай корюнди.

– Аферин санъа, – деди манъа бакъып олардан бири. – Сынавгъа пек яхшы чыдадынъ. Сенден эвель кырккъы якъын адам кельди, лякин бири сонъунадже чыкыамады. Атта биринджи сынаван да къачып кеткенлер олды.

– Анъламадым, бейэфендим, мен насыл сынавгъа чыдадым, я?

– Америкада шакъа ичюн къулланылган иляджлар ишлеп чыкыарган ширкет бар. Шу ширкет бизге базы иляджларны ёллаган эди.

– Сонъ?

– Бу иляджларнынъ кимерси зарар кетире. Шу себептен оларны башта сынап корьмек истедик.

Сонъра озъара лафкъа тутундылар:

– Америкада бойле маллар сатылган он бинъ дане тюкян бар экен.

– Догъру... Йылда йигирми миллион доллардан чокъча мал чыкыара экенлер.

– Фабрика бизге элли тюрю илядж теклиф этти.

– Дигер сойларындан да алайыкъ. Пек чокъ пара къазанырмыз. Нечюн дегенде халкъымыз америкалыларгъа бакъкъанда зияде шакъаджы олгъаны малюм. Биз шакъаны севген адамлармыз. Олардан бири кятипке бенъзеген адамгъа риджа этти:

– Къана язчы. Астыны къыздыргъан пластинкадан эки бинъ дане, къычыткъы порошогындан он бинъ къуту, оксюрюк туткъан мистен беш юз къуту, сагъырларнынъ алетинден беш миллион дане, козьни аджыткъан сувдан йигирми бинъ шише, копюкленген къанфеттен беш тонна, пакъ-пакъ капсюльден отуз бинъ къуту.

Джумлесини язып йибер, аджеле ёлласынлар.

Мени макътагъанларына коре, ишке къабул этильгеним сезиле. Сезиле дегиль – корюне. Амма, догърусыны айтсам, не япмагъа бильмейим. Олар лафнен эгленип мени унуттылар.

– Бейэфендим, – дедим меннен чокъча къонушкъан союна козь тикип, – ишке къабул этильдими?

– Ва-ай, сени акъылдан чыкъаргъанмыз да, – деди о. – Эбет иш къыдырып кельгенлернинъ ичинде энъ чыдамлысы сен экенсинъ. Сени ишке къабул эттик. – Сонъ кятипке чевирильди:

– Бухгалтерге айт, бу эрифке кассада эки бучукъ лира алып берсин.

Кене манъа бакъты:

– Бизим ширкетимиз эр ай Америкадан шойле иляджлар алып тураджакъ. Сиз эр айнынъ учюнджи куню келип турсанъыз олур. Янъы алгъан иляджларымызны сынап береджексинъыз, эки ярым лира хызмет акъкъынъызны алаберерсиз. Акъылынъыздан чыкъмасын, эр айнынъ учюнджи куню.

Хахылдап кульдим. О да йылмайды.

– Пек шакъаджы адам экенсиз. Мен де шакъаны пек севем.

Мен кулем. О куле. Ачлыкъ азабындан аякъ устюнде зорнен турсам да, бар кучюмни топлап унсурнынъ тамам бурнуна бир юмрукъ яндыргъан эдим, артына авдарылып кетти. Бурны къанреван олды. Башкъалары эсини башына топлагъан киби олды.

– Сизнен текаран шакъа эттим, – дедим ерде серилип яткъан унсургъа.

– Ваай, шакъанъ къурусын... Бойле шакъаны инсан дегиль, эшек япар.

– Не япайым, биз зугюрт олсакъ. Элимизге тиеджек эки бучукъ лирагъа шакъа иляджынъызны алмагъа чаремиз етмей. Айса Сиз киби адамгъа насыл шакъа япмазсынъ? Бизим иляджсыз шакъамыз шай олур. Къапыны тарс урып чыкъып кеттим. Догъру эвге бардым. Аят фельсефесинен толгъан дефтеримни ачып, онынъ сонъки саифесине шу сёзлерни яздым: «Аят бу аджджы шакъа демектир!»

Терджиме эткен Къадыр БЕЛИЕВ

Октябрьдылар
иджадындан

Алие СЕЙТИМУРОВА

Инсаф

Инсаф инсан хаятында,
Даим юксек алий унван,
Къальбинъде ве тахтынъда,
Санъа наиль олса къуван.

Мерхаметли олсанъ кедай,
Къорчаласанъ къадырданынъ,
Шерефинъ ич алчакъ таймаз,
Будыр сенинъ къыдыргъанынъ.

Номанлардан алгъан ибрет,
Гаспралынынъ дерслеринден,
Алядинде олгъан иззет,
Эждатлардан негизлерге.

Мухаммеднинъ тилегинден,
Япкъан эйлик зая кетмез,
Инсафлынынъ къыйметинден,
Бинъ алтынгъа денъишильмез.

Инсафсызлыкътыр бир зиндан,
Алалмаз о кунештен нур,
Хырсызлангъан хазинеден,
Межан-темель пурьян олур.

Алгышлар къазанайыкъ

Чокъ мукъаддес дем багышлар,
Танърымыздан энген ает,
Дуаларгъа эп алгышлар,
Юджедендир бизге кысмет.

Дуа этсек, седжделерде,
Азизлерни унутмайыкъ,
Медениет – эсерлерден,
Ферасетни уятайыкъ.

Матбуаткъа къол узат сен,
Парлакъ «Йылдыз», «Къырым»гъа бакъ,
«Янъы дюнья» олсун гульшен.
Бизчюн айдынланыр эр якъ.

«Арманчыкъ» та яш несильге,
Эм эглендже эм бильги,
Басамакътыр юксеклерге.
Бу аятнынъ гурь диреги.

Пак виджданнынъ ёлун сечип,
Раббимизден къазан алгыш.
Хаин ёлундан вазгечип.
Ана тилимизге авуш.

Табиатнынъ мужделери сынъырсыз

Табиатнынъ мужделери чокъ сынъырсыз,
Дикъкъат иле бакъар исек оларгъа биз,
Багъчасарай вадийсинде алтындай кузь,
«Вай-вай ана» къаясы ала башкъа тюз.

Шу къатмерлер вадий бойлап тизильгенлер,
Эр мевсимде чешит тюсте безенгенлер,
Бааръ кельсе зюмрют ренкке орьтюлелер,
Къышта ап-акъ марамагъа бурюнелер.

Гуя варлыкъ шу семагъа дуа эте,
Бир назарда кимер къая, бакъ, седждеде.

Дигерлери башын эгген шекилинде,
Гуняхтан арынынъ, дей мевхум алемде.

Кетильгенде «Вай-вай ана» къая бетке,
«Къачы» бою – озен намлы чар этрафта.
Пычкы кою джапындан бакъсанъ эрекке,
Селлер къая узеринде бир хач япкъан.

Къая юзюн чевирген шималь тарафкъа,
Сырттан эскен серт еллер юзюни чакъа,
Ят унсурлар кельсе тюшерлер тузакъкъа,
Хайнликте къавушмаз ич эки якъа.

Багъчасарай диярына айлангъанда,
«Таш-аир» къаясынынъ юкъарысында,
Шу хачыгъа къаршы бираз авлакъ къала,
Арапча «Аллаһ» – язылгъан либасында.

Бу къаяны сюслендире мавы сема,
Дженюбинде алтын кунеш хош аллана.
Буны сечкен – козю отькюр рессам Зарема,*
Эм, коръсин, дей джумле алем ве Улема.

Бу вадийде ярашыкълы кой ерлешкен,
Коктен озьгюн, сюсю, саф мелеклер энген.
Зареманы иджадий ойлар бийлеген,
Ильхамында хошлу сымаларны корьген.

Табиатнынъ озю муджизели бир дерс.
Нумюне ола, дей – «ич де кетмень терс».
Давранмалымыз бирдем, бир ёлдан эр кес,
Бойле арекетлер ич те зая кетмез...

Отъкен ёлджуларгъа бакъа о мутебер,
Тилемекте эр даим хайырлы сефер.
Саф къальплер эминдир ниетине етер,
Джарис исе къулледен ашагъы кетер.

* Зарема – рессам Зарема Трасинова.

Весиле МЕНУСМАНОВА

Менусманова Весиле Ришадовна Ички къасабасында 1998 сенеси 19 апрель куню догъды. Башлангъыч ве орта тасилини Ички къасабасынынъ 3-нджи миллий мектебинде алды. Илк шиирлерини 13 яшында язып башлады. Шиирлерини рухий-ахлякий ве ватанперверлик мевзуларында яза. Весиле «Янъы дюнья» газетасынынъ мухбири ве айны вакъытта Къырым муэндислик педагогика университетининъ 5-нджи курс студенти.

Озь тилини бильмегенлерге...

Базыда бир лякъайт олам, базыда бир къайгырам,
Сакъав киби озь юртунда юрьген къардашларыма,
Сокъур киби коралмагъан азиз къардашларыма,
Динълемеге истемеген, сагъыр къардашларыма.

Сакъавсынъ сен, эльбет... къаба... амма къабаат озюнде,
Сен кибилер миллетимни сюйреклей учурумгъа.
Сен кибилер тильни бильмей итере учурумгъа,
Келеджегимизни, дуймай, озгъара учурумгъа.

Сокъурсын сен, акъареттир, амма акъсыз дегилим,
Не мусибет чекти халкъым, даянды, ич корьмейсинъ,
Сен бешикте салланъ дие чаларды, ич корьмейсинъ,
Ватанында бол нефес ал дие ольди, корьмейсинъ.

Сагъырсынъ сен, эджадыннынъ сёзлерине, первасыз.
Савашларда халкъымызнынъ шемширины динълесе,
Гъурбетликте халкъымызнынъ ферьядыны динълесе,
Къартананнынъ асрет толу эзгисини динълесе.

Сакъат киби озь юртунда акъсагъанлар динъленъиз,
Топаллагъан аякъ дегиль, тиллеримиз, достларым.
Ирип кеткен буздагъ дегиль, миллетимиз достларым.
Бу бир авуч топракъ дегиль, Ватанымыз достларым.

Гъурбетликте яшамадым...

Гъурбетликте яшамадым, «ят ер» недир бильмедим
Козьяшымны дигер якъта асретликтен сильмедим,
Догъдым Къырым топрагъында, мен – Къырымнынъ баласы,
Эр ер меним ичюн тувгъан – дагъы, ташы, къаясы.

Гъурбетликни бильмедим мен, ят ёлларны кезмедим,
Амма «Къырым – Ватаным» – деп, гъурурланып безмедим.
Азиз топракъ халкъыма багъ, эр ери онъа дженнет.
Онынъ ерин къальпте алмаз ич бир пара ве сервет.

Гъурбетликни бильмедим мен, гъарип къартларым бильди,
Ят чёллерде, ят ёлларда козьяшларыны сильди.
Къара ферман къурбанлары – бойсунмады душмангъа,
Зелиль олды, ашаланды, лякин турды аякъкъа.

Гъурбетликте яшамадым, яшамасын балларым,
Ифтихарнен, эминликнен десин «Къырым – Ватаным».
Асрет олса, тек севдасы – къырымлы гъонджесине,
Алданмасын ябанджынынъ дюльберлиги, сесине.

Гъурбетликни бильмедим мен, сен де бильме миллетим,
«Къырымда месут олайыкъ» – тек бу арзу-ниетим.
Нелер чектинъ, етер энди кечиргенинъ башынъдан,
Козьяш тёксек тек Ватанда, саадет козьяшындан.

Къальбиме къондынъ

Къальбиме къондынъ, ювалар ясадынъ,
Теляшнен парчалап йыкъмагъа тырыштым,
Юрекке санки окъ, ханджерлер санчылды.
Тез кечер белледим, унутмакъ тырыштым.

Къальбиме къондынъ, изинсиз, рухсетсиз,
Ким санъа къальбимнинъ ёлуны косътерди?
Бир назик юректе дюньялар буюттинъ,
Ким сени къапалы къапыдан кирсетти.

Къальбиме къондынъ – даллары такъатсыз,
Ич бильмем не къадар пытагъы чыдар.
Ферах ве азаплар чектирген алев,
Ич бильмем не къадар гонълюме сыгъар.

Къальбиме къондынъ, къувмакътан ёрулдым.
Умютсиз чечекни асрамакъ анъламсыз.
Сен башкъа дюньядан, сеяре, джиандан.
Шу юзьден къальбимде яшаманъ имкянсыз.

Урьметли окъуйыджылар!

**“Йылдыз”гъа абуне олмагъа унутманъыз.
Экинджи ярым йыллыккъа (июль-декабрь)**

абуне фияты 391 кум. 62 кап.

Абуне индекси – 75298

Меджмуа эки айда бир кере нешир этиле.

Издається на крымскотатарском языке
«Йылдыз» № 3 (255).

Верстка: Мемедулла Усеинов

Подписано к печати 29.05.2020 г.
Дата выхода номера в свет 23.06.2020 г.
Формат 70x108 1/16. Печать офсетная.
Заказ № 822
Тираж 630 экз.

Адрес редакции:
295048, г. Симферополь, ул. Трубоченко, 23а.
E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии: «Салта»
295000, г. Симферополь, ул. Коммунальная/пер. Промежуточный, 24/3

**Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ
нешири ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркез»ге
мураджаат этмек мумкюн.
Тел.: +7 3652 598-712**